

MARIUSZ JĘCZMYK

ANALIZA WSKAŹNIKOWA
DYNAMIKI ZMIAN GOSPODARCZYCH
W ZAGŁĘBIU RUHRY

WPROWADZENIE

W opracowaniu tym zostaną omówione główne wskaźniki makroekonomiczne wzrostu gospodarczego oraz zatrudnienia, dotyczące udziału Zagłębia Ruhry w gospodarce RFN, na podstawie statystyk niemieckich. Najpierw dokonamy ogólnej prezentacji gospodarki regionu Ruhry, a następnie omówimy grupę wskaźników makroekonomicznych dających wgląd w ogólne trendy rozwojowe gospodarki tego regionu.

Wskaźniki wartości globalnej produkcji, produkcji sektora niektórych głównych gałęzi przemysłu będą omówione w sposób selektywny ze względu na dostępność źródeł statystycznych dotyczących sektora produkcyjnego.

I. ZAGŁĘBIE RUHRY JAKO REGION GOSPODARCZY

Kształt gospodarczy i środowiskowy regionu nad rzekami Ruhr, Emscher i Lippe w okresie ostatniego półwiecza zmienił się znacznie bardziej niż w ciągu poprzednich 100-150 lat okresu industrializacji. Już w roku 1800 wydobywanie węgla, choć bardzo jeszcze archaiczne w sensie technologicznym,

Mgr MARIUSZ JĘCZMYK – adres do korespondencji: Koelner Strasse 137, 53840 Troisdorf, Niemcy, e-mail: maniek1961@web.de

było poważną gałęzią gospodarki, chociaż ściśle reglamentowaną przez państwo pruskie. Rzeka Ruhra była już wówczas uregulowana, istniał pierwszy port rzeczny, zakłady przemysłowe. Co prawda podróżujący po tych terenach Nadrenii podkreślają raczej rolniczy charakter regionu z punktowo rozszanymi zakładami górniczymi lub hutniczymi¹, ale te opisy należałoby zrelatywizować: otóż region nad Ruhrą porównywano z wysoko wówczas uprzemysłowionym, w skali europejskiej wieków XVIII i początków XIX, leżącym na południe i południowy wschód od Zagłębia Ruhry, regionem pogórza *Bergisches Land*, z jego tysiącami kuźni produkcyjnych oraz niewielkich zakładów hutniczych i metalowych.

Zastosowanie węgla, a następnie koksu w hutach i przebicie pierwszych szybów przez warstwy skały (tzw. *Mergelschicht*) do warstw węgla, a były to lata trzydzieste XIX wieku, oznaczało początek ery przemysłowej. Takie właśnie gęsto uprzemysłowione było Zagłębie Ruhry w latach pięćdziesiątych ostatniego stulecia.

Natomiast początek obecnego XXI wieku prezentuje nam region, gdzie przemysł ciężki jest jeśli nie reliktem, to stosunkowo niewielką częścią gospodarki; ostatnie kopalnie węgla kamiennego przesunęły się na północny skraj, a te w środkowej i południowej części regionu zlikwidowano, tylko niektóre zamieniając w muzea przemysłu lub obiekty życia kulturalnego. Hutnictwo pozostało już tylko w dwóch ośrodkach i nie zanieczyszcza ani nie hałasuje. Choć przemysł stalowy i metalowy odgrywają jeszcze pewną rolę, to wytop surówki żelaza i stali surowej jest ułamkiem tego wolumenu sprzed 35 czy chociażby 20 lat².

Okręg Ruhry obecnie jest przede wszystkim zielony, w poważnej części zrehabilitowany. Czynniki zawodowo pracują w dziedzinach nowoczesnych przemysłów lub usług. Kształt ich życia niewiele różni się od tego w innych regionach kraju lub Europy Zachodniej. Industrialna i robotnicza kultura dawnego Zagłębia zanikła niemal, tak jak i dawny szary zadymiony krajobraz; kultura hodowców gołębi, ciężkiej pracy, przywiązania do zakładu przez całe życie, kobiet – jako przede wszystkim żon i matek, zajmujących

¹ K. T e n f e l d e, *Das Ruhrgebiet und Nordrhein-Westfalen. Das Land und die Industrie-region im Strukturwandel der Nachkriegszeit*, w: *Die Entdeckung des Ruhrgebiets. Das Ruhrgebiet in Nordrhein-Westfalen 1946-1996*, red. J.P. Barbian, L. Heid, Essen 1997, s. 26.

² W. K ö l l m a n n, *Beginn der Industrialisierung*, w: *Ruhrgebiet im Industriezeitalter*, t. I, red. W. Köllmann [i in.], Düsseldorf 1990, s. 13 n.; *Zahlenspiegel Ruhrgebiet* (dyskietka), Essen 2000, Kommunalverband Ruhrgebiet, dział D-Industrie.

się niemal wyłącznie domem, niepracujących zawodowo. Kopalnie i huty już przeszły do historii, a przypominają o nich tylko emeryci i renciści – byli górnicy i hutnicy przesiadujący w wolnych od ruchu centrach miast regionu³.

Przemysł „klasyczny” zanika, rolnictwo nie rozwija się jako nierentowne, możemy więc zadać sobie pytanie, co jest dominującym czynnikiem w życiu gospodarczym naszej epoki na tych terenach? Czas wolny – kultura wolnego czasu, brzmi odpowiedź, jaką dają nam opracowania socjologiczne. Były kanclerz Helmut Kohl określił ironicznie klimat społeczny lat dziewięćdziesiątych w Republice Federalnej Niemiec jako „kollektive Freizeitpark Deutschland” – kolektywny park wypoczynku i wolnego czasu „Niemcy”⁴. Było to zarazem ostrzeżenie dla współczesnych, iż bez ducha pracy Niemcy utracą wysoką pozycję gospodarczą i dobrobyt, co do niedawna wydawało się proroctwem. W kilku ostatnich latach sytuacja zmienia się również na tym polu jako efekt stopniowego ograniczania państwa dobrobytu (państwa socjalnego), chociaż zmiany te nie nabrały jeszcze dynamiki wśród większości społeczeństwa⁵.

Postaramy się obecnie odpowiedzieć na pytanie, jaki był przebieg przemiany strukturalnej gospodarki w Zagłębiu Ruhry na podstawie analizy wskaźników makroekonomicznych.

II. ANALIZA WSKAŹNIKOWA PKB I PNB

Przystępując do analizy wskaźnikowej w zakresie trendów makroekonomicznych, należy sobie zdawać sprawę z różnic między niektórymi głównymi wskaźnikami obowiązującymi w polskich i w niemieckich statystykach gospodarczych. Różnice te polegają na kwestiach zarówno definicyjnych, jak i na użyciu kilku konkurencyjnych, ale i zarazem komplementarnych indyktorów rozwoju gospodarczego w ciągu mniej więcej ostatniego półwiecza badań nad ekonomiką zachodnich Niemiec.

³ Tak np.: *War die Zukunft früher besser? Visionen für das Ruhrgebiet*, Essen 2000, s. 11 n.

⁴ Helmut Kohl w debacie parlamentarnej w Bundestagu w październiku 1993 r.; za: WWW.bpb.de/publikationen. To, co wówczas uważano za obraźliwe i złośliwe w stosunku do społeczeństwa niemieckiego, obecnie jest cytowane przez polityków wszystkich maści jako zwrot opisujący trafnie piętę achillesową społeczeństwa nadreńskiego.

⁵ *War die Zukunft früher besser? Visionen für das Ruhrgebiet*, Essen 2000, s. 161 n.; dyskusja w prasie 2006-2008.

Zasadniczym miernikiem rozwoju gospodarczego jest roczne kształtowanie się następujących wskaźników:

– Produktu Krajowego Brutto PKB definiowanego jako PNB pomniejszone o wartość dochodów netto z tytułu własności za granicą (*Bruttoinlandsprodukt, BIP*). Wskaźnik PKB wyparł stopniowo PNB z nauki ekonomii⁶. PKB określane bywa lapidarnie jako strumień produkcji, a szerzej określane i wyliczane trójjaspektowo:

- jako wydatki na dobra i usługi podmiotów gospodarczych (gospodarstw domowych, przedsiębiorstw, sektora publicznego i podmiotów zagranicznych),
- jako wielkość produkcji w trzech sektorach gospodarki narodowej,
- jako całkowity dochód, czyli suma płac i zysków uzyskanych przez podmioty wytwarzające PKB⁷.

– Produktu Narodowego Brutto PNB (w nauce ekonomii niemieckiej *Bruttonationaleinkommen, BNE*, do niedawna określane często w źródłach niemieckich jako *Bruttosozialprodukt, BSP*). PNB czyli Produkt Narodowy Brutto w klasycznych podręcznikach ekonomii (np. Samuelsona/Nordhaua) uważany jest za jedno z najważniejszych pojęć makroekonomii, który mierzy rezultaty ekonomiczne całej gospodarki i jest określane lapidarnie jako łączna pieniężna wartość dóbr i usług wytworzonych w gospodarce narodowej.

– Produktu Narodowego Netto PNN (*Nettonationaleinkommen*) i analogicznego Produktu Krajowego Netto PKN (*Nettoinlandsprodukt*) PNN to PNB minus amortyzacja, czyli zużycie i deprecjacja kapitału; analogicznie ma się sprawa z PKN. Mimo większej precyzyjności obliczenia Produktu Narodowego Netto, który dawniej określane był również jako „dochód narodowy”, używa się go rzadko z uwagi na trudności metodologiczne wyliczania amortyzacji. PNB (i PKB) jest dużo łatwiejszy i szybszy do uzyskania, a więc i do stosowania⁸.

– Produkt Krajowy Brutto w cenach czynników wytwórczych z pominięciem podatków pośrednich (*Bruttowertschöpfung, BWS*). Jest to bardzo istotny wskaźnik makroekonomiczny w naszych analizach, ponieważ dominuje on w głównym źródle statystycznym dla regionu Ruhry, jakim są dla nas statystyki „Związku Regionalnego Ruhry” (*Regionalverband Ruhr, RVR*) w Essen,

⁶ Tak np.: D. B e g g, S. F i s c h e r, R. D o r n b u s c h, *Mikroekonomia*, Warszawa: PWN 2003, s. 47.

⁷ R.E. H a l l, J.B. T a y l o r, *Makroekonomia*, Warszawa: PWN 1995, s. 55-56.

⁸ P.A. S a m u e l s o n, W.D. N o r d h a u s, *Ekonomia*, t. I, Warszawa: PWN 1997, s. 170-173; H a l l, T a y l o r, *Makroekonomia*, s. 71-72.

oraz w statystykach opracowywanych dla całego kraju przez Federalny Urząd Statystyczny w Wiesbaden, jak również w statystykach landu (prowincji, makroregionu) Nadrenia Północna–Westfalia wykonywanych przez rząd tegoż landu w Düsseldorfie. W tych bankach danych występuje wyłącznie ten ostatni wskaźnik z pominięciem klasycznego PKB i PNB.

W niniejszej pracy dla skrótu myślowego będziemy stosować dla tego rodzaju specyficznego PKB oznaczenie: PKB*⁹.

1. ANALIZA WSKAŹNIKOWA PNB

Dane zawierające wskaźniki PNB dla okresu 1957-1978 – a więc między szczytowym punktem powojennego rozwoju a końcem lat siedemdziesiątych, kiedy kryzys przemysłu Ruhry był w głębokiej fazie – zawiera tabela 1. Do okresu późniejszego, po 1980 r. posiadamy dane częściowe, które zamieszczamy w tabeli 3.

W 12 lat od końca II wojny światowej, po etapie odbudowy powojennej zachodnich Niemiec ze zniszczeń, w czym bardzo dużą rolę odgrywał przemysł ciężki Zagłębia Ruhry, następuje dla tego największego okręgu przemysłowego Europy cezura, punkt zwrotny roku 1957, od którego datuje się nieprzerwany spadek udziału „Kuźni Niemiec” (jak określano kiedyś ten region) w tworzeniu produktu globalnego kraju. Spadek ten trwa właściwie do dziś, ponieważ ciężar wytwórczości przemysłowej, a szczególnie technologicznej przeniósł się do innych regionów państwa; można nawet zaryzykować tezę, że nastąpiła daleko posunięta decentralizacja gospodarki niemieckiej związana z szeregiem czynników o charakterze globalno-gospodarczym oraz społecznym.

Produkcja nie jest „przywiązana” w naszych czasach do miejsca występowania surowca. Infrastruktura gospodarczo-społeczna rozwijała się w ubiegłych sześćdziesiątych latach w Niemczech szybciej w słabo rozwiniętych regionach kraju i osiągnęła już w latach siedemdziesiątych-osiemdziesiątych zbliżony poziom wszędzie, z małymi wyjątkami (np. niektóre obszary w pobliżu granicy z dawnym NRD), zaś tzw. czynniki miękkie (*soft factors*), jak np. jakość życia nabrały znaczenia większego niż dotąd i zaczęły decydować

⁹ WWW.destatis.de – główna strona internetowa Federalnego Urzędu Statystycznego w Niemczech; Zahlenspiegel Ruhrgebiet (dyskietka), Essen 2000, Kommunalverband Ruhrgebiet.

o lokalizacji nowych inwestycji poza regionem Ruhry, a nawet poza Nadrenią, przez wieki najbardziej uprzemysłowioną, zagospodarowaną i najbogatszą częścią Niemiec.

Inne regiony jako czystsze, atrakcyjniejsze do życia oraz o zbliżonym poziomie infrastruktury brały już od lat sześćdziesiątych XX wieku górę nad Zagłębiem Ruhry. Ogromna mobilność pracowników powiązana z coraz sprawniejszą siecią komunikacyjną autostrad, kolei i miejskich, aglomeracyjnych środków komunikacji; pracowników dojeżdżających często do miejsc pracy z daleka, z głębokiej prowincji, a także niższe podatki lokalne (tzw. podatek przemysłowy *Gewerbesteuer* naliczany od obrotów, ustalany jest w praktyce od 100% do 700% określonej dla kraju stawki przez władze miast lub powiatów) – te wszystkie czynniki decydowały o lokalizacji przedsiębiorczości poza największym dotąd okręgiem przemysłowym Niemiec i Europy.

Podczas gdy udział PNB regionu Ruhry w tworzeniu PNB całego kraju systematycznie malał aż do lat osiemdziesiątych, Produkt Narodowy Brutto liczony na 1 mieszkańca nie wykazuje prostej korelacji z tym trendem spadkowym udziału PKB regionu Ruhry. Ma to uzasadnienie w działaniu dwóch czynników. Pierwszym są fluktuacje produkcji przemysłu ciężkiego skorelowane z wydobyciem węgla kamiennego. W okresach względnego wzrostu obrotów *Montanindustrie*, a zwłaszcza dobrego rozwoju przemysłu stalowego (tak było do około 1975/76 r.), linia trendu spadkowego PNB/na mieszkańca ulega przerywaniu, mają miejsce nagłe krótkie wzrosty. Są to wahania wokół linii trendu, jak widzimy to dla lat 1970-1976 w danych z tabeli 1. Drugim czynnikiem wzmacniającym wektor przeciwny do wektora spadku były migracje ludności. Pewne nawet niewielkie zmniejszenie liczby mieszkańców (spowodowane migracją zarobkową rodzin pracowniczych do innych regionów w sytuacji trudności *Montanindustrie*) podnosiło automatycznie w górę współczynnik wartości PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca¹⁰.

¹⁰ Zahlenspiegel Ruhrgebiet, Essen 2000.

Tabela 1. Udział Zagłębia Ruhry
w tworzeniu globalnego Produktu Narodowego Brutto (PNB)
Republiki Federalnej oraz PNB/na jednego mieszkańca w Zagłębiu Ruhry
w relacji do RFN¹¹

Rok	Udział procentowy Zagłębia Ruhry w tworzeniu PNB kraju	PNB/na jednego mieszkańca w Zagłębiu Ruhry w stosunku do kraju (RFN = 100)
1957	12,3	brak danych
1961	10,8	106,9
1965	10,1	97,7
1970	9,6	101,6
1976	9,3	104,2
1978	8,7	98,4

Cechą charakterystyczną statystyk niemieckich jest także używanie wskaźników typu PKB i PNB głównie w cenach nominalnych, rzadziej występuje obliczanie w cenach realnych. Te ostatnie indeksuje się czasem jako ceny „stałe” dla roku bazowego przyjętego jako 100, wobec którego urealniane są wartości wskaźników rozwoju gospodarczego¹².

Powojenny okres silnego wzrostu i wysokiego udziału regionu w tworzeniu dochodu narodowego RFN znajduje cezurę w końcu lat pięćdziesiątych w okresie pierwszego kryzysu węglowego. PNB Zagłębia nadal wzrasta, ale jego dynamika jest znacznie niższa niż w innych regionach i niższa od średniej krajowej wzrostu. Co prawda okręg Ruhry utrzymuje się w pobliżu średniej krajowej lub nawet nieco powyżej średniej niemal do końca lat siedemdziesiątych, ale jest to w sporym stopniu skorelowane ze spadkiem ludności regionu w efekcie wewnętrznej emigracji.

Kryzys strukturalny gospodarki Nadrenii, ale przede wszystkim Zagłębia Ruhry najwyraźniej przedstawia nam porównanie wzrostu gospodarczego kraju i makroregionu w tabeli 2. Już od początku lat siedemdziesiątych dynamika rozwoju Nadrenii wobec republiki liczonej jako całość jest niższa o 20-35% do okresu krótkiej koniunktury surowcowo-inflacyjnej lat 1974-1975. Zasad-

¹¹ H.-F. E c k e y, *Analyse der sektoralen Entwicklung im Ruhrgebiet*, Essen 1982, s. 68; D. P e t z i n a, *Wirtschaft und Arbeit 1945-1985*, w: *Das Ruhrgebiet*, s. 515.

¹² Zob. WWW.destatis.de

niczą część wektora spadkowego zmniejszającego wzrost gospodarczy makroregionu stanowił anemiczny wzrost w Zagłębiu Ruhry, który obniżał liczby wzrostu dla Nadrenii plasujące się w okolicach średniej krajowej.

Od 1976 r. wskaźnik wzrostu gospodarczego makroregionu Nadrenii znowu jest znacznie niższy od przeciętnej dla Niemiec, z wyjątkiem roku 1979, kiedy to miała miejsce ponowna koniunktura światowa związana z *hossą* surowcową ponownego szoku cenowego na rynku paliw płynnych. Wówczas poziom wzrostu makroregionu nadreńskiego wywołany nagłym wzrostem zamówień w gospodarce globalnej osiągnął wartości niemal identyczne wobec krajowych, ale już w 1980 r. ponowny spadek produkcji przemysłowej określa wzrost Nadrenii na poziomie 0,4% wobec 1,4% dla całej republiki.

Gospodarka Zagłębia Ruhry i Nadrenii wzrastała nieprzerwanie – biorąc pod uwagę indeksy PNB – do roku 1979. Działo się to mimo kryzysu naftowego i globalnego kryzysu gospodarczego lat 1973-1979. Ogromne zapotrzebowanie na surowce energetyczne dawało nadzieję górnictwu węgla (m.in. ówczesne projekty gazyfikacji i przerobu na paliwo płynne węgla kamiennego, z którymi wiązano wtedy spore nadzieje, również w Polsce w tym okresie), zaś ogólny „głód” surowców i koniunktura inflacyjna napędzały w pewnej mierze koło zamachowe gospodarki. Po drugim kryzysie naftowym lat 1979-1980 widać pierwsze wyraźne załamanie wskaźników rozwoju gospodarczego w regionie Ruhry.

Tabela 2. Wzrost gospodarczy w Nadrenii Północnej-Westfalii
w porównaniu do wzrostu w RFN w latach 1971-1987.
Zmiana roczna realna w % (rok poprzedni = 100)¹³

Rok	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN	Różnica
1971	+2,2	+2,9	-0,7
1972	+3,0	+4,2	-1,2
1973	+5,2	+4,7	+0,5
1974	+0,5	+0,3	+0,2
1975	-2,1	-1,6	-0,5
1976	+4,7	+5,4	-0,7

¹³ S. G o c h, *Eine Region im Kampf mit dem Strukturwandel. Bewältigung von Strukturwandel und Strukturpolitik im Ruhrgebiet*, Essen: Klartext-Verlag 2002, s. 168-169.

1977	+2,4	+3,0	-0,6
1978	+2,4	+2,9	-0,5
1979	+4,3	+4,2	+0,1
1980	+0,4	+1,4	-0,9
1981	-0,4	+0,2	-0,6
1982	-1,5	-0,6	-0,9
1983	+0,5	+1,5	-1,0
1984	+1,9	+2,8	-0,9
1985	+1,7	+2,1	-0,4
1986	+1,8	+2,6	-0,8
1987	+1,1	+1,8	-0,7
1988	+3,2	+3,7	-0,5
1989	+3,4	+3,6	-0,2

W 1980 r. spada nominalny Produkt Krajowy Brutto wobec cen z 1979 r.; chociaż dla całego kraju obserwuje się jednak minimalny wzrost. To ważna data. Wówczas ulega trwałej stagnacji wskaźnik wytwarzania dóbr przez produkcyjny II sektor gospodarki, główne źródło siły i rozwoju okręgu. Wskaźnik ten wzrasta natomiast nieprzerwanie w sektorze III usług. Tak więc od początku lat osiemdziesiątych rozwój gospodarczy Zagłębia jest dużo słabszy (spadek nominalnego PNN w 1980 r.), co przy kilkuprocentowej inflacji oznaczało istotne obniżenie dochodu narodowego. W kolejnym 1981 r. wzrost w regionie jest nadal słaby, znacznie niższy niż globalny wzrost republiki. W latach 1982-1983 inflacja zmniejsza się, a wzrost gospodarczy się stabilizuje w makroregionie Nadrenii Północnej-Westfalii i w całym kraju¹⁴.

Biorąc pod uwagę deflator PNB (wskaźnik cen), w latach 1980-1982 można stwierdzić spadek realnej wartości produkcji Zagłębia Ruhry¹⁵. Było to pierwsze tego typu zjawisko od Wielkiej Depresji gospodarczej pięćdziesiąt lat wcześniej.

W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych wskaźnik wzrostu dla makroregionu był bardzo wyraźnie niższy niż dla całego kraju. Z innych danych

¹⁴ Zahlenspiegel Ruhrgebiet, BWS.

¹⁵ Tamże.

statystycznych, które będziemy omawiać w dalszej części pracy, wynika, że właśnie Zagłębie Ruhry było czynnikiem najbardziej obniżającym wynik „landu”. Sytuacja poprawiła się nieco w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, a od 1988 r. wskaźnik wzrostu Nadrenii zaczyna zbliżać się do krajowego. W latach 1990-1993 makroregion odnosił znaczne korzyści z koniunktury pojedynczej i *boomu* inwestycyjno-budowlanego w nowych krajach związkowych RFN. Jednak światowa recesja gospodarcza wywołana wojną w Zatoce Perskiej w 1991 r. z pewnym opóźnieniem, ale z dużą siłą uderzyła w ekonomikę niemiecką i nadreńską w 1993 r., odnawiając dotychczasowe trendy i problemy okręgu Ruhry.

W analizie statystyk niemieckich od 1990 r. należy brać pod uwagę to, że niektórzy autorzy nie zwracają uwagi na zmianę sposobu liczenia PNB czy PKB związaną z włączeniem nowych landów do organizmu gospodarczego RFN. Wskaźniki makroekonomiczne dla byłego NRD liczone teraz w „twardej” walucie, czyli marce zachodniemieckiej (DEM), były drastycznie niższe, niż wynikałoby to ze standardów osiągniętych przez wschodnich Niemców. Stąd średnia PKB liczona dla poszczególnych landów zmieniła się teraz wyraźnie, chociaż trzeba przyznać, że nie diametralnie – „stare” landy RFN stanowiły nadal ponad 80% potencjału gospodarczego zjednoczonych Niemiec. Jeśli któryś z badaczy rozpoczyna analizy od 1990 r., to pozycja Nadrenii Północnej-Westfalii wygląda wówczas inaczej, niż jeśli analizujemy to „przed” i „po” zjednoczeniu. Bez wyodrębnienia części zachodniej Niemiec wskaźniki Nadrenii czy Zagłębia Ruhry plasują się w okolicach średniej dla całych zjednoczonych Niemiec, które w statystykach rodzimych nadal występują jako RFN.

W tabeli 3 prezentujemy inną klasyfikację niż w tabeli 2, a mianowicie wskaźnik określony jest precyzyjnie jako PNB, a nie „wzrost gospodarczy”, co do którego nie mamy pełnej jasności, w jaki sposób został obliczony, czy tylko na podstawie głównych wskaźników makroekonomicznych, czy też przy użyciu takich wskaźników, jak sprzedaż (obroty), produkcja przemysłowa etc. Według danych na temat PNB nie możemy stwierdzić wzrostu w latach *stricto* „pojedynczych”, czyli 1990-1992, lecz dopiero w latach 1993-1995. Jakie są przyczyny tego zadziwiającego stanu rzeczy?

Wyjaśnienie częściowe otrzymamy, jeśli weźmiemy pod uwagę dwa zjawiska ekonomiczne o przeciwnych wektorach, mianowicie wysoką koniunkturę gospodarczą jako efekt *hossy* inwestycyjnej w byłym NRD oraz globalną recesję od 1991 r., a także odmienne sposoby liczenia PNB – do którego wlicza się dochody z tytułu własności za granicą – oraz PKB, które tego nie

uwzględnia, a którym zajmujemy się omawiając tabelę 4. Tutaj analiza szczegółowa sposobu obliczania wykracza poza ramy pracy. Dane z tabeli 3 pochodzą z obliczeń własnych prof. Stefana Gocha, który tematyką restrukturyzacji Zagłębia Ruhry zajmuje się od ponad kilkudziesięciu lat¹⁶.

Wysokie przyrosty dla lat 1990-1991 kończą się depresją od mniej więcej połowy 1992 r. Spadek w Nadrenii nie był aż tak ostry, jak dla całego kraju, ale też wzrost wcześniejszy nie był tak duży, czego powodem były najprawdopodobniej obcięte częściowo subwencje państwowe dla regionów depresji gospodarczej, z których korzystało Zagłębie Ruhry i inne mniejsze subregiony Nadrenii Północnej-Westfalii w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Środek ciężkości inwestycji publicznych przesunął się na wschód, zaś inwestycje gospodarki prywatnej, tak silnej np. w południowych Niemczech, nie były w stanie skompensować braku „ręki publicznej” (*öffentliche Hand*), czyli sektora zamówień publicznych i działań rządowej polityki gospodarczej skupionej na nowych krajach związkowych.

Tabela 3. Zmiany Produktu Narodowego Brutto PNB w Nadrenii i w Republice Federalnej (część zachodnia) w latach 1981-1998¹⁷

Rok	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN	Różnica
1981	-0,4	+0,1	-0,5
1982	-1,7	-0,9	-0,8
1983	+0,4	+1,8	-1,4
1984	+1,6	+2,8	-1,2
1985	+1,8	+2,0	-0,2
1986	+1,6	+2,3	-0,7
1987	+0,6	+1,5	-0,9
1988	+3,2	+3,7	-0,5
1989	+3,4	+3,6	-0,2

¹⁶ G o c h, *Eine Region im Kampf*; stąd nie ma potrzeby sprawdzania danych, ponieważ są one najprawdopodobniej wartościami zsumowanymi dla miast i powiatów regionu Ruhry uzyskanymi na podstawie statystyk landu Nadrenii Północnej-Westfalii, który nie prowadzi takich obliczeń dla okręgu Ruhry, ponieważ nie jest on żadną jednostką administracyjną.

¹⁷ G o c h, *Eine Region im Kampf*, s. 169.

1990	+4,9	+5,7	-0,8
1991	+4,4	+5,0	-0,6
1992	+1,0	+1,8	-0,8
1993	-2,3	-2,0	-0,3
1994	+2,0	+2,1	-0,1
1995	+1,1	+0,9	+0,2
1996	+0,8	+1,1	-0,3
1997	+1,8	+2,3	-0,5
1998	+2,1	+2,8	-0,7

W statystykach najczęściej podaje się wartości globalne PNB i PKB, jak również takie wielkości ekonomiczne, jak obroty czy sprzedaż (*Umsatz*), liczone zwykle nominalnie, czyli bez uwzględnienia wskaźnika inflacji. W dużym stopniu ma to swe źródło w relatywnie bardzo niskiej inflacji w ciągu niemal sześćdziesięciu lat od reformy walutowej 1948 r. Od początku lat siedemdziesiątych, a zwłaszcza w trakcie dwóch kolejnych kryzysów naftowych w 1973 i w 1979 r., które wywołały poważne kryzysy gospodarcze (1974-1975 i 1980-1982), inflacja przekraczała 5%, dochodząc do 9%¹⁸.

W latach 1986-1988 spadał już nawet indeks nominalny, nie tylko realny, wartości sfery produkcji. Wartość realną produkcji przekroczone w Zagłębiu dopiero w 1991 r. w trakcie wielkiej koniunktury związanej ze zjednoczeniem Niemiec i olbrzymimi inwestycjami w byłym NRD¹⁹.

Ale i wówczas w pewnych latach panowała koniunktura inflacyjna, a wzrost gospodarczy wyprzedzał inflację. Tutaj krótka uwaga metodologiczna. Deflator Produktu Narodowego Brutto, czyli wskaźnik cen (oraz inflacji) w historii Republiki Federalnej kształtował się na tak niskim poziomie, że PNB nominalny i realny nie odbiegały od siebie w sposób istotny. Zwłaszcza w latach między reformą walutową wprowadzającą „Markę Niemiecką” (*Deutsche Mark* – DEM) na miejsce „Marki Rzeszy” (*Reichs-*

¹⁸ Na temat kształtowania się inflacji w historii Republiki Federalnej Niemiec w okresie do roku 1974 zob. *Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975*, Frankfurt 1976, s. 565, 610, 648.

¹⁹ Zahlenspiegel Ruhrgebiet, BWS-Prod.

mark), a początkiem lat siedemdziesiątych inflacja była szczególnie niska, praktycznie rzecz biorąc – oscylowała wokół zera²⁰.

2. ANALIZA WSKAŹNIKOWA PKB*

W kolejnych tabelach od 4 do 8 zajmiemy się analizą Produktu Krajowego Brutto PKB* (*Bruttowertschöpfung*). Najpierw będą przedstawione zmiany PKB w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii i RFN liczone w cenach nominalnych, a następnie zajmiemy się relacjami PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca oraz na jednego zatrudnionego²¹.

a) *Zmiana PKB w liczbach bezwzględnych oraz zmiana w procentach w stosunku do roku poprzedniego przyjętego jako rok bazowy (indeksacja)*

Lata osiemdziesiąte były okresem dość dobrej koniunktury krajowej, chociaż w Zagłębiu Ruhry nie był to okres łatwy w sektorze produkcyjnym. Ograniczanie mocy produkcyjnych przemysłu ciężkiego, zamykanie zakładów, zwłaszcza dużych hut, spadek produkcji i zatrudnienia powodują, że ogólny wzrost produktu narodowego wahał się wokół 1-3%, gdy dla „landu” Nadrenii Północnej-Westfalii i całego RFN wynosi on 4-6%.

Wyraźny wzrost gospodarczy oraz zatrudnienia okręgu Ruhry obserwujemy natomiast w okresie zjednoczenia Niemiec 1990-1993, z pewnym poślizgiem nawet do 1995 r. Wielkie inwestycje modernizacyjne na terenach po NRD realizowano głównie z zamówień i produkcji Niemiec zachodnich. W tym okresie globalny kryzys gospodarczy występujący po wojnie w Zatoce 1991 r., opóźniony został dzięki koniunkturze zjednoczeniowej w regionie nad Ruhrą o mniej więcej dwa lata²².

W ekspertyzie z 1982 r. przeprowadzonej na zamówienie władz regionalnych dokonano interesującego zestawienia danych o wzroście realnego PNN „zrealizowanego”, czyli faktycznego oraz „oczekiwanego na podstawie struktury sektorowej gospodarki”. Można skonstatować, iż rozwój był o wiele słabszy niż „powinien” lub mógłby być w kontekście potencjału przemysłowego Zagłębia oraz rozwoju gospodarczego kraju. Zwłaszcza w długoletnim

²⁰ *Währung und Wirtschaft*.

²¹ *Zahlenspiegel Ruhrgebiet*, Essen 2000; *Zahlenspiegel Ruhrgebiet*, Essen 2006.

²² Tamże.

przekroju widać ogromną różnicę między rozwojem całego kraju a tego najbardziej uprzemysłowionego regionu. Luka między globalnym produktem potencjalnym a realnym była wówczas tak znaczna, że właśnie wtedy zaczęto określać region Ruhry „chorym człowiekiem republiki“. Przyrost realnego PNN w kraju był w okresie 18 lat wyższy o 152% od wzrostu w Zagłębiu²³.

Niezła koniunktura, jak wynika z analizy danych o PKB* przedstawionych w tabelach 4 i 5, panowała w latach osiemdziesiątych i bezpośrednio po zjednoczeniu Niemiec mniej więcej w okresie 1983-1993, kiedy to możemy mówić o mocnym wzroście. Oczywiście musimy tu pamiętać o definicji PKB, która wlicza do dochodu narodowego dochody netto z tytułu własności za granicą, zaś w przypadku RFN nie są to wpływy marginalne (jak w przypadku np. Polski)²⁴.

Przy uważnym porównaniu danych obu tabel opracowanych przez statystyków ze „Związku Regionalnego Ruhry” dostrzegamy pewną różnicę w wartościach danych. Otóż jeśli dla np. roku 1991 w tabeli 4 (wydanie z roku 2000) dla regionu Ruhry mamy sumę PKB 185.522 tys. DEM i podzielimy przez przelicznik EUR 1.95583, otrzymamy 94.855 tys. EUR, natomiast w tabeli 5 (wydanie z roku 2006) mamy 102.340 tys. EUR, czyli o niemal 8% więcej niż pierwotnie.

Jak wytłumaczyć te różnice w wydawałoby się solidnych niemieckich statystykach? Otóż jedynym sensownym wytłumaczeniem jest ciągła aktualizacja, korekta danych za ubiegłe lata przez statystyków; najbardziej miarodajne są dane ostatnie, najbardziej aktualne jako zweryfikowane. Istotną wskazówką jest tutaj podana w końcowym rozdziale pt. „Definicje” ostatniego wydania banków danych „Związku Regionalnego Ruhry” informacja, dane aktualne są efektem „rewizji”, czyli korekty w 2005 r. (*Revision 2005*). Dlatego aż tak spore odchylenia (ponad 8%) od danych pierwotnych, trudno jest orzec²⁵.

²³ E c k e y, *Analyse der sektoralen Entwicklung*, s. 80.

²⁴ Zahlenspiegel Ruhrgebiet, Essen 2000.

²⁵ Różnice wynikają prawdopodobnie z korektur wcześniejszych obliczeń. Powoduje to jednak trudność w porównywaniu danych.

Tabela 4. Roczne przyrosty PKB nominalnego w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej Niemiec w latach 1980-1996 w mln DEM i w %²⁶

Produkt Krajowy Brutto (PKB*) w mln DEM						
Rok	Zagłębie Ruhry	Zmiana w %	Nadrenia Północna-Westfalia	Zmiana w %	RFN	Zmiana w %
1980	121.312	0	384.591	0	1.415.930	0
1981	125.407	+3,38	400.911	+4,24	1.483.440	+4,77
1982	129.171	+3,00	415.049	+3,53	1.545.730	+4,20
1983	132.988	+2,95	430.613	+3,75	1.624.810	+5,12
1984	137.017	+3,03	446.138	+3,61	1.702.580	+4,79
1985	141.631	+3,37	465.494	+4,39	1.774.340	+4,21
1986	144.980	+2,36	489.073	+5,07	1.874.080	+5,62
1987	146.593	+1,11	498.186	+1,86	1.928.490	+2,90
1988	152.545	+4,06	522.933	+4,97	2.031.500	+5,34
1989	158.066	+3,62	551.405	+5,44	2.151.940	+5,93
1990	169.174	+7,03	592.721	+7,49	2.335.150	+8,51
1991	185.522	+9,66	640.385	+8,04	2.543.290	+8,91
1992	193.479	+4,29	677.980	+5,87	2.974.830	+16,97
1993	194.406	+0,01	682.329	+0,64	3.047.570	+2,45
1994	198.733	+2,23	706.391	+3,53	3.202.840	+5,09
1995	206.814	+4,07	729.173	+3,23	3.313.280	+3,45
1996	203.928	-1,40	740.648	+1,57	3.393.630	+2,43

Lata 1993-2003 były – mimo dużego popytu wewnętrznego – okresem słabego, chociaż ciągle dodatniego, wzrostu gospodarczego. W Niemczech powszechnie uważa się, że przyczyny słabości wzrostu gospodarki niemieckiej mają źródło w bardzo szerokim i złożonym zjawisku określanym słowem-kluczem: „globalizacja”. Mówiąc lapidarnie: gospodarka niemiecka produkuje o wiele za drogo, nawet uwzględniając najwyższą jakość produktów, płace są bardzo wysokie, a składki ubezpieczeniowe i podatki kolosalne. Te trudności

²⁶ Zahlenspiegel Ruhrgebiet, Essen 2006.

wzmocniły się od roku 2002 i spadku popytu wewnętrznego na dobra konsumpcyjne, a także inwestycyjne, jako następstwa szoku wprowadzenia nowej waluty „euro”, którego wprowadzenie ograniczyło ogólną konsumpcję dóbr²⁷.

O ile więc niektórzy uczeni podkreślają znaczenie tego typu czynników endogenicznych, czyli kosztów produkcji, wysokich kosztów związanych z „państwem socjalnym” itp., o tyle dopiero w szerszym kontekście zjawiska „globalizacji” przyśpieszonego po 1989 r. upadkiem sowieckiego imperium i jego modelu gospodarczego nabierają znaczenia owe faktory wewnętrzne. Wysokie bowiem, a nawet wzrastające koszty produkcji – częściowo tożsame z „państwem socjalnym” – nie osłabiały impetu zachodniemieckiej gospodarki do 1993 r., natomiast w okresie recesji problemy strukturalne nabierają znaczenia. Polemiści sprzeciwiający się wskazywaniu przyczyn endogenicznych jako konstytuujących, wskazują w swych analizach zwłaszcza na korzystny rozwój gospodarczy w niemal wszystkich krajach skandynawskich po 1990 r., gdzie kwestie kosztów pracy i państwa społecznego były analogiczne do Niemiec, a jednak nie doprowadziły do analogicznego kryzysu²⁸.

Tabela 5. Roczne przyrosty PKB nominalnego w mln Euro i w %²⁹

Produkt Krajowy Brutto PKB* w mln Euro						
Rok	Zagłębie Ruhry	Zmiana w %	Nadrenia Północna-Westfalia	Zmiana w %	RFN	Zmiana w %
1980	65.671	.	215.524	.	**	.
1991	102.340	55,8	369.100	71,3	1.534.600	**
1992	105.730	3,3	388.189	5,2	1.646.620	7,3
1993	105.703	-0,0	390.494	0,6	1.694.370	2,9
1994	107.690	1,9	403.470	3,3	1.780.780	5,1
1995	112.297	4,3	418.382	3,7	1.848.450	3,8
1996	109.486	-2,5	419.922	0,4	1.876.180	1,5
1997	112.845	3,1	429.836	2,4	1.915.580	2,1

²⁷ Tamże; dyskusja prasowa.

²⁸ Zahlenspiegel, listopad 2006.

²⁹ Tamże.

1998	115.731	2,6	441.097	2,6	1.965.380	2,6
1999	115.337	-0,3	446.047	1,1	2.012.000	2,4
2000	117.479	1,9	454.250	1,8	2.062.500	2,5
2001	119.234	1,5	461.408	1,6	2.113.160	2,5
2002	121.218	1,7	468.493	1,5	2.145.020	1,5
2003	122.552	1,1	469.672	0,3	2.163.400	0,9
2004	126.026	2,8	482.009	2,6	2.215.650	2,4

** dla lat przed zjednoczeniem Niemiec w 1990 r. nie ma jednolitych danych do porównań, dlatego brak jest tutaj liczb dla okresu przed 1991 r.

Od roku 2004 obserwowany jest powolny wzrost wskaźników PKB*, związany najwyraźniej z włączeniem do UE dziesięciu kolejnych krajów i zniesieniem ograniczeń celnych. Popyt na produkcję niemiecką wzrastał u sąsiadów i bliskich Niemcom krajów, jak Polska, Czechy, Węgry i Słowacja. Również poważny wzrost importu Rosji z Niemiec z roku na rok oddziałł na produkcję globalną i wzrost PKB bezpośrednio i pośrednio przez impulsy synergetyczne na rynek wewnętrzny. I tak, jeśli jeszcze dla lat 2003-2004 obserwujemy spadek liczby zatrudnionych zarówno dla kraju, jak i w makroregionie i regionie Ruhry, to od 2004 r. następuje znaczny wzrost liczby zatrudnionych w regionie i w kraju (zob. tab. 9). Stopa bezrobocia wzrasta do 2005 r., ale od 2006 r. zaczyna spadać tak w całym kraju, jak i w regionie Ruhry (zob. tab. 27)³⁰.

b) *PKB w cenach czynników wytwórczych w przeliczeniu na jednego mieszkańca*

Produkt Krajowy Brutto w cenach czynników wytwórczych (*Bruttowertschöpfung*) w przeliczeniu na jednego mieszkańca (zob. tab. 6) do połowy lat siedemdziesiątych przewyższał średnią krajową oraz średnią regionów, w latach pięćdziesiątych należał nawet do najwyższych w kraju³¹.

Kryzys przemysłu stalowego od 1975 r. spowodował dalsze obniżenie się produkcji i sprzedaży gospodarki Zagłębia Ruhry i od tego czasu datuje się wyraźne „upośledzenie” tego regionu względem innych, „młodych” okręgów przemysłowych.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych PKB na jednego mieszkańca już spadł i oscylował wokół średniej krajowej, ale do 1983 r. różnica waha się w przedziale od +2 do -3%. Od 1984 r. wynosi ona już około -4,5%, w 1986 r. -7,7%, zaś w 1989 r. już -16,7%. Należy tutaj co prawda wziąć pod uwagę fakt, że od 1987 r. ujemne saldo migracji ludności dla Zagłębia Ruhry zanika aż do 1996 r. Oznacza to tendencje zmniejszania wartości PKB w przeliczeniu na statystycznego mieszkańca, a więc większej różnicy między średnią krajową a regionalną dla Ruhry³².

Tabela 6. Produkt Krajowy Brutto (PKB*) w Zagłębiu Ruhry w cenach czynników wytwórczych (*Bruttowertschöpfung*) w DEM na jednego mieszkańca³³

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1980	22.450	22.565	22.999
1981	23.285	23.515	24.050
1982	24.110	24.404	25.078
1983	25.058	25.480	26.453
1984	26.113	26.593	27.831
1985	27.233	27.897	29.076
1986	27.965	29.337	30.689
1987	28.334	29.866	31.527
1988	28.942	31.126	33.059
1989	29.776	32.524	34.673
1990	31.462	34.373	36.917
1991	34.333	36.755	39.693
1992	35.639	38.543	36.911
1993	35.700	38.503	37.541
1994	36.497	39.723	39.336
1995	38.016	40.858	40.574
1996	37.539	41.345	41.439

³² Tamże.

³³ W. N o l l, B. R e c h m a n n, *Strukturwandel im Ruhrgebiet*, Essen 1989, s. 52-72; *Zahlenspiegel*, BWS.

Dla okresu po 1996 r. nie posiadamy podobnej jak w tab. 6 statystyki, jednak porównując dane na temat wysokości globalnego wzrostu PKB* w cenach czynników wytwórczych w stosunku do ogólnej liczby ludności regionu, możemy wysnuć przypuszczenie, że również w okresie 1997-2005 wskaźnik wartości PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca podnosi się, chociaż pozostaje poniżej krzywej dla makroregionu, jak i dla całego kraju.

c) *PKB w cenach czynników wytwórczych w przeliczeniu na jednego zatrudnionego*

Bardzo istotnym uzupełnieniem statystyki dochodu narodowego (PKB) na jednego mieszkańca jest przeliczenie PKB na jednego zatrudnionego, które prezentujemy w tabeli 7. Tutaj widać zaskakujący w odniesieniu do ostatnich konstatacji fakt, a mianowicie: do lat dziewięćdziesiątych wartość produkcji na jednego pracownika była w omawianym regionie znacznie wyższa niż w prowincji (landzie) czy też w całym kraju³⁴.

Wy tłumaczenia tego zjawiska możemy poszukiwać porównując liczbę ogółu zatrudnionych w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców oraz udział liczby bezrobotnych w statystyce osób czynnych zawodowo. Bezrobocie w okręgu Ruhry było od lat osiemdziesiątych znacznie wyższe aniżeli gdzie indziej, ponadto liczba zatrudnionych kobiet była wyraźnie niższa³⁵. Relacja między liczbą zatrudnionych a liczbą mieszkańców jest w Zagłębiu niższa niż gdzie indziej, odsetek pracujących jest niższy niż w reszcie kraju.

Produkt narodowy wypracowany w tym okręgu był jeszcze w latach siedemdziesiątych-osiemdziesiątych bardzo wysoki, jednak nie korelowało to ze wzrostem zatrudnienia. Zmniejsza się liczba pracowników w przemyśle na rzecz pracujących w usługach, zaś sektor ten – globalnie jak i w przeliczeniu na jednego pracownika – wytwarza wartościowo wyraźnie mniej niż przemysł ciężki. Można pokusić się więc o stwierdzenie, że po 1990 r. relacja między wartością produkcji przemysłowej a wartością usług osiągnęła poziom reszty kraju.

³⁴ Zahlenspiegel, BWS-Erwerb.

³⁵ Tamże.

Tabela 7. Produkt Krajowy Brutto w cenach nominalnych
w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w DEM³⁶

PKB* w cenach nominalnych na jednego zatrudnionego						
Rok	Zagłębie Ruhry		Nadrenia Północna- Westfalia		RFN	
	DEM	Zmiana w %	DEM	Zmiana w %	DEM	Zmiana w %
1980	55.890	0	53.902	0	52.481	0
1987	73.022	+30,65	71.347	+32,36	71.294	+35,85
1988	76.134	+4,25	74.371	+4,24	74.520	+4,52
1989	78.242	+2,77	77.158	+3,75	77.805	+4,41
1990	81.763	+4,50	80.901	+4,85	81.972	+5,36
1991	88.377	+8,09	85.538	+5,73	87.042	+6,19
1992	92.202	+4,33	92.164	+7,75	92.062	+5,77
1993	94.546	+2,54	92.283	+0,13	94.313	+2,45
1994	98.625	+4,31	96.518	+4,59	91.546	-2,93
1995	104.247	+5,70	100.484	+4,11	95.045	+3,82
1996	104.625	+0,36	103.308	+2,81	98.586	+3,73

Produkt narodowy wypracowywany w tym okręgu był jeszcze w latach siedemdziesiątych-osiemdziesiątych bardzo wysoki, jednak nie korelowało to ze wzrostem zatrudnienia. Zmniejsza się liczba pracowników w przemyśle na rzecz pracujących w usługach, zaś sektor ten – globalnie i w przeliczeniu na jednego pracownika wytwarza wartościowo mniej niż przemysł ciężki. Można pokusić się więc o stwierdzenie, że po 1990 r. relacja między wartością produkcji przemysłowej a wartością usług osiągnęła poziom średniej dla kraju³⁷.

Aktualne (październik 2007) dane porównawcze zawierają często przytaczane przez nas źródła „Związku Regionalnego Ruhry”, który posiada dane do 2004 r. (tab. 8). Tak jak poprzednio, podane są one w euro, co należy uwzględnić próbując je z danymi z lat dziewięćdziesiątych podawanymi wszędzie w DEM.

³⁶ Zahlenspiegel, BWS-Prod., Dienstl.

³⁷ Tamże.

Zestawiając te dane w kontekście zwłaszcza kształtowania się liczby osób zatrudnionych (tab. 9), zauważyć możemy kilka szczególnych zjawisk. Produkt Krajowy Brutto na jednego zatrudnionego wzrasta w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych bez przerwy, mimo że od 1993 r. notowana była spora recesja. Nominalny PKB uległ stagnacji i choć nie spadał, to ze wzrostu stopy inflacji wyraźnie widać, że realna stopa wzrostu PKB do 1995 r. nie wzrastała. Dla lat 1993-1995 zanotowano wyraźny wzrost bezrobocia, i to dało efekt wzrostu wskaźnika PKB na jednego zatrudnionego.

Z odwrótnością tego wektora mamy do czynienia w latach 1999-2000. Mimo pewnego niewielkiego wzrostu PKB globalnego, przelicznik PKB na jednego zatrudnionego w tych latach lekko, jednak wyraźnie opada. Znowu wiąże się to z liczebnością grupy osób pracujących, która po spadku w 1998 r. od kolejnego roku istotnie wzrasta³⁸.

Tabela 8. Produkt Krajowy Brutto rok do roku w cenach nominalnych w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w Euro³⁹

PKB* w cenach nominalnych na jednego zatrudnionego						
Rok	Zagłębie Ruhry		Nadrenia Północna-Westfalia		RFN	
	DEM	Zmiana w %	DEM	Zmiana w %	DEM	Zmiana w %
1980	29.642	0	29.791	0	b.d.	b.d.
1991	45.444	53,3	45.942	54,2	39.735	0
1992	46.754	2,9	47.915	4,3	43.265	8,9
1993	47.516	1,6	48.854	2,0	45.117	4,3
1994	49.254	3,7	51.022	4,4	47.467	5,2
1995	51.824	5,2	53.135	4,1	49.160	3,6
1996	50.681	-2,2	53.246	0	50.034	1,8
1997	52.118	2,8	54.156	0,2	51.133	2,2
1998	52.787	1,3	54.556	1,7	51.842	1,4
1999	51.786	-1,9	54.109	0,1	52.363	1,0
2000	51.601	0	53.620	-0,1	52.690	6,2

³⁸ Zahlenspiegel, listopad 2006, Erwerbstätigkeit.

³⁹ Zahlenspiegel, listopad 2006, Volkswirtschaft.

2001	52.339	1,4	54.214	1,1	53.748	2,0
2002	53.665	2,5	55.329	2,1	54.865	2,1
2003	54.315	1,2	56.045	1,3	55.870	1,8
2004	55.855	2,8	57.202	2,1	57.004	2,0

Od roku 2001 mamy do czynienia ze wzrostem nominalnego PKB w przeliczeniu na jednego pracującego zarówno w regionie Ruhry, jak i w makroregionie Nadrenii oraz w całym kraju, a rozwój ten, jeśli weźmiemy pod uwagę doniesienia prasowe, trwa nieprzerwanie do 2007 r. Jego dynamika jest osłabiona nieco wzrostem liczby miejsc pracy w całej Republice Federalnej od 2005 r.; w latach 2001-2004 liczba zatrudnionych ulegała fluktuacjom wokół linii trendu. Istotnym zjawiskiem jest to, że spadek liczby miejsc pracy w latach 2002 i 2004 jeśli miał miejsce w Zagłębiu Ruhry, to miał on w podobnym, chociaż nie tym samym, stopniu w makroregionie, jak i w całym kraju.

Tabela 9. Liczba zatrudnionych, dane porównawcze
Zagłębia Ruhry, Nadrenii Północnej-Westfalii i RFN⁴⁰

Rok	Zagłębie Ruhry		Nadrenia Północna-Westfalia		RFN	
	Liczba zatrudnionych	Zmiana % rok do roku	Liczba zatrudnionych	Zmiana % rok do roku	Liczba zatrudnionych	Zmiana % rok do roku
1991	2.158.300	0	7.482.500	0	37.445.000	0
1992	2.185.200	1,2	7.601.600	1,6	36.940.000	-1,3
1993	2.139.300	-2,1	7.515.700	-1,1	36.380.000	-1,5
1994	2.068.200	-3,3	7.412.700	-1,4	36.076.000	-0,8
1995	2.062.700	-0,3	7.299.700	-1,5	36.048.000	-0,1
1996	2.067.000	0,2	7.341.000	0,6	35.982.000	-0,2
1997	2.070.000	0,1	7.392.000	0,7	35.805.000	-0,5
1998	2.063.000	-0,3	7.405.000	0,2	35.860.000	0,2
1999	2.114.000	2,4	7.562.000	2,1	36.402.000	1,5
2000	2.129.000	0,7	7.605.000	0,6	36.604.000	0,6

⁴⁰ Tamże.

2001	2.129.000	0	7.686.000	1,1	36.816.000	0,6
2002	2.121.000	-0,4	7.620.000	-0,9	36.536.000	-0,8
2003	2.083.000	-1,8	7.515.000	-1,4	36.172.000	-1,0
2004	2.036.000	-2,3	7.401.000	-1,5	35.659.000	-1,4
2005	2.092.000	2,7	7.637.000	3,2	36.566.000	2,5

Wskazywałyoby to na oznaki powrotu sytuacji społeczno-gospodarczej regionu Ruhry do ogólnej linii trendu całego kraju wobec podnoszonego już niemal od lat sześćdziesiątych XX wieku tak zwanego „odłączenia się” trendu rozwojowego Zagłębia Ruhry od trendu rozwoju ekonomiki RFN. Istotny wzrost produkcji przemysłowej w Niemczech w latach 2006-2007 doprowadził nawet do pojawienia się w 2007 r. po raz pierwszy od z górą półwiecza wyższego wskaźnika wzrostu PKB dla Nadrenii Północnej-Westfalii niż dla reszty kraju, odpowiednio 3,0% i 2,8%. Oczywiście kolejna recesja może zmniejszyć znacznie popyt na produkty przemysłowe Niemiec na rynkach światowych i znacznie obniżyć relatywnie wysokie wskaźniki PKB w makroregionie, jednak to tylko projekcja, natomiast aktualny rozwój jest dla regionu Ruhry wysoce obiecujący⁴¹.

d) *PKB wytwarzane przez sektor przemysłu oraz sektor usług*

Obecnie przedstawimy fundamentalną przemianę strukturalną w gospodarce Zagłębia Ruhry opierając się na analizie zmian PKB, wytwarzanego przez sektory przemysłu i przez sektor usług w latach 1980-2006 na podstawie wartości sprzedaży tych sektorów. Dane te są zawarte w tabeli 10.

⁴¹ Dane rządu Nadrenii Północnej-Westfalii za radiem Westdeutsche Rundfunk, 24 września 2007.

Tabela 10. PKB* w Zagłębiu Ruhry w latach 1980-1996
w sektorach II (przemysł) i III (usługi) w mln DEM⁴²

Rok	Sektor II produkcyjny w mln DEM	Sektor III – usługi w mln DEM
1980	60.175	60.638
1981	60.994	63.875
1982	61.944	66.631
1983	62.504	69.982
1984	63.988	72.522
1985	65.810	75.368
1986	65.705	78.793
1987	64.849	81.342
1988	66.884	85.228
1989	67.739	89.810
1990	70.727	97.918
1991	78.495	106.475
1992	76.991	115.918
1993	73.317	120.594
1994	72.272	125.973
1995	74.370	131.962
1996	66.001	137.406

W ciągu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych następowało stopniowe kurczenie się udziału przemysłu i zwiększanie się udziału sektora usług w globalnym PKB regionu. W 1980 r. sektor usług wyprzedził po raz pierwszy sektor produkcyjny pod względem globalnej wartości wytworzonych dóbr i od tego momentu przyrost wartościowy w sektorze III usług zwiększa się z roku na rok (zob. tab. 10)⁴³. W strukturze zatrudnienia dział ten wyprzedził dział produkcji w 1983 r. W 1987 r. usługi wytwarzają już o 25% więcej, w 1980 r. – o 38,5 % więcej, zaś w 1996 r. – o 108,2 % więcej dóbr niż

⁴² Obliczenia własne autora na podstawie Zahlenspiegel; Zahlenspiegel, Erwerbstätigkeit.

⁴³ Zahlenspiegel, BWS.

sektor II produkcyjny, stanowiąc tym samym aż 67,4 % wartości PKB regionu Ruhry⁴⁴. W porównaniu ze średnią dla innych regionów zurbanizowanych Niemiec i tak nie było to dużo, bowiem usługi wytwarzały w nich 70-80% PKB.

W ostatnim 10-leciu obserwujemy dalszy trend wzrostowy sektora III usług przy malejącym znaczeniu sektora II przemysłu, co obrazuje tabela 11. Istotne jest, że zatrzymany został spadek wartości produkcji globalnej sektora produkcyjnego trwający od 1992 aż do 1996 r. PKB wytwarzany przez przemysł regionu Ruhry w latach 1996-2004 utrzymuje się wokół „kotwicy” 30 mld EUR, oscylując w przedziale około 5%. Nie posiadamy jeszcze danych za lata

Tabela 11. PKB* w Zagłębiu Ruhry w latach 1991-2004
w sektorach II (przemysł) i III (usługi) w mln Euro⁴⁵

Rok	Sektor II produkcyjny w mln DEM	Sektor III – usługi w mln DEM
1980	30.122	31.103
1991	37.677	54.899
1992	37.145	58.480
1993	34.888	60.523
1994	34.310	62.455
1995	35.620	65.668
1996	31.026	67.769
1997	31.916	69.994
1998	31.593	72.621
1999	29.865	73.376
2000	29.671	75.553
2001	29.357	77.554
2002	29.520	79.336
2003	29.501	80.417
2004	31.127	82.332

⁴⁴ Zahlenspiegel, listopad 2006, Erwerbstätigkeit.

⁴⁵ Zahlenspiegel, Volkswirtschaft Gesamtrechnung, 2006.

2005-2007, kiedy to prawdopodobnie nastąpił wzrost wartości produkcji wytwarzanej w II sektorze jako następstwo ogólnej koniunktury przemysłowej w Niemczech. Być może kolejna recesja zapowiadana głośno w drugiej połowie 2007 r. dokona kolejnej korekty w dół wolumenu produkcyjnego, ale równie prawdopodobne jest, że linia trendu ustabilizuje się w przedziale wahań na istotnie wyższym (5-10%) poziomie niż w ubiegłych dziesięciu latach.

Sektor usług wykazuje w Zagłębiu Ruhry ciągle niesłabnącą dynamikę wzrostu globalnej wartości, jakby zupełnie odporną na recesje i wahania koniunktury. Jest to efektem kilku czynników. Po pierwsze – koncerny przemysłowe regionu kontynuowały dywersyfikację swoich składników tak, iż obecnie w pierwszej dekadzie XXI wieku większość ich działalności gospodarczej sytuuje się poza przemysłem, a właśnie w sektorze pozaprodukcyjnym. Po drugie – ma miejsce silny rozrost działu, który nazwijmy umownie „ochrona zdrowia” wraz z pokrewnymi branżami, typu rehabilitacja, profilaktyka, fitness, wellness, rekreacja, różne formy terapii, jak logopedia, aktywności paramedyczne i pielęgnacyjne etc. Jest to jedna z najdynamiczniej rozwijających się dziedzin zatrudnienia w ostatnich dwu dekadach. Po trzecie – zdecydowana większość przedsiębiorczości, samozatrudnienia oraz działań aktywizacyjnych polityki zatrudnienia państwa skupia się właśnie w sektorze III.

Obecnie dokonamy analizy porównawczej kształtowania się wskaźnika PKB* w sektorze przemysłu okręgu Ruhry na tle Nadrenii oraz całego kraju, co uwypukla trend kurczenia się sektora produkcji w tym największym od czasu uprzemysłowienia Niemiec regionie przemysłowym tego kraju (tab. 12 i 13).

Tabela 12. PKB* nominalne w Zagłębiu Ruhry w latach 1980-1996
w sektorze II gospodarki w porównaniu do PKB*
w Nadrenii Północnej-Westfalii oraz całego RFN w mln DEM⁴⁶

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN*
1980	60.175	178.155	624.780
1981	60.994	180.539	637.830
1982	61.944	183.471	650.400
1983	62.504	188.588	679.720
1984	63.988	194.538	706.300

⁴⁶ Zahlenspiegel, BWS.

1985	65.810	203.208	740.190
1986	65.705	213.220	786.480
1987	64.849	213.015	795.040
1988	66.884	222.983	826.760
1989	67.739	234.481	869.970
1990	70.727	249.564	935.460
1991	78.495	265.667	1.005.840
1992	76.991	268.821	1.117.120
1993	73.317	255.329	1.074.220
1994	72.272	258.502	1.116.730
1995	74.370	260.462	1.133.280
1996	66.001	250.716	1.123.940

Już w latach 1980-1985, kiedy PKB wytwarzane w przemyśle wzrastało zarówno w regionie nad Ruhrą, jak i w kraju, widać wyraźną różnicę: w ciągu tego pięciolecia przyrost w Zagłębiu Ruhry wynosił około 9%, dla Nadrenii 14%, a dla RFN około 19%. Jednak w latach 1986-1987 nastąpiło załamanie w sektorze produkcyjnym w okręgu Ruhry, spowodowane w dużej części likwidacjami mocy produkcyjnych w przemyśle stalowym (zamknięcie wielkiej huty w Rheinhausen w rejonie Duisburga oraz szeregu innych zakładów produkcyjnych). Po raz pierwszy od wielu lat PKB w cenach nominalnych spada wówczas w Zagłębiu Ruhry, natomiast w Nadrenii i w całym RFN wzrasta. Relatywnie krótki okres wzrostu od 1988 r. po rok 1992 związany był z koniunkturą – rezultatem wielkich inwestycji po zjednoczeniu Niemiec, ale już w 1992 r. ponownie rozpoczyna się spadek PKB regionu. Co prawda rok 1993 oznaczał spadek PKB II sektora w całym kraju, ale podczas gdy już w następnym 1994 r. w Niemczech wskaźnik wzrasta, w regionie Ruhry spada on nadal.

Najnowsze, uaktualnione dane statystyczne z 2006 r. prezentują nam produkt globalny sektora II produkcji w regionie Ruhry, makroregionie Nadrenii Północnej-Westfalii oraz w całej Republice Federalnej w nowej od 2002 r. walucie Euro. Szczytowe lata 1991 i 1992 – okres wysokiej koniunktury na dobra inwestycyjne związanej ze zjednoczeniem Niemiec w 1990 r. i modernizacją dawnych obszarów NRD szybko skończyła się w okresie globalnej recesji po tzw. pierwszej wojnie w Zatoce. Szczególnie odczuwalna była ona

w Zagłębiu Ruhry, bowiem w makroregionie Nadrenii jak i w Niemczech liczonych globalnie „dołki” spadkowe dla produkcji przemysłowej stanowiły lata 1993 i 1996, pozostałe lata były latami wzrostu, w przypadku Niemiec aż do kryzysu 2001 r., zaś w przypadku Nadrenii Północnej do 1999 r.

Tabela 13. PKB* nominalne w Zagłębiu Ruhry w latach 1991-2004
w sektorze II gospodarki w porównaniu do PKB*
w Nadrenii Północnej-Westfalii oraz całego RFN w mln Euro⁴⁷

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1980	30.122	87.310	b.d.
1991	37.677	127.603	510.040
1992	37.145	130.111	529.860
1993	34.888	122.696	509.100
1994	34.310	124.203	527.140
1995	35.620	126.870	537.430
1996	31.026	121.224	530.490
1997	31.916	122.507	538.010
1998	31.593	124.628	549.930
1999	29.865	121.247	547.860
2000	29.671	121.808	561.550
2001	29.357	121.483	565.180
2002	29.520	121.715	560.950
2003	29.501	119.817	561.160
2004	31.127	125.091	582.840

* od 1991 r. razem z terenami byłej NRD

W okręgu Ruhry oprócz wahnięcia wzrostu w 1995 r., pozostałe lata były okresem stagnacji lub spadku. Podczas gdy w latach 1994-1995 wartość produkcji przemysłu spadła i ustabilizowała się na poziomie około 34 mld Euro, zaś w latach 1996-1998 ponownie spadła, oscylując wokół 31-32 mld Euro,

⁴⁷ Zahlenspiegel, Volkswirtschaft Gesamtrechnung, 2006.

to w latach 1999-2003 ustabilizowała się ona na poziomie nieco powyżej 29 mld Euro, co oznaczało spadek wartości (nominalnej, realna wartość była jeszcze niższa) do poziomu produkcji Zagłębia Ruhry z lat siedemdziesiątych. Dopiero ostatnie lata od 2004 r. przynoszą wyraźną koniunkturę w przemyśle, nie tylko dla całej republiki, ale po raz pierwszy od niemal 15 lat również dla regionu Ruhry. Dla roku 2004 podają źródła skok wartości produkcji przemysłowej w omawianym okręgu o ponad 5%, zaś internetowe publikacje państwowej organizacji Statist.de świadczą o trendzie wzrostowym w makroregionie Nadrenii, który jest wyższy od średniej krajowej⁴⁸.

III. GLOBALNE WSKAŹNIKI PRODUKCJI, WARTOŚCI PRODUKCJI SPRZEDANEJ RÓŻNYCH DZIAŁÓW SEKTORA PRODUKCJI I NIEKTÓRE INNE WSKAŹNIKI GOSPODARKI NARODOWEJ. DOCHODY GOSPODARSTW DOMOWYCH

Analizę danych statystycznych głównych wskaźników ekonomicznych, jak PKB i PNB uzupełnimy badaniem kształtowania się w czasie indyktorów życia gospodarczego i produkcji głównych działów gospodarki regionu Ruhry. Opracowanie i ocena tych danych pozwoli nam uzyskać pełniejszy obraz rozwoju trendów gospodarczych w minionych dziesięcioleciach.

1. PRODUKCJA GLOBALNA I PRODUKCJA SPRZEDANA W PRZEMYŚLE I W BUDOWNICTWIE

Na wstępie musimy dokonać pewnego ważnego zastrzeżenia, które zawęży znacznie pole widzenia globalnych danych o gospodarce Zagłębia Ruhry, ale które wynika z obszerności danych statystycznych, jakie mamy do dyspozycji. Otóż brak jest danych o produkcji wielu podstawowych wielkości (dóbr) gospodarczych, jak np. produkcji energii elektrycznej, paliw, produktów przemysłu chemicznego, samochodów i środków transportu etc.etc. W trakcie moich wizyt w Związku Regionalnym Ruhry oraz w Reńsko-Westfalskim Instytucie Gospodarczym w Essen poinformowano mnie, że danych tych (poza węglem i stalą) dla Zagłębia Ruhry nie publikuje się ze względów prawnych związanych z ochroną danych przed konkurencją (tajemnicą firmową) przez

⁴⁸ Tamże; dane niemieckiego urzędu statystycznego Statist.de podaje za Westdeutscher Rundfunk, 25 września 2007.

podmioty gospodarcze oraz strategiami przedsiębiorstw. Dane takie jednak istniały i były publikowane co najmniej do końca lat sześćdziesiątych, a odbiciem tegoż jest stokilkadziesiąt tabel statystycznych opracowanych przez nieżyjącego prof. Paula Wiela w wydanej przez niego *Historii gospodarczej Zagłębia Ruhry*, doprowadzonej niestety tylko do drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku.

Jest jednak faktem, że nie kontynuuje się publikowania szczegółowych danych, tak jak to zrobił kiedyś prof. Wiel, zaś jest mało prawdopodobne, że brak publikacji tych danych ma uzasadnienie w jakichś zaniechaniach związanych z kosztami publikacji czy brakiem zainteresowania takimi informacjami⁴⁹.

a) *Produkcja sprzedana przemysłu*

Naszą analizę rozpoczniemy od ogólnych danych porównawczych o wartości globalnej produkcji sprzedanej dla II sektora gospodarki, czyli dla sektora produkcyjnego. Pamiętać przy tym należy, że wartości podawane są zawsze nominalnie – statystyki niemieckie nie uwzględniają deprecjacji wartości waluty (przeliczano dane z DEM na Euro), ponieważ inflacja w Niemczech tradycyjnie była niska, z wyjątkiem drugiej połowy lat siedemdziesiątych i pierwszej połowy lat osiemdziesiątych, kiedy to jedyny po raz pierwszy po 1945 r. indeks inflacji przybrał istotne wartości, jako efekt kolejnych kryzysów naftowych i ogromnych wzrostów cen paliw i surowców. Ponownie, nieco niższa 2-4% inflacja pojawia się w latach dziewięćdziesiątych, natomiast w pierwszej dekadzie utrzymuje się ona w przedziale do 2,5% aż do zimy 2007 r.

Przebieg trendów produkcji sprzedanej prezentuje tabela 14. Trendy te mają (uogólniając) przebieg podobny do krzywej przebiegu dla PKB, przy czym linia trendu sprzedaży jest generalnie bardziej stroma niż w przypadku PKB, a w okresach recesji spadki są mniejsze, albo nawet nie ma spadków, jak np. w latach 1976-1978. Wyraźny spadek wartości sprzedaży w połowie

⁴⁹ W trakcie pobytu w Essen i rozmów autora z pracownikami naukowymi Rheinsich-Westfälischer Wirtschaftsinstytut oraz Regionalverband Ruhr poinformowano mnie o dotkliwym dla badaczy braku danych szczegółowych na temat gałęzi produkcji przemysłowej w regionie Ruhry. Przyczyną tego stanu rzeczy ma być ochrona danych, posiadamy co prawda dane globalne dla Nadrenii o np. produkcji prądu elektrycznego, paliw itp., ale nie można podać danych z powiatów, bo to odsłaniałoby dane dla konkurencji lub dla podmiotów giełdowych, dane które mają być dostępne tylko dla kierownictwa firm.

lat osiemdziesiątych w Zagłębiu Ruhry spowodowany był nie recesją, która nie była wówczas zbyt wielka, lecz kumulacją dwóch czynników: niskiej, niemal zerowej inflacji oraz znacznego zmniejszenia produkcji przemysłu stalowego w efekcie zamknięcia kilku wielkich zakładów produkcyjnych⁵⁰.

Dane o obrotach sektora produkcyjnego w okręgu Ruhry bez poznania szczegółowych uwarunkowań wykazują nieco zagadkowe fluktuacje wokół wznoszącej się linii trendu. Tej cechy nie mają dane dla RFN, które prezentują linię wznoszącą się, z rzadkimi latami spadku lub stagnacji, jak np. 1993 czy 2002. Słabość struktury przemysłowej i jej duża podatność na recesje na rynkach światowych pokazuje np. następujące zjawisko. Kryzys w przemyśle związany z recesją światową po „wojnie w Zatoce” 1991 r., jaki uwidacznia wolumen produkcji sprzedanej, zaczął się już spadkiem w 1992 r. w Zagłębiu Ruhry, wobec trwającej nadal krajowej koniunktury „zjednoczeniowej” – efekcie *boomu* inwestycyjnego związanego ze zjednoczeniem Niemiec. Natomiast w Republice Federalnej trwał ów *boom* jeszcze w 1992 r., a spadkowy był tylko 1993 r. W całym kraju wzrost od 1994 r. trwał do 2002 r. i następnie trwa nieprzerwanie aż do 2007 r.

Tabela 14. Obroty (sprzedaż) sektora II produkcji w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej w mln Euro (wartości nominalne)⁵¹

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1957	15.882	41.174	102.029
1960	18.085	50.544	136.194
1961	18.743	53.997	146.750
1962	19.055	56.089	155.447
1963	19.450	57.575	161.215
1964	20.739	62.570	177.318
1965	21.351	66.836	191.536
1966	21.488	67.793	198.396
1967	21.022	65.668	194.628
1968	21.930	69.409	207.379

⁵⁰ Zahlenspiegel, Industrie, 2006.

⁵¹ Tamże.

1969	25.559	80.836	240.582
1970	29.231	90.890	270.405
1971	30.387	94.785	287.874
1972	30.983	98.556	304.737
1973	35.863	110.896	340.997
1974	44.690	129.593	383.467
1975	43.239	123.010	375.215
1976	47.831	136.402	419.081
1977	50.904	150.377	492.441
1978	51.839	155.140	511.256
1979	59.010	170.997	565.159
1980	63.102	181.746	611.783
1981	65.734	187.869	642.150
1982	64.573	188.218	656.691
1983	64.572	191.614	671.154
1984	68.341	206.369	715.021
1985	71.649	216.949	765.180
1986	65.468	211.298	750.730
1987	64.310	208.803	755.091
1988	68.280	222.962	798.467
1989	71.313	239.089	871.370
1990	74.525	252.661	931.420
1991	77.488	265.059	996.792
1992	76.955	265.818	999.894
1993	71.467	247.141	931.564
1994	74.282	254.263	957.976
1995	76.140	263.851	1.060.275
1996*	70.326	258.473	1.063.127
1997	75.019	266.556	1.117.788
1998	74.064	269.928	1.161.054
1999	77.826	274.880	1.196.314

2000	90.687	299.285	1.306.664
2001	85.554	297.324	1.346.352
2002	83.358	287.287	1.326.367
2003	82.296	286.904	1.348.122
2004	87.947	308.303	1.423.369
2005	94.049	322.628	1.488.378

* od 1996 r. nie wlicza się już do wartości sprzedanej górnictwa węgla subwencji i dopłat do węgla dla elektrowni

W regionie Ruhry wzrost po recesji 1992-1993 był dosyć słaby i dopiero w 1999 r. sprzedaż (liczona w cenach nominalnych, a więc mimo niewielkiej inflacji zawierająca pewną deprecjację waluty) osiągnęła pułap z 1991 r. Po dużym wzroście wartości w 2000 r. (o około 18%) nastąpił spadek sprzedaży globalnej, trwający do 2003 r., a dopiero w 2005 r. osiągnęła ona wartości nieco wyższe niż w roku 2000. Spadek znów nie trwa w przypadku Zagłębia Ruhry jeden rok – jak 2002 r. w RFN – lecz 2001, 2002 i 2003. Gdy wolumen sprzedaży sektora produkcyjnego w Niemczech osiągnął rekordową wartość już w 2003 r., w największym historycznym okręgu przemysłowym Niemiec – Zagłębiu Ruhry przekroczył on poziom z 2000 r. dopiero w 2005 r. Na marginesie musimy tutaj zwrócić uwagę na pewne zaburzenie ciągłości danych regionu poprzez usunięcie z wliczania do obrotów przemysłu i górnictwa okręgu Ruhry subsydiów państwowych (lub z kasy unijnej UE) dopłacanych do węgla wydobywanego dla elektrowni⁵².

b) *Produkcja sprzedana górnictwa węgla kamiennego oraz wydobywanie węgla kamiennego*

Statystyka wydobywania węgla, jedna z dominujących w XX wieku wśród danych statystycznych przemysłu głównych potęg przemysłowych (jak USA, Chiny, Niemcy, Rosja, Indie, Australia, a kiedyś jeszcze Wielka Brytania czy Francja), pokazuje, jak bardzo spadło znaczenie wydobywania tego surowca w Europie. Nawet wobec doktryny bezpieczeństwa energetycznego w Niemczech po wielkich kryzysach naftowych lat siedemdziesiątych ciągły rok-roczny spadek wydobywania węgla i jeszcze szybszy spadek liczby zakładów

⁵² Tamże.

wydobywczych czy liczby górników utrzymuje się nadal, zaś punktem docelowym jest całkowite zaprzestanie wydobycia węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry i w Niemczech (przy pozostawieniu wydobycia węgla brunatnego)⁵³.

Na temat górnictwa Zagłębia Ruhry posiadamy dwa rodzaje wskaźników: wskaźnik sprzedaży (obrotów) branży oraz wskaźnik wydobycia węgla. Wskaźnik produkcji sprzedanej (tab. 15) jest oczyszczony ze składników produkcji innych dóbr przemysłowych (lub usług), których wytwarzaniem zajmują się obecnie dawne górnicze koncerny niemieckie w większej części swojej działalności. Natomiast identycznie jak w innych statystykach niemieckich, na które się powołujemy, sprzedaż podawana jest w liczbach nominalnych, bez uwzględnienia stopy inflacji. Jak już wspominaliśmy, deprecjacja wartości pieniądza była w Niemczech niemal zawsze bardzo niska, do 1974 r. występowały nawet okresy aprecjacji. Po kilkuprocentowej rocznej inflacji marki niemieckiej i perturbacjach walutowych lat siedemdziesiątych będących skutkiem ogólnoświatowego kryzysu ekonomicznego i upadku dawnego systemu monetarnego z Bretton Woods, stopa inflacji marki (a potem euro opartego w lwiej części na doświadczeniach Bundesbanku) spadła do poziomu minimum. Dlatego dla badań okresów krótkich i średnich wartości nominalne są wystarczające, dopiero dla badań długookresowych należy uwzględniać wartości realne – oczyszczone poprzez uwzględnienie rocznej stopy inflacji; obok wartości nominalnych⁵⁴.

Tak zwany pierwszy kryzys węglowy w RFN od 1957 r. został ustabilizowany i wartość sprzedana produkcji górnictwa węgla kamiennego regionu Ruhry wahała się w latach 1957-1964 w przedziale 3,2-3,4 mld Euro. Od 1965 do 1969 r. mamy do czynienia z tzw. drugim kryzysem węglowym, zakończonym koncentracją kopalń i całego górnictwa okręgu Ruhry w jednym koncernie, działającym jako w pełni samodzielne przedsiębiorstwo będące własnością państwa. Podobnie przebiegały wartości wolumenu sprzedaży górnictwa dla makroregionu Nadrenii Północnej-Westfalii – górnictwo Zagłębia Ruhry „ciągnęło” niejako za sobą wartości produkcji górnictwa Nadrenii, której zresztą początkowo około 85% stanowiło.

Natomiast dla całej Republiki Federalnej wartości obrotów górnictwa układały się inaczej. Podczas gdy region Ruhry wartości maksymalne (w połączeniu z maksimum realnego wydobycia) osiągnął w 1957 r., od którego

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Kwestie nominalnego i realnego PKB w źródłach niemieckich omawia autor we wstępie do artykułu.

rozpoczął się okres bardzo powolnego schyłku górnictwa węgla, trwający do dziś, wartość produkcji sprzedanej Niemiec wzrastała do 1960 r., a następnie wahała się wokół linii trendu w przedziale między 5,6-6 mld Euro. Rok 1965 naznaczony był spadkiem wartości obrotów rzędu 10%, natomiast w całym kraju kształtował się ten spadek poniżej 5%. Wysoka koniunktura od roku 1969/70 mocniej stymulowała wzrost wartości produkcji sprzedanej dla RFN niż dla okręgu Ruhry – w latach 1970-1972 wartości sprzedaży wahały się w przedziale 3,25-3,33 mld Euro i znaczny wzrost zaczyna się dopiero od roku 1973/74, kiedy to na wzrost sprzedaży węgla pod wpływem kryzysu naftowego nałożyła się dodatkowo nieznana wcześniej od 50 prawie lat znaczna (jak na Niemcy), choć tylko jednocyfrowa, inflacja. Jednoroczny spadek obrotów w 1975 r. związany był głównie z rozpoczynającym się wtedy kryzysem hutnictwa i przemysłu stalowego w Niemczech, jako jednego z głównych odbiorców węgla Ruhry⁵⁵.

Tabela 15. Obroty (sprzedaż) górnictwa węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej w mln Euro (wartości nominalne)⁵⁶

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1957	3.394	4.060	5.208
1960	3.315	4.067	5.815
1961	3.122	3.973	5.630
1962	3.120	4.068	5.687
1963	3.394	4.300	5.983
1964	3.193	4.173	5.638
1965	3.065	3.991	5.423
1966	2.790	3.725	5.164
1967	2.565	3.485	4.843
1968	2.651	3.537	4.891
1969	2.708	3.655	5.154
1970	3.249	4.348	5.966

⁵⁵ Zahlenspiegel, Industrie, 2006.

⁵⁶ Tamże.

1971	3.332	4.428	6.189
1972	3.250	4.372	6.243
1973	3.632	4.839	6.845
1974	5.343	6.810	9.475
1975	4.983	6.274	9.036
1976	5.459	6.911	9.925
1977	5.876	7.401	11.278
1978	6.589	8.374	11.804
1979	7.789	9.753	13.750
1980	8.072	10.191	14.950
1981	8.798	11.155	16.641
1982	8.783	11.333	16.987
1983	9.316	12.086	16.501
1984	10.050	13.148	17.833
1985	9.946	13.100	18.278
1986	9.468	12.521	16.974
1987	9.317	12.265	16.228
1988	9.438	12.300	16.321
1989	7.903	10.638	14.576
1990	7.509	10.152	14.154
1991	7.726	10.609	14.697
1992	7.504	10.322	14.403
1993	7.620	10.268	14.255
1994	7.606	10.129	14.364
1995*	6.223	8.623	15.102
1996**	2.328	4.410	9.929
1997	2.498	4.466	8.842
1998	2.113	3.837	7.816
1999	1.744	3.292	7.185
2000	1.848	2.481	7.944
2001	1.999	2.453	9.133

2002	1.750	2.134	8.299
2003	1.530	1.908	7.543
2004	1.856	2.220	7.696
2005	1.979	2.373	9.962

* od roku 1995 nowa klasyfikacja gałęzi produkcji w statystykach

** od roku 1996 obroty branży liczone są bez subwencji państwowych do węgla wydobywanego dla elektrowni

Inflacja i dalsza zwyżka cen surowców energetycznych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych wpłynęły wyraźnie na podwyższenie wartości sprzedaży górnictwa w Niemczech i w Zagłębiu Ruhry. Jeśli bowiem porównamy dane wartościowe z danymi materialnymi w postaci wydobycia węgla kamiennego (tab. 16), to stwierdzamy nieprzerwany spadek tego ostatniego od 1970 r. do 1978 r. z 91 mln t do 67 mln t, chociaż spadek ten udało się w latach 1978-1982 powstrzymać oraz uzyskać niewielki, kilkuprocentowy wzrost produkcji. Wyhamowanie inflacji 1983/84 skutkowało spadkiem wartości sprzedaży górnictwa regionu Ruhry. Po rekordowym jeśli chodzi o wartość roku 1984, kiedy obroty przekroczyły 10 mld Euro, mimo przyrostu wydobycia w 1985 r. o około 5%, wartość produkcji sprzedanej spadła w tym roku o 1%. Od 1986 r. wydobycie węgla w okręgu Ruhry kurczy się niemal nieprzerwanie (jeśli pominiemy krótkie 1-2-letnie okresy wahanć) do ostatnich lat, czego nie powstrzymał nawet wyjątkowy dla sektora produkcyjnego zachodnich Niemiec rok *boomu* na dobra inwestycyjne bezpośrednio po zjednoczeniu Niemiec.

Inaczej prezentuje się ta sytuacja, jeśli zanalizujemy stan gałęzi górnictwa omawianego regionu pod kątem wartości jej obrotów. W latach 1986-1988 wahała się ona w przedziale 9,3-9,46 mld Euro, następnie po dużym spadku w roku 1989 o ponad 16%, stwierdzamy pewną stabilizację nominalnej wartości tej sprzedaży w latach 1990-1995. Co prawda rok 1995 zawiera pewien spadek, ale może to być efektem zmian w szczegółowej klasyfikacji branżowej, ponieważ w wydobyciu węgla kamiennego Ruhry nastąpił w owym roku nawet niewielki, zupełnie wyjątkowy wzrost z 40,2 do 41,7 mln ton⁵⁷.

Interesujący jest na tym tle rok 1996, kiedy to ze statystyk obrotów gałęzi górniczej wyłączono subsydia i dotacje państwowe do węgla spalnego przez elektrownie. Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakty, że spadek wydobycia między

⁵⁷ Tamże.

1995 a 1996 r. zamykał się w rzędzie wielkości około 9%, zaś inflacja w tym okresie również nie odgrywała większej roli, oscylując w przedziale 1,5-3%, to niemal 3-krotne zmniejszenie wartości obrotów pokazuje skalę publicznego finansowania sektora energetyki węglowej w Niemczech, a szczególnie w regionie Ruhry. I tutaj kolejne zaskoczenie: mimo sporego spadku wartości produkcji sprzedanej w 1999 r. o ponad 17%, nie widać tego w spadku wydobycia, które utrzymywało się na poziomie około 3%.

Natomiast w 2000 r. mimo drastycznego spadku wydobycia z 31,1 mln t do 25,9 mln t, ma miejsce zaskakujący wzrost sprzedaży branży o 100 mln Euro, czyli około 6%. Zjawiska te trudno jest nam wyjaśnić bez dalszych szczegółowych badań, można tutaj tylko postawić hipotezy. Poza sytuacją sprzedaży węgla z hałd, czyli zapasów wydobytego wcześniej węgla, dochodzić może sytuacja jakiejś umowy zbiorowej między rządem a przedstawicielami przedsiębiorstw górniczych o pewnych dodatkowych transferach (=dotacjach do ceny węgla) z kasy państwa w zamian za kolejne ograniczenie produkcji, likwidację mocy produkcyjnych i zakładów wydobywczych oraz zmniejszenie liczby dosyć wysoko opłacanych pracowników górnictwa.

Tabela 16. Wydobycie węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej Niemiec w mln ton⁵⁸

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1960	115,4	123,6	142,3
1961	116,1	124,4	142,7
1962	115,9	123,9	141,1
1963	117,2	124,9	142,1
1964	117,6	125,3	142,2
1965	110,9	118,7	135,1
1966	102,9	110,3	126,0
1967	90,4	97,4	112,0
1968	91,0	98,3	112,0
1969	91,2	97,9	111,6
1970	91,1	98,0	117,0

⁵⁸ Tamże.

1971	90,7	97,3	117,1
1972	83,3	89,5	108,7
1973	79,9	88,2	103,7
1974	78,2	85,9	101,5
1975	75,8	83,4	99,2
1976	72,8	80,0	96,3
1977	68,1	75,3	91,3
1978	67,1	74,3	90,1
1979	68,7	75,9	93,3
1980	69,1	76,4	94,5
1981	70,0	77,1	95,5
1982	70,2	77,4	96,3
1983	64,6	71,7	89,6
1984	61,2	68,6	84,9
1985	64,0	71,1	88,8
1986	62,8	69,8	87,1
1987	58,2	65,2	82,4
1988	56,4	63,0	79,3
1989	55,7	61,5	77,5
1990	54,6	60,0	76,6
1991	51,4	56,7	72,7
1992	51,3	56,4	72,2
1993	45,7	49,2	64,2
1994	40,2	43,7	57,6
1995	41,7	45,0	58,9
1996	38,0	40,6	53,2
1997	37,2	39,1	51,2
1998	32,4	34,1	45,3
1999	31,1	32,8	43,8
2000	25,9	27,6	37,4
2001	20,0	21,8	30,7

2002	18,9	20,7	29,2
2003	18,2	20,1	28,8
2004	17,8	20,0	29,2
2005	18,1	20,0	28,0

Wartość produkcji sprzedanej górnictwa w latach 1999-2005 ustabilizowała się w przedziale 1.750-2000 mln Euro (wyjątkiem jest rok 2003, kiedy to wartość spadła do 1,53 mld Euro); również wydobycie oscyluje wokół 18 mln t węgla. Skądinąd jednak wiadomo, że bez woli politycznej, czyli subwencji rządowych do wydobycia węgla traktowanego nadal jako energetyczna rezerwa strategiczna, bez finansowego wsparcia rządu utrzymywanie produkcji węgla kamiennego jest po stronie kosztów nie do przewyciężenia dla prywatnej gospodarki (inaczej przedstawia się to w przypadku węgla brunatnego). Stąd też zapowiedzi w 2007 r. wycofania się całkowitego z subwencjonowania wydobycia węgla przez państwo w latach 2012-2020 oznaczają prawdopodobnie całkowitą likwidację górnictwa węgla kamiennego w Niemczech⁵⁹.

c) *Obroty przemysłu stalowego i hutniczego oraz produkcja stali*

Wartość produkcji sprzedanej przemysłu stalowego i hutnictwa, jak to pokazują tabele 17 i 18, zaskakuje obecnym, od około 15 lat nie zmniejszającym się wolumenem produkcji i wartości obrotów w kontekście funkcjonującej w obiegowej opinii dominacji (zwłaszcza w eksporcie światowym) przemysłów stalowych takich krajów, jak Chiny, Korea Południowa, Tajwan, Indie czy Brazylia. Wartość branży stalowej w roku 2005 przekracza wartość górnictwa o cały rząd wielkości: 1,53-1,9 mld Euro dla górnictwa wobec 11,75-16,5 mld Euro dla przemysłu stalowego i hutniczego. Ta gałąź przemysłu zdobyła jednak w Niemczech stabilną i mocną pozycję, opartą przede wszystkim na wytwarzaniu wysokiej jakości stali szlachetnych i specjalnych oraz na sile przemysłu motoryzacyjnego i transportowego Niemiec.

⁵⁹ Tamże.

Tabela 17. Obroty (sprzedaż) przemysłu stalowego i hutniczego w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej w mln Euro (wartości nominalne)⁶⁰

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1957	6.512	9.677	12.587
1960	6.769	11.445	16.153
1961	6.675	11.394	16.286
1962	6.429	10.727	15.499
1963	5.970	10.040	14.735
1964	6.789	11.653	17.181
1965	6.826	12.113	17.967
1966	6.551	11.535	17.179
1967	6.491	11.000	16.389
1968	6.698	11.996	17.642
1969	8.447	15.149	21.935
1970	9.708	17.451	25.592
1971	9.032	16.125	23.823
1972	9.117	15.977	23.853
1973	11.297	19.480	29.256
1974	14.870	24.762	37.008
1975	13.645	22.278	32.718
1976	13.704	22.506	34.079
1977	12.983	22.522	35.158
1978	12.715	22.352	35.424
1979	14.122	24.959	39.563
1980	14.531	25.885	41.588
1981	14.085	25.808	41.566
1982	13.228	24.741	40.241
1983	12.182	22.883	38.328

⁶⁰ Tamże.

1984	13.647	25.763	40.215
1985	14.226	28.038	46.496
1986	13.382	26.246	44.311
1987	12.100	23.873	40.890
1988	14.135	27.296*	46.815
1989	15.187	29.687	52.357
1990	14.951	29.797	51.773
1991	14.450	28.741	50.776
1992	13.415	26.735	48.052
1993	11.351	22.673	b.d.
1994	12.837	24.795	44.811
1995	12.248	20.819	35.856
1996	10.728	18.440	32.364
1997	11.695	19.937	34.938
1998	11.732	20.524	36.725
1999	10.487	18.449	33.220
2000	11.746	20.587	38.050
2001	11.865	20.581	38.961
2002	11.977	20.416	38.694
2003	11.895	20.687	39.640
2004	13.888	24.661	47.381
2005	16.528	28.431	53.636

* liczone bez gałęzi produkcji „Mechanika”

Kryzys górnictwa węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry końca lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych nie znajduje właściwie wyraźnej paraleli w obrotach przemysłu stalowego (tab. 17). Do 1960 r. sprzedaż wzrasta nieprzerwanie, między 1960 a 1963 r. wartość nominalna produkcji sprzedanej wprawdzie spada łącznie o 11,8%, zaś wytop stali spada w tym okresie o 8,7%, już jednak w trudnych dla górnictwa kolejnych latach 1964 i 1965 globalna sprzedaż rośnie, przekraczając dane za 1960 r. Kolejny lekki spadek obrotów przemysłu stalowego regionu Ruhry w latach 1966-1967 zastępuje w 1968 r. nieprzer-

wany mocny trend wzrostowy: od 6.698 mln Euro w 1968 r. do 14.870 mln euro w sześć lat później w rekordowym pod tym względem roku 1974. Wartość obrotów została wprawdzie piętnaście lat potem przekroczone, jednak realna wartość produkcji sprzedanej była wtedy w stosunku do 1974 r. znacznie mniejsza, jeśli tylko porównamy globalną produkcję tych lat: 32 mln ton stali surowej w 1974 r. i 22 mln ton stali surowej w 1989 r. w okręgu Ruhry (tab. 18).

Wartości produkcji całego kraju na tle Zagłębia Ruhry wykazują daleko idącą korelację aż do lat 1976-1977, kiedy to niewielkie spadki wartości produkcji sprzedanej regionu Ruhry mają w tle niewielkie przyrosty tejże wartości w Republice Federalnej. Co prawda rok 1979 był rokiem rekordowym zarówno dla Zagłębia Ruhry, jak i dla całych Niemiec, jednak już w 1981 r. sprzedaż regionu Ruhry spada o prawie 450 mln Euro, natomiast Republiki Federalnej tylko o 22 mln, czyli realnie ubytek w globalnych obrotach kraju, jaki stanowiła wspomniana kwota w RFN, kompensowany być musiał przez pewien niewielki wzrost produkcji sprzedanej innych regionów Niemiec. Podobnie było niemal do końca lat osiemdziesiątych, kiedy to odkryć można ponowną korelację w kształtowaniu się produkcji sprzedanej przemysłu stalowego Ruhry i RFN⁶¹.

Tabela 18. Wytap surówki stali w Zagłębiu Ruhry
na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej
w mln ton w latach 1960-2005⁶²

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1960	23,2	24,7	34,1
1961	22,4	23,9	33,5
1962	22,0	23,4	32,6
1963	21,2	22,6	31,6
1964	25,4	26,9	37,3
1965	24,6	26,3	36,8
1966	23,2	24,8	35,3
1967	24,5	26,1	36,7

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

1968	27,3	29,1	41,1
1969	29,2	31,2	45,4
1970	28,5	30,5	45,0
1971	25,7	27,5	40,3
1972	26,8	29,1	43,7
1973	30,3	32,5	49,5
1974	32,2	34,6	53,2
1975	24,3	26,1	40,4
1976	25,5	27,2	42,4
1977	23,0	24,5	39,0
1978	24,3	25,9	41,3
1979	27,0	28,8	46,0
1980	25,2	26,9	43,8
1981	23,9	25,8	41,6
1982	20,1	21,8	35,9
1983	19,9	21,7	35,7
1984	22,2	24,1	39,4
1985	22,8	24,6	40,4
1986	20,8	22,4	37,1
1987	20,2	21,5	36,2
1988	22,5	24,0	41,0
1989	22,0	23,8	41,1
1990	20,5	22,2	38,4
1991	20,7	22,4	42,2
1992	19,1	20,8	39,7
1993	17,7	19,1	37,6
1994	18,9	20,8	40,8
1995	18,8	20,7	42,1
1996	17,5	19,1	39,8
1997	20,1	21,9	45,0
1998	18,7	20,3	44,0

1999	17,1	18,6	42,1
2000	18,5	20,3	46,4
2001	17,4	19,0	44,8
2002	17,7	19,3	45,0
2003	17,7	19,3	44,8
2004	18,2	19,8	46,4
2005	18,0	19,6	44,5

Produkcja stali surowej (tab. 19) mimo pewnej stabilizacji produkcji w latach osiemdziesiątych na poziomie 20-22,8 mln ton, wykazuje jednak pewien trend spadkowy w średnim i długim okresie. Poziomu wytopu z lat 1980 (25,2 mln t) czy 1981 (23,9 mln t) okręg Ruhry nie osiąga już nigdy, podczas gdy w Niemczech wielkości produkcji stali są funkcją koniunktury i od 1975 r. poruszają się one w przedziale 35-47 mln t. Wartości rekordowych po II wojnie światowej z lat 1973-1974 nie powtórzono już nigdy, jednak w latach 2000 i 2004 osiągnięto dwukrotnie stany najwyższe w 30-leciu 1975-2005, a pamiętać należy, że zużycie stali w gospodarkach nowoczesnych państw w tym okresie po wielkich kryzysach surowcowych zostało znacznie ograniczone przez różnego rodzaju nowe, surowcooszczędne technologie wytwarzania produktów finalnych.

W okręgu Ruhry produkcja surowki stali po okresie stabilizacji wokół linii trendu 20-22,8 mln t w latach 1982-1991 w okresie 1993-2005 ponownie spadła, stabilizując się w przedziale 17-19 mln t (z wyjątkiem roku 1997, kiedy osiągnięto przejściowo nieco ponad 20 mln t). Znamienne dla trendu spadku znaczenia regionu Ruhry w globalnej produkcji Niemiec jest następujące zestawienie. Mianowicie w roku 1960 produkcja stali w omawianym okręgu stanowiła około 67,5% produkcji kraju, w 1970 r. było to jeszcze 63,3%, w 1980 r. 57,5%, zaś w 1991 r. (pierwszy rok po zjednoczeniu Niemiec) już tylko 49%, a w 2000 r. zaledwie 40%. Liczby te wyraźnie prezentują schyłek znaczenia ostatniego wielkiego sektora przemysłowego Zagłębia Ruhry, chociaż ostatnie wielkie zakłady produkcyjne bronią jak na razie skutecznie swej pozycji na rynku dostawców stali⁶³.

⁶³ Tamże.

d) *Wartość eksportu sektora przemysłu*

Kolejnym wskaźnikiem makroekonomicznym, którym zajmiemy się w tym miejscu (tab. 19), jest wartość eksportu sektora produkcyjnego Zagłębia Ruhry. Statystyki „Związku Regionalnego Ruhry” nie podają globalnej wartości eksportu (*Ausfuhr, Export*), lecz posługują się pojęciem „obrotów (sprzedaży) zagranicznych” (*Auslandsumsatz*). Kategoria ta obejmuje około 75-80% wartości globalnej eksportu Niemiec, a zawężona jest wyłącznie do wywozu sektora produkcji – włącznie z zaliczonym tutaj eksportem o charakterze usługowym, ujętym razem z eksportem produkcyjnym *sensu stricto* firm zaliczanych do sektora przemysłu – oraz do zakładów zatrudniających powyżej 20 osób, co stanowi 92-95% całości wywozu Niemiec. W przypadku okręgu przemysłowego Ruhry, gdzie sektor produkcyjny odgrywał zawsze dominującą rolę, kategoria *Auslandsumsatz* obejmuje prawdopodobnie znacznie więcej niż orientacyjne 75-80% całości eksportu. Trzeba tutaj na marginesie dodać, że duże i średnie firmy tego regionu od kilkadziesiąt lat posiadają i rozbudowują należące do nich części usługowe, które wypracowują coraz pokaźniejszą część zysku koncernów-matek, zaś ich aktywność wliczana jest do sektora produkcyjnego wraz z korporacją, którą reprezentują⁶⁴.

Tabela 19. Eksport sektora przemysłu w Zagłębiu Ruhry
na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej
w mln Euro w latach 1977-2005⁶⁵

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1977	11.446	35.231	116.368
1978	12.681	38.843	122.884
1979	14.127	42.852	135.818
1980	14.036	44.318	148.528
1981	15.674	48.991	167.265
1982	16.275	51.180	177.931
1983	16.581	52.323	181.628
1984	17.920	59.737	205.807

⁶⁴ A. K r o c k o w, *Vergleichende Betrachtung der Ausföhren und des Auslandsmsatzes im Produzierenden Gewerbe*, „Wirtschaft und Statistik” 5(2003) – Statistisches Bundesamt.

⁶⁵ Zahlenspiegel, Industrie, 2006.

1985	19.002	64.275	227.211
1986	17.399	61.913	223.130
1987	16.450	60.205	224.202
1988	18.285	66.119	242.736
1989	19.813	72.418	268.524
1990	18.722	71.415	272.044
1991	18.093	68.826	267.247
1992	17.790	68.594	267.606
1993	16.497	63.020	250.223
1994	18.327	67.889	271.656
1995	19.911	73.592	300.837
1996	19.115	76.476	315.597
1997	21.967	83.594	356.251
1998	22.966	86.315	385.087
1999	25.713	89.972	408.672
2000	31.792	103.842	473.999
2001	30.270	105.122	498.350
2002	29.648	102.479	504.509
2003	29.193	103.326	513.941
2004	30.504	116.096	563.965
2005	34.311	124.899	603.604

W analizie trendów występujących w kształtowaniu się eksportu sektora produkcyjnego istotne są cezury lat 1985 oraz 1990 – roku zjednoczenia Niemiec. Poza okresami stagnacji i lekkich spadków 1986-1987 i 1990-1994 linia trendu wartości eksportu Zagłębia Ruhry jest wzrostowa. Krzywa trendu dla interesującego nas regionu nie jest tak stroma, jak dla całych Niemiec, różnicę skali zobaczyć można już, porównując dane wejściowe i wyjściowe dla lat 1977 i 2005. Jeśli dla okręgu Ruhry są to 11,4 wobec 34,3 mld Euro, to dla całego kraju liczby te wynoszą odpowiednio 116,3 i 603,6 mld Euro, czyli dla regionu wzrost w skali 28 lat wynosił około 200%, a dla RFN 420%.

Pierwsza cezura 1985 r. związana jest być może w pewnej mierze z osłabieniem inflacji w drugiej połowie lat osiemdziesiątych oraz z kurczeniem się

eksportu przemysłu stalowego Ruhry. Spadek o 2,3 mld Euro w 1986 r. powtarza się dokładnie w tym samym wymiarze w makroregionie Nadrenii, czyli że wywóz Nadrenii – liczonej bez Ruhry – nie spadł, ale utrzymał się na podobnym poziomie. Innych uwarunkowań słabości eksportu w latach 1986-1988 niestety nie znamy.

Drugi krótkookresowy punkt szczytowy w 1990 r. wiąże się z pewnością z wewnątrzniemieckim *boomem* inwestycyjnym jako rezultatem zjednoczenia Niemiec. Spadek obrotów zagranicznych dotyczy bowiem nie tylko regionu Ruhry, ale całego kraju. W 1994 r. eksport zaczyna ponownie mocno wzrastać, a w 1995 r. przekracza rekordowe poziomy (nominalne) z 1990 r. Był to okres ożywienia w gospodarce światowej po recesji lat 1991-1993, związanej z „pierwszą wojną w Zatoce”, a także osłabienia wewnętrznej koniunktury inwestycyjnej. Sprzedaż za granicę sektora produkcyjnego wzrasta w skali kraju nieprzerwanie od 1994 r., nie notując już żadnych okresów spadku, chociaż występują pojedyncze lata spadku dynamiki wzrostu, zwłaszcza po 2002 i 2003 r. Natomiast dla regionu Ruhry nie wygląda już to tak pozytywnie. Po dobrym roku 1995 przychodzi lekko spadkowy rok 1996. W następnych latach aż po rok 2000 obserwuje się bardzo silny wzrost eksportu w Zagłębiu Ruhry, przekraczający znacznie 50% wartości wyjściowej z roku 1996, a więc mniej więcej tyle, ile zyskuje cała Republika Federalna. Jednak lata 2001-2003 są okresem rokrocznego, chociaż niewielkiego, spadku. Rekordową wartość wywozu z 2000 r. osiąga sektor produkcyjny okręgu Ruhry dopiero w 2005 r.

Dane rządowe podawane w mediach na temat lat 2006-2007 oraz zaawansowane prognozy na rok 2008 zdają się potwierdzać tezę o zdecydowanie dynamicznym rozwoju eksportu w Niemczech⁶⁶.

e) *Produkcja sprzedana działu budownictwa. Mieszkania oddane do użytku*

Dział budownictwa jest w Niemczech traktowany całkowicie odrębnie od przemysłu, chociaż w trójdzielny podziale sektoralnym (rolnictwo, przemysł, usługi) zalicza się go do sektora drugiego, produkcyjnego⁶⁷. Do połowy lat sześćdziesiątych obserwujemy nieprzerwany wzrost obrotów (liczonych jak zwykle nominalnie) przedsiębiorstw budowlanych w regionie Ruhry tak jak i w całym kraju, chociaż dynamika wzrostu w okresie narastających kłopotów

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Tamże.

strukturalnych w górnictwie węglowym, jest w regionie dużo niższa niż w całym kraju. Dopiero jednak w 1965 r. następuje stagnacja, a nawet lekki spadek obrotów. Czy przyczyn tegoż możemy upatrywać wyłącznie w kryzysie związanym z masową niemal likwidacją mocy wytwórczych i zakładów górnictwa węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry, zwanym też w literaturze przedmiotu „drugim kryzysem węglowym”?

Można odpowiedzieć twierdząco, zwłaszcza jeśli porównamy dane dla makroregionu Nadrenii, gdzie w latach 1965-1967, latach spadku sprzedaży budownictwa okręgu Ruhry, obroty tego sektora nadal wzrastały (tab. 20). Jednak dane dla kraju nieco korygują ten obraz. Globalna dynamika sprzedaży wytraciła w RFN swój poprzedni impet w latach 1965-1966, a w 1967-1968 nawet notujemy spadek wartości produkcji sprzedanej. Niezależnie od faktu bardzo niskiej stopy inflacji w Niemczech lat sześćdziesiątych, a nawet momentami deflacji, stwierdzić należy, że poprzedni okres „cudu gospodarczego” i żywiołowego wzrostu obrotów branży budowlanej z dwucyfrowymi przyrostami rocznymi do 1963 r. ustąpił okresowi pewnej stagnacji.

W 1969 r. notujemy znowu skokowy rozwój budownictwa: w skali kraju mamy przyrosty dla 1969 r. około 50%, w następnym roku o 1/3, a w 1971 r. jeszcze ponad 21%. Dla regionu Ruhry przyrosty te nie były już tak dynamiczne: dla 1968 r. około 1/6, dla 1970 r. – 12,9%, a w 1971 r. już tylko 8,6%. Dane dla makroregionu Nadrenii „hamowane” są niejako poprzez zawarte w nich dużo niższe wartości przyrostów okręgu Ruhry, ale nawet oczyszczone z danych Zagłębia węglowego (co wykazały obliczenia symulacyjne autora) leżą już poniżej przeciętnej trendu wzrostu notowanego dla całego kraju.

Ciosem dla budownictwa staje się wielki kryzys naftowy 1973/74 i światowa recesja gospodarcza. Nawet krótka koniunktura inflacyjna 1974 r., która pomogła przejściowo dziedzinom produkcji związanym z surowcami, nie pomogła budownictwu. Stagnację pogłębia w tym wypadku efekt urealnienia wartości sprzedaży o deprecjację waluty na skutek kilkukrotnego (ale w RFN tylko kilkucyfrowego) wzrostu stopy inflacji⁶⁸.

⁶⁸ Tamże.

Tabela 20. Produkcja sprzedana (obroty) budownictwa w Zagłębiu Ruhry
na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej
w mln Euro w latach 1960-2004⁶⁹

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1960	1.326	3.725	b.d.
1961	1.514	4.321	14.649
1962	1.680	4.946	17.056
1963	1.768	5.297	18.621
1964	1.971	5.999	21.790
1965	1.952	5.990	22.689
1966	1.934	6.133	23.968
1967	1.980	6.240	22.665
1968	1.827	5.496	14.529
1969	2.135	6.499	21.858
1970	2.410	7.723	28.238
1971	2.617	9.063	34.274
1972	3.177	10.168	37.856
1973	3.343	10.438	39.543
1974	3.276	9.873	38.529
1975	3.385	10.305	38.723
1976	3.249	10.224	39.852
1977	3.780	11.045	46.077
1978	3.553	10.752	43.327
1979	4.006	12.119	51.607
1980	4.511	13.840	58.431
1981	4.669	13.679	57.895
1982	4.505	13.188	55.973
1983	4.403	13.044	57.040
1984	4.129	12.773	56.825

⁶⁹ Zahlenspiegel, Bauhauptgewerbe, 2006.

1985	4.127	11.867	53.012
1986	4.228	12.040	55.758
1987	4.286	12.055	56.253
1988	4.751	13.669	60.396
1989	5.015	14.939	66.085
1990	5.550	16.611	73.019
1991	5.853	17.870	81.038
1992	6.369	19.987	114.088
1993	6.250	19.586	116.629
1994	6.193	20.490	130.193
1995	5.836	18.649	119.281
1996	5.716	18.155	113.449
1997	5.534	18.514	110.832
1998	5.387	17.532	103.544
1999	5.029	17.318	105.001
2000	4.688	15.958	98.257
2001	4.318	14.901	91.084
2002	4.087	13.918	85.175
2003	3.828	14.021	83.660
2004	3.780	13.466	78.761

Bardzo istotnym uzupełnieniem statystyki obrotów budownictwa jest statystyka mieszkań i budynków mieszkalnych oddanych do użytku (tab. 21). Należy w tym miejscu poczynić pewne konieczne uwagi. Otóż charakterystyczny dla lat powojennych był trend budowy małych mieszkań w sytuacji wielkich strat w substancji mieszkaniowej w okresie II wojny, zwłaszcza w średnich i dużych miastach. Stąd z biegiem lat w miarę wzrostu dobrobytu i komfortu mieszkaniowego ilość mieszkań oddawanych do użytku powoli w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych przechodzi w jakość. Mieszkania są coraz większe, coraz mniej buduje się – i tak relatywnie bardzo rzadkich w zachodniej części Niemiec – bloków lub ciągów kamienic spółdzielczych o niskim metrażu i standardzie.

Dlatego też nie można mechanicznie utożsamiać spadku liczby wybudowanych mieszkań ze spadkiem aktywności branży budowlanej, tutaj potrzebne byłyby dane dodatkowe na temat metrażu, liczby domów jednorodzinnych w ogólnej liczbie mieszkań itd., a danymi tymi niestety nie dysponujemy⁷⁰.

Niezależnie od tych uwarunkowań dodatkowych możemy pokusić się o wyznaczenie pewnych wyraźnych linii trendu. Podczas gdy szczyt liczby mieszkań oddanych do użytku w regionie Ruhry przypadła na pierwszą połowę lat sześćdziesiątych, to w całych Niemczech po pewnej stagnacji, a nawet wyraźnym spadku drugiej połowy lat sześćdziesiątych (1964 r. blisko 624 tys., 1970 r. – 478 tys. mieszkań, a więc obniżenie o 23,4%) szczyt budownictwa mieszkaniowego, czy może precyzyjniej to ujmując, liczby oddanych mieszkań przypadł na pierwszą połowę lat siedemdziesiątych. Złożyło się na to wiele czynników. Oprócz koniunktury inflacyjnej okresu kryzysu naftowego 1973-1974 na pewno głównym czynnikiem wzrostowym było ożywienie polityki mieszkaniowej przez nowy, pierwszy po wojnie rząd socjaldemokratyczny Willy'ego Brandta. W okresie tym na krótki okres zawitała do RFN typowo socjalistyczna moda na mieszkania w blokach z wielkiej płyty, chociaż to nie one dominowały w budownictwie, a okres mody na betonowe bloki był w RFN bardzo krótki i ograniczył się do kilku lat. Jak istotnym dodatkowym czynnikiem dynamicznego wzrostu liczby nowych mieszkań była ta polityka mieszkaniowa rządu centralnego, na podstawie posiadanych danych niestety nie możemy orzec.

Tabela 21. Mieszkania i budynki mieszkalne oddane do użytku w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej w latach 1960-2005⁷¹

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1960	53.942	159.409	574.402
1961	46.721	146.560	565.761
1962	43.662	146.737	573.375
1963	45.898	148.705	569.610
1964	49.525	169.695	623.847

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

1965	42.895	149.201	591.916
1966	37.119	147.448	604.799
1967	38.355	145.176	572.301
1968	41.513	139.225	519.854
1969	36.230	133.441	499.918
1970	30.997	124.810	478.050
1971	34.490	139.919	554.987
1972	41.307	166.530	660.684
1973	47.814	183.396	714.229
1974	41.531	160.077	604.387
1975	28.831	103.905	404.114
1976	27.170	94.191	361.829
1977	29.610	97.363	378.607
1978	24.547	87.488	340.078
1979	20.245	80.289	333.191
1980	23.039	92.477	363.094
1981	22.472	83.870	337.968
1982	21.403	79.267	315.336
1983	20.178	77.782	312.217
1984	24.656	95.564	366.816
1985	17.849	69.811	284.438
1986	12.797	50.264	227.721
1987	12.606	42.275	196.112
1988	9.341	36.452	186.191
1989	11.251	44.081	214.438
1990	11.363	47.186	224.080
1991	13.037	57.068	268.931
1992	15.019	66.756	322.109
1993	16.514	75.443	394.120
1994	18.209	91.460	501.728
1995	19.834	94.492	524.606

1996	17.205	84.354	485.249
1997	17.732	81.640	501.120
1998	16.304	78.916	432.237
1999	17.128	81.178	406.567
2000	16.773	75.300	368.531
2001	14.052	61.150	285.925
2002	10.817	50.087	253.700
2003	11.306	48.174	236.088
2004	10.030	52.448	247.795
2005	9.549	45.489	b.d.

Począwszy od wielkiego kryzysu naftowego i wynikającej z niego recesji gospodarczej, w 1974 r. powoli zaczyna spadać rekordowa (w 1973 r.) liczba wybudowanych lokali mieszkalnych. Od 1975 r. spadek jest dojmujący i w najgorszym dla budownictwa 1979 r. liczba oddanych mieszkań kurczy się znacznie ponad 50% stanu z 1973 r. Sytuacja jest tutaj identyczna w regionie Ruhry, jak i w całym kraju. Podobnie rozwija się sytuacja w następnym okresie, gdy to po krótkim roku wzrostowym 1980 znowu miejsce ma duży spadek. Interesujące jest zjawisko, że do 1983 r. spadki liczby budowanych mieszkań w okręgu Ruhry były mniejsze niż dla średniej krajowej. Wynika to prawdopodobnie z podjętych w latach 1979-1980 przez rząd Nadrenii programów pomocowych dla podupadającego regionu przemysłowego Ruhry, które w formie poważnych środków finansowych zasyłyły kasy samorządów i umożliwiły nieco większą politykę inwestycyjną w budownictwie mieszkaniowym aniżeli w innych regionach kraju.

Od 1984 r. daje o sobie znać nowa polityka gospodarcza nowego rządu konserwatywnego kanclerza H. Kohla, który zgodnie z ówczesnymi receptami *reaganomics* i *thatcherismem* starał się mocno ograniczyć wydatki publiczne i zadłużenie państwa, obcinając wiele wcześniejszych źródeł współfinansowania lub wspierania budownictwa mieszkaniowego przez rząd. Od wzrostowego jeszcze (przy udziale wysokiej koniunktury gospodarczej) roku 1984 do 1988 liczba mieszkań oddanych do użytku spadła w Zagłębiu Ruhry z około 24.600 do 9.300 (czyli o 62%), zaś w RFN z 366.800 do 186.100 (o 49%). Trend ten ulega radykalnej zmianie w 1989 r. zarówno w regionie, jak i w całym kraju. Nie można tego jeszcze dla pierwszego roku zmiany 1989 wiązać bezpośrednio z potężną koniunkturą zjednoczeniową, bo miało ono

miejsce jesienią 1990 r., ale niewątpliwie dalsze lata wzrostu w liczbie budowanych mieszkań były stymulowane tą „wewnętrzniemiecką” koniunkturą gospodarczą. Szczyt trendu wzrostowego budownictwa mieszkaniowego w całym Niemczech, jak i w okręgu Ruhry przypada na rok 1995. Po nim następuje znowu wyraźna tendencja spadkowa, zwłaszcza jest ona widoczna dla liczb bezwzględnych dotyczących obszaru całego RFN, gdzie po krótkim okresie spadku i stagnacji 1996-1997 zmniejsza się liczba mieszkań nieprzerwanie, nawet w okresie *hossy* ekonomicznej 1999-2000.

Przebieg trendu dla Zagłębia Ruhry jest ogólnie podobny, chociaż dla lat 1996-2000 liczba nie spada w sposób ciągły, lecz oscyluje w przedziale 16.100-17.700 mieszkań. Jednak od 2001 r. trend spadkowy w budownictwie mieszkaniowym regionu osiąga znów rozmiary niemal katastrofalne i mimo ponownej wysokiej koniunktury gospodarczej od 2004 r. wartości liczbowe mieszkań oddanych do użytku obniżają się do najniższego poziomu w historii powojennej, a więc do 1988 r. Na pewno duże znaczenie ma ostateczne zlikwidowanie przez rząd państwowego programu budowy domów jednorodzinnych i tutaj pewna zapasć potrwa zapewne w statystykach co najmniej dla lat 2005-2007⁷².

2. GLOBALNA LICZBA ZAKŁADÓW W PRZEMYŚLE I W BUDOWNICTWIE

Dane o liczebności zakładów i firm w przemyśle w stosunku do działu budownictwa różnią się tym, że w przypadku przemysłu obejmują one tylko przedsiębiorstwa od dziesięciu zatrudnionych wzwyż, natomiast w statystyce budownictwa nie ma tego zastrzeżenia, co oznacza, że wliczane są tutaj także firmy jednoosobowe, w tym osoby samozatrudnione. Stąd też różnica między tymi dwoma klasyfikacjami w liczbach bezwzględnych może być bardzo duża⁷³.

Region Ruhry charakteryzował się od początku ery industrialnej relatywnie niską liczbą przedsiębiorstw w stosunku do liczby pracowników. Jest to zwłaszcza widoczne na tle analogicznej relacji w całym RFN (tab. 23). Jeśli porównamy tę liczbę zakładów z globalną liczebnością zatrudnionych w sektorze produkcyjnym w okresie 1964-2000 (tab. 22), to okaże się, że zmniejsza się w czasie średnia liczba pracowników przypadających na jedno

⁷² Zahlenspiegel, Industrie, 2006.

⁷³ Własne obliczenia autora na podstawie: Zahlenspiegel Ruhrgebiet, Industrie, 2006.

przedsiębiorstwo w okręgu Ruhry (nie dotyczy to trendu w całym kraju), co oznacza nie tylko podupadanie wielkich koncernów górniczo-hutniczych – które przecież dokonywały w ostatnich kilkudziesięciu latach licznych fuzji (łącząc też w ten sposób swoje załogi i podnosząc wskaźnik) – ale również pewien rozwój małej i średniej przedsiębiorczości, przy czym oczywiście statystyka zakładów powyżej dziesięciu pracowników, którą dysponujemy, tej drobnej przedsiębiorczości, niestety, nie wychwytuje w stopniu pozwalającym na wydanie sądów analitycznych.

Tabela 22. Przeciętna liczba pracowników przypadających na jeden zakład w przemyśle w latach 1964 i 2004 w Zagłębiu Ruhry na tle RFN⁷⁴

	Rok	Liczba zatrudnionych w sektorze produkcji	Liczba zakładów produkcyjnych	Liczba pracowników przypadająca na jeden zakład
Zagłębie Ruhry	1964	995.556	3.298	302
RFN	1964	8.301.000	56.111	148
Zagłębie Ruhry	2004	302.824	2.215	137
RFN	2004	6.015.287	47.973	155

Ogólnie możemy stwierdzić wzrost liczby przedsiębiorstw przemysłowych do pierwszej połowy lat sześćdziesiątych, kiedy to z wielką siłą ujawnił się kryzys górnictwa węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry, upadającego na skutek wypierania węgla przez ropę naftową. W okresie tym nie tylko likwidowano moce produkcyjne i zakłady górnicze, również rozpoczął się powolny wprawdzie, ale widoczny *exodus* części najaktywniejszej zawodowo kadry pracowniczej okręgu Ruhry do innych dynamiczniejszych regionów kraju. Stąd liczba firm produkcyjnych ulega stagnacji (stabilizacji) między 1962 a 1971 r. na poziomie około 3.250-3.300. Wielki kryzys gospodarczy lat siedemdziesiątych nie miał początkowo aż do 1977 r. istotnego wpływu na liczebność firm sektora. Wyraźny trend spadkowy – który w całym RFN zaczął się już od początku recesji naftowej w 1973 r. – ma miejsce dopiero od roku 1977 przy kolejnych latach spadkowych 1979, 1981 oraz 1984-1987. W Republice Federalnej jako całości trend ten miał inny przebieg. Liczba

⁷⁴ Zahlenspiegel, Industrie, 2006.

firm sektora produkcyjnego wzrastała nieprzerwanie do okresu 1969-1972, kiedy to uległa stagnacji na poziomie 59.000-59.300. Od *bessy* 1973 r. liczba zakładów spadała aż do *hossy* okresu zjednoczenia Niemiec po 1990 r.

Koniunktura gospodarcza i inwestycyjna zjednoczenia Niemiec reprezentuje zdecydowaną zmianę linii trendu spadkowego na wzrostowy między 1990 a 1992 r., a do 1994 r. liczba przedsiębiorstw w okręgu Ruhry utrzymywała się na poziomie wyższym niż w latach osiemdziesiątych. Ponowny spadek o około 10% wartości w 1995 r. zakończył jednak silnie spadkową linię trendu – w dziesięcioleciu 1995-2005 liczba zakładów produkcyjnych waha się w przedziale między 2.139 a 2.282. Zauważyć wszakże należy, że między ostatnimi danymi, czyli między rokiem 2001 a 2004 liczba firm przemysłowych bardzo nieznacznie, ale rokrocznie spada; w przedziale tych 4 lat wynosi to 3,9% wobec przyjętego jako bazowy roku 2001. Być może ma to związek ze słabszymi od lat 1999-2001 latami 2002-2004, ale być może oznacza powrót do wcześniejszej wyraźnie spadkowej linii trendu związanej z postindustrialnym charakterem rozwoju gospodarczego regionu Ruhry, w którym liczba przedsiębiorstw produkcyjnych spada na rzecz firm III sektora usługowego⁷⁵.

Zupełnie odmiennie na tle okręgu Ruhry przedstawia się rozwój liczby przedsiębiorstw produkcyjnych liczony dla całego RFN (tab. 23). Trend spadkowy, który swój najniższy punkt osiągnął w 1979 r. (niecałe 44 tys. firm), uległ zmianie. Nie możemy tutaj powiedzieć o zdecydowanym wzroście, ale raczej o pewnych fluktuacjach liczby globalnej przedsiębiorstw, która w latach 1995-2005 oscyluje w przedziale 47-49 tys. Przy tym należy zauważyć ciągłą lekko spadkową linię trendu globalnej liczby zatrudnionych w przemyśle RFN, która ma początek w latach 1971/72, i mimo pewnej stabilizacji w okresach koniunktury gospodarczej oraz wzrostu liczby pracowników sfery produkcyjnej w momencie objęcia statystykami również obszaru dawnego NRD, trend ten jest lekko ale wyraźnie spadkowy. Obecnie liczba pracujących w przemyśle spadła poniżej 6 mln dla całych Niemiec, podczas gdy na początku lat siedemdziesiątych XX wieku przekraczała ona 8,5 mln dla Niemiec zachodnich.

⁷⁵ Tamże.

Tabela 23. Liczba zakładów w przemyśle Zagłębia Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej w latach 1957-2005 (zakłady od minimum 10 zatrudnionych)⁷⁶

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1957	2.967	14.044	51.071
1960	3.114	14.741	52.756
1961	3.107	15.487	54.543
1962	3.260	15.729	55.450
1963	3.286	15.803	55.796
1964	3.298	15.970	56.111
1965	3.240	15.894	56.219
1966	3.175	15.773	56.311
1967	3.180	15.894	56.709
1968	3.037	16.279	58.131
1969	3.085	16.614	59.011
1970	3.247	16.657	59.168
1971	3.252	16.666	59.273
1972	3.197	16.463	59.158
1973	3.198	16.417	58.403
1974	3.165	16.316	57.364
1975	3.134	16.110	56.156
1976	3.135	16.071	55.635
1977	2.794	12.394	50.015
1978	2.711	12.065	49.649
1979	2.602	11.916	49.176
1980	2.560	11.714	48.777
1981	2.518	11.434	48.306
1982	2.488	11.232	47.215
1983	2.494	11.037	45.890

⁷⁶ Zahlenspiegel, Bauhauptgewerbe, Bauwirtschaft, 2006.

1984	2.470	10.877	45.081
1985	2.420	10.787	44.571
1986	2.408	10.833	44.252
1987	2.399	10.842	44.162
1988	2.402	10.833	43.980
1989	2.385	10.999	45.997
1990	2.575	11.780	46.674
1991	2.621	11.921	47.226
1992	2.624	11.947	47.424
1993	2.575	11.730	45.781
1994	2.497	11.316	44.060
1995	2.275	10.587	47.919
1996	2.212	10.362	47.322
1997	2.139	10.054	46.033
1998	2.225	10.419	48.357
1999	2.282	10.721	48.934
2000	2.247	10.689	48.913
2001	2.274	10.935	49.116
2002	2.208	10.504	48.228
2003	2.225	10.596	48.417
2004	2.215	10.577	47.973
2005	2.185	10.458	47.281

W statystyce liczebności firm budowlanych Zagłębia Ruhry (tab. 24) trendy przebiegają inaczej niż w sektorze przemysłowym. Tak np. bardzo spadkowe w przemyśle lata 1965 i 1968 w tabeli budownictwa mają rekordowe wartości – 4.420. Lata po kryzysie naftowym 1973 r. odznaczają się mniejszą liczbą zakładów od szczytowego roku 1973, ale liczba firm pozostaje na poziomie podobnym jak w latach sześćdziesiątych. Być może miało to związek z polityką pobudzania aktywności budownictwa mieszkaniowego przez ówczesne rządy socjaldemokratyczne w kraju i w Nadrenii, w każdym razie po najniższym od 20 lat roku 1980 przychodzi rekordowy rok 1982, kiedy to liczba przedsiębiorstw budowlanych wzrasta w ciągu

dwóch lat o około 20%. I ponowną wartość progową mamy dla kolejnego roku 1983, kiedy to liczba firm budowlanych spada o ponad 1.000, czyli o wartość rzędu $\frac{1}{4}$. Prawdopodobnie było to związane z nową polityką gospodarczą, jaką podjął po 14 latach władzy SPD kanclerz H. Kohl. Zakończono wspieranie inwestycji budowlanych przez budżet państwa i oparto się w głównej mierze na inwestorach gospodarki prywatnej. Budownictwo społeczne zostało ograniczone i miało to prawdopodobnie przełożenie na liczbę firm budowlanych działających na rynku⁷⁷.

Na tym poziomie nieco powyżej 3.500 utrzymuje się liczba zakładów budowlanych aż do roku 1989, poprzedzającego zjednoczenie Niemiec. Obserwowany w tym roku wzrost był efektem nowych obliczeń statystycznych związanych ze spisem powszechnym; jak piszą autorzy statystyki „Związku Regionalnego Ruhry”, do bieżących statystyk zaczęto doliczać w 1989 r. dane skorygowane przez spis powszechny. Wzrost liczby firm do poziomu nieco ponad 3.900 w latach 1989-1991 zakończył – szybszy niż w przypadku całego RFN, gdzie nieprzerwany wzrost liczby przedsiębiorstw trwał aż do 1995 r. – okres dekonunktury, związany z osłabieniem zamówień inwestycyjnych i recesją gospodarczą po 1992 r.

Tabela 24. Liczba firm budowlanych w Zagłębiu Ruhry
na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i Republiki Federalnej Niemiec
w latach 1961-2005⁷⁸

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1961	3.991	15.717	61.164
1962	4.194	16.664	64.081
1963	4.272	17.179	65.591
1964	4.361	17.712	66.610
1965	4.420	18.125	66.802
1966	4.410	18.243	66.736
1967	4.291	18.135	66.198
1968	4.420	17.995	65.422
1969	4.409	18.142	65.221

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Zahlenspiegel, Volkswirtschaft Gesamtrechnung, 2006.

1970	4.421	17.921	64.339
1971	4.395	17.674	63.436
1972	4.514	18.034	63.005
1973	4.396	17.578	62.139
1974	4.412	17.539	60.771
1975	4.165	16.446	58.468
1976	4.171	16.144	58.354
1977	4.107	16.032	58.263
1978	4.196	16.481	59.589
1979	4.126	16.577	60.666
1980	3.802	15.106	60.294
1981	4.330	17.110	62.511
1982	4.587	17.891	63.411
1983	3.560	14.169	59.644
1984	3.591	14.461	60.255
1985	3.521	14.146	59.478
1986	3.577	13.989	59.132
1987	3.565	14.094	59.030
1988	3.594	13.964	59.677
1989	3.921	15.544	63.298
1990	3.980	15.714	64.369
1991	3.902	15.682	71.830
1992	3.833	15.406	74.446
1993	3.806	15.306	77.319
1994	3.872	15.924	82.226
1995	3.749	15.656	84.847
1996	2.846	12.124	75.365
1997	2.789	12.099	77.055
1998	3.092	13.402	81.301
1999	2.612	11.445	80.560
2000	2.593	11.238	81.112

2001	2.363	10.435	79.002
2002	2.514	11.024	78.526
2003	2.401	10.518	76.612
2004	2.498	11.082	76.720
2005	2.483	11.115	76.075

Kolejny wielki spadek roczny nastąpił w statystykach dla roku 1996 w regionie Ruhry, kiedy to liczba firm budowlanych kurczy się skokowo z około 3750 do 2.850 i nie licząc krótkiego wzniesienia w 1998 r., dalej utrzymuje trend spadkowy poniżej wartości 2.500 w 2005 r. Jednak skokowy spadek liczby dla 1996 r. o 1/6 w skali kraju, zaś 1/5 skali Nadrenii i Zagłębia Ruhry nasuwa przypuszczenie, że w statystykach od 1996 r. występuje zmiana metodologii liczenia przedsiębiorstw, podobnie jak ma to miejsce w innych statystykach przytaczanych przez „Związek Regionalny Ruhry”. Co prawda autorzy statystyki regionu Ruhry milczą w stopkach tabel na temat zmiany metodologii liczenia – czego nie czynią np. w przypadku tabel dotyczących PKB, jednakże we wstępie do swej pracy wspominają o przejściu w 1995 r. na system liczenia według Europejskiego Systemu Obliczeń Gospodarczych (*Europäische System Volkswirtschaftlicher Gesamtrechnungen*).

Trend rozwoju liczby przedsiębiorstw budowlanych w RFN rozwija się inaczej niż w okręgu Ruhry. Wysoka liczba zakładów 64.000-67.000 utrzymuje się przez całe lata sześćdziesiąte, niewielkie ujemne saldo firm budownictwa notowano w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, a poważny spadek zaczyna się od roku 1969/70. Ponowną zmianę linii trendu obserwujemy w latach 1978-1979, kiedy to zaczyna wzrastać liczba firm budowlanych w kraju. Wiąże się to ze względnym ożywieniem gospodarczym, ale jeszcze znacznie z programami ożywienia koniunktury promowanymi przez ówczesny rząd federalny. Wzrost trwa do 1982 r., w kolejnych latach 1983-1988 statystyka przedsiębiorstw budowlanych ulega stagnacji. Od 1989 r. obserwujemy *boom* inwestycyjny związany ze zjednoczeniem Niemiec, a liczba firm omawianego sektora wzrasta niemal lawinowo o 43% między 1989 a 1995 r. Rok 1996 oznacza wielki spadek liczby firm, ale – jak już wspomnieliśmy – trudno stwierdzić, w jakim stopniu był on realny, a w jakim efektem zmian metodologicznych w statystyce. Od 1997 r. liczba ta ponownie wzrasta aż do 2000 r., a następnie spada aż do 2005 r.

3. DOCHODY GOSPODARSTW DOMOWYCH

Dysponujemy danymi porównawczymi o dochodach gospodarstw domowych „do dyspozycji” (*Verfügbares Einkommen*) w 30-leciu 1975-2005; przy czym w obu przypadkach – danych globalnych (w liczbach bezwzględnych), jak i dochodach przeliczonych na głowę mieszkańca, cezurą jest rok 1995, dla którego zmieniono w 2005 r. (tzw. rewizja – *Revision*) sposób liczenia, i w ten sposób ograniczono możliwości porównawcze z okresem wcześniejszym⁷⁹.

Ważną i niebagatelną w tym przypadku okolicznością jest również fakt, że autorzy statystyk nie uwzględnili stopy rocznej inflacji, a więc mamy do czynienia z danymi nieurealnionymi, które trudniej zinterpretować nie posiadając danych o rocznej deprecjacji wartości dochodów. Mimo to pokusimy się jednak o pewną analizę danych, ponieważ znaczący spadek realnych dochodów na skutek inflacji miał miejsce rzadko w historii ekonomii Niemiec ostatnich 60 lat. Kilkuprocentowa inflacja istniała po wielkim kryzysie naftowym lat siedemdziesiątych aż do połowy lat osiemdziesiątych oraz kilka lat w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Obecnie od ponad 10 lat utrzymuje się bardzo niska stopa inflacji w przedziale od 0,5 do 2,5%.

Aby zwiększyć możliwości interpretacyjne, autor niniejszej pracy obliczył i dodał (w sąsiadujących kolumnach tabel) roczne stopy wzrostu dochodu nominalnego. Zauważyć można dzięki temu szereg zjawisk. Otóż aż do końca lat siedemdziesiątych dochody gospodarstw domowych zwiększają się szybciej w kraju oraz w makroregionie Nadrenii wyraźnie szybciej, niż w dotkniętym kryzysem przemysłu ciężkiego Zagłębiu Ruhry. Potem dystans zaczyna się nagle zmniejszać, aby w 1980 r. osiągnąć wartości przyrostu rocznego dochodu w regionie Ruhry wyższe niż w kraju czy w Nadrenii. Jakie mogą być przyczyny tegoż zjawiska?

Najprawdopodobniej istnieje kilka zmiennych egzogenicznych, które spowodowały to – właściwie zaskakujące w kontekście dalszego kurczenia się przemysłu węglowego, a od drugiej połowy lat siedemdziesiątych w przyspieszonym tempie również przemysłu hutniczego i stalowego Ruhry – zjawisko. Pierwszym jest zmniejszająca się liczba ludności w okręgu Ruhry. Z regionu odpływa znowu pewna liczba najaktywniejszych i najmobilniejszych spośród pracowników i przedsiębiorców osób do innych regionów kra-

⁷⁹ Tamże.

ju, tak jak to miało miejsce już w latach sześćdziesiątych, a także napływa doń ludność, a są to w głównej mierze obcokrajowcy – imigranci z Polski, Rumunii, Związku Sowieckiego oraz „gastarbeiterzy” z Turcji, którzy nie mając wysokich kwalifikacji i aspiracji zawodowych, zadowolają się innymi czynnikami, jak np. łatwość i taniość zdobycia lokum.

Aby zaobserwować to zjawisko, którego skala zresztą nie jest zbyt duża, musimy porównać dane tabel 25 i 26 (można posiłkować się jeszcze danymi o globalnej liczbie mieszkańców oraz saldzie migracji). W roku 1980 różnica w globalnym przyroście dochodów gospodarstw domowych między okręgiem Ruhry a RFN jest spora: to 8,7% do 5,6%; natomiast w przeliczeniu na jednego mieszkańca (tab. 26) oscyluje ona wokół zera. Był to bowiem pierwszy od 10 lat rok z dodatnim saldem migracji. W następnych latach trend ujemny w migracji z regionu Ruhry wraca z powrotem i obserwujemy też tegoż konsekwencje: mimo wyraźnie niższych rocznych przyrostów dochodów gospodarstw domowych w regionie Ruhry niż w kraju, przelicznik na jednego mieszkańca oscyluje wokół podobnej linii trendu, raz wykazując nieco niższy dochód w regionie niż w kraju (lata 1983-1990) raz nieco wyższy (lata 1981-1982, 1991), to znów niemal identyczny (1980, 1985).

Globalne dochody pieniężne gospodarstw domowych przedstawia tabela 25, natomiast dochody te w przeliczeniu na jednego mieszkańca regionu oraz kraju zaprezentowano w tabeli 26.

Tabela 25. Dochody nominalne gospodarstw domowych
(łącznie z organizacjami prywatnymi non-profit)
w Zagłębiu Ruhry na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i RFN
w mln Euro w latach 1975-2004⁸⁰

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1975	30.708	93.800	343.261
1976	31.974	99.065	367.951
1977	33.903	107.167	395.193
1978	36.080	114.336	421.105
1979	38.546	121.801	451.363
1980	41.890	133.707	476.657

⁸⁰ Tamże.

1981	43.523	139.314	495.181
1982	45.114	144.466	513.859
1983	46.294	149.697	537.603
1984	47.618	155.123	559.374
1985	49.293	161.081	580.204
1986	51.739	172.684	623.914
1987	53.995	179.462	634.288
1988	54.361	183.306	674.506
1989	56.845	192.351	707.878
1990	61.842	210.895	783.396
1991	67.017	235.254	956.775
1992	67.567	233.126	1.037.646
1993	68.776	235.518	1.077.992
1994	73.839	257.311	1.107.090
1995	79.133	277.766	1.187.960
1996	80.012	282.068	1.212.570
1997	80.568	287.400	1.232.970
1998	81.479	292.667	1.253.370
1999	82.617	298.182	1.285.540
2000	84.903	308.084	1.322.160
2001	87.290	320.436	1.374.090
2002	88.048	321.107	1.388.530
2003	89.103	325.021	1.417.730
2004	90.675	332.235	1.447.390

Ważne jest jednak stwierdzenie, że po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. średnia krajowa dochodu gospodarstw na skutek wliczenia do statystyk dużo niższych dochodów mieszkańców byłego NRD uległa poważnemu obniżeniu. Najlepiej możemy to zjawisko zaobserwować na przykładzie analizy porównawczej Nadrenii i RFN. Otóż w latach 1987-1988 Nadrenia miała niższą średnią dochodów na jednego mieszkańca niż średnia dla całych Niemiec. Jednak już w momencie zaliczenia wschodnich landów dochody Nadrenii utrzymują się rok w rok znacznie powyżej przeciętnych dla kraju. Różnica

byłaby jeszcze wyraźniejsza, gdybyśmy oczyścili dane dla Nadrenii, wyłączając z nich dane dla regionu Ruhry – a więc licząc Nadrenię bez Ruhry.

Drugą zmienną egzogeniczną wpływającą na relatywnie wysoki poziom dochodów gospodarstw domowych w Zagłębiu Ruhry, mimo utrzymującego się w regionie spadku aktywności gospodarczej oraz bardzo wysokiego i chronicznego w porównaniu z innymi wysoko rozwiniętymi regionami Niemiec bezrobocia, jest polityka gospodarcza państwa. Tutaj zaliczymy aktywną i pasywną politykę rynku pracy, wielką liczbę finansowanych z budżetu państwa programów osłonowych, subwencji dla przemysłu, programów i projektów pobudzających aktywność społeczną i inwestycje gospodarki prywatnej działania, a także przekształcanie likwidowanych obiektów przemysłowych w obiekty kultury, turystyki i rekreacji.

Działania te na poziomie rządu centralnego, rządu Nadrenii, władz miast i powiatów oraz znacznej liczby lokalnych, społecznych i prywatnych inicjatyw rozpoczęły się na wielką skalę w drugiej połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Ich rozmiar i wpływ na poziom dochodów „do dyspozycji” gospodarstw domowych naprawdę trudno przecenić, wystarczy być może przyjrzeć się tylko finansowym transferom, jakie otrzymywał region z budżetu państwa (a potem od lat dziewięćdziesiątych również z kasy UE)⁸¹.

Tabela 26. Dochody nominalne gospodarstw domowych
(łącznie z organizacjami prywatnymi non-profit)
na jednego mieszkańca w Zagłębiu Ruhry
na tle Nadrenii Północnej-Westfalii i RFN w Euro w latach 1975-2004⁸²

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1975	5.521	5.461	5.552
1976	5.792	5.795	5.980
1977	6.186	6.285	6.436
1978	6.630	6.720	6.867
1979	7.122	7.164	7.356
1980	7.752	7.845	7.742
1981	8.081	8.171	8.028

⁸¹ Tamże.

⁸² Własne obliczenia autora na podstawie: Zahlenspiegel Ruhrgebiet, Arbeitsmarkt.

1982	8.421	8.494	8.337
1983	8.723	8.858	8.752
1984	9.075	9.246	9.144
1985	9.478	9.653	9.508
1986	9.980	10.358	10.217
1987	10.436	10.759	10.369
1988	10.314	10.911	10.977
1989	10.708	11.345	11.406
1990	11.501	12.230	12.385
1991	12.402	13.502	11.962
1992	12.446	13.253	12.875
1993	12.630	13.290	13.279
1994	13.561	14.469	13.597
1995	14.546	15.564	14.547
1996	14.729	15.746	14.806
1997	14.860	16.000	15.027
1998	15.084	16.286	15.280
1999	15.347	16.580	15.661
2000	15.817	17.116	16.087
2001	16.309	17.775	16.688
2002	16.489	17.777	16.834
2003	16.741	17.982	17.180
2004	17.082	18.383	17.544

Efektem działania pewnych zmiennych egzogenicznych jest zadziwiające – w porównaniu ze stanem wielu światowych „starych okręgów przemysłowych” – zjawisko utrzymywania się średniej dochodów Zagłębia Ruhry aż po 2005 r. bardzo blisko średniej dla Niemiec. Oczywiście dla części zachodniej Niemiec w poziomie dochodów na mieszkańca region Ruhry znajduje się wśród tych słabszych, o większej niż inne regiony liczbie mieszkańców pobierających swe dochody z transferów społecznych, a więc różnego rodzaju zasiłków (np. dla pracowników likwidowanych zakładów przemysłu ciężkiego, które często pobierane są przez długie lata), rent, emerytur itp. Istnieje też

jednak w okręgu Ruhry poważny nowy sektor nowoczesnych technologii zatrudniający pracowników o najwyższych kwalifikacjach. Dokonano również ogromnego wysiłku w rekultywacji regionu, co doprowadziło do wysokiego standardu życia w większości terenów mieszkalnych.

IV. STOPA BEZROBOCIA, ZATRUDNIENIE
ORAZ WSKAŹNIKI AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ
JAKO PIERWSZOPLANOWE MAKROEKONOMICZNE INSTRUMENTY
BADANIA ROZWOJU GOSPODARCZEGO ZAGŁĘBIA RUHRY

Po przedstawieniu wskaźników PKB i PNB oraz głównych wskaźników produkcji przemysłowej – związanych z czynnikiem kapitału – celowe będzie zwrócić uwagę na wskaźniki makroekonomiczne związane z czynnikiem pracy. Należą do nich przede wszystkim: stopa bezrobocia, wskaźnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnionych opłacających składki ubezpieczeń społecznych, saldo migracji regionu. Wskaźniki te można traktować jako komplementarne makroekonomiczne instrumenty badań rozwoju gospodarczego Zagłębia Ruhry. Spośród nich pominiemy tutaj wskaźnik migracji dla regionu Ruhry, ponieważ pełni on rolę jedynie uzupełniającą dla tematyki rynku pracy.

1. PORÓWNAWCZA ANALIZA KSZTAŁTOWANIA SIĘ LICZBY BEZROBOTNYCH,
STOPY BEZROBOCIA I INNYCH WSKAŹNIKÓW REGIONU NA TLE TENDENCJI
ROZWOJOWYCH W MAKROREGIONIE NADRENI I W NIEMCZECH

Różnica między odsetkiem zarejestrowanych osób pozostających bez pracy w stosunku do odsetka osób pracujących w regionie Ruhry, w porównaniu do całego państwa do przełomu lat sześćdziesiątych była marginalna, chociaż kłopoty górnictwa węglowego spowodowały nowe dla lat sześćdziesiątych w porównaniu do lat pięćdziesiątych zjawisko pojawienia się pewnego bezrobocia frykcyjnego, które jednak nie zmienia zasadniczo obrazu pełnego zatrudnienia zarówno w regionie, jak i w całym kraju. W latach światowego kryzysu naftowego 1973-1975 różnica skali bezrobocia była jeszcze stosunkowo niewielka: dla roku 1973 liczby te wynosiły odpowiednio 1,6% dla regionu Ruhry i 1% dla Republiki Federalnej, zaś w 1975 r. odpowiednio 4,9% i 4,4%. Już jednak w kolejnym 1976 r. w kraju wskaźnik ten spada do 3,9%, zaś w okręgu Ruhry pozostaje na tym samym poziomie 4,9%. W kolejnym

roku 1977 wzrasta on w regionie do 5,5% i w 1978 do 5,8%, podczas gdy w kraju wynosi on odpowiednio 4% i 3,8%. „Widélki” rozziwu między staniem bezrobocia w regionie i w kraju obrazuje tabela 27. Dane w liczbach bezwzględnych przedstawiają jeszcze wyraźniej skalę problemu bezrobocia w okręgu przemysłowym Ruhry, statystyki te prezentujemy w tabeli 28.

Tabela 27. Różnice stopy bezrobocia w Zagłębiu Ruhry w stosunku do całego kraju⁸³

Rok	Odsetek bezrobotnych w Zagłębiu Ruhry	Odsetek bezrobotnych w RFN	Różnica
1970	0,6	0,5	0,1
1971	0,9	0,7	0,2
1972	1,6	0,9	0,7
1973	1,6	1,0	0,6
1974	3,3	2,4	0,9
1975	4,9	4,4	0,5
1976	4,9	3,9	1,0
1977	5,5	4,0	1,5
1978	5,8	3,8	2,0
1979	5,0	3,2	1,8
1980	5,3	3,5	1,8
1981	7,4	5,4	2,0
1982	10,3	7,5	2,8
1983	13,2	8,6	4,6
1984	14,0	8,6	5,4
1985	14,2	8,7	5,5
1986	14,2	8,2	6,0
1987	15,1	8,4	6,7
1988	15,1	8,1	7,0
1989	11,9	7,3	3,8

⁸³ B r u n e, *Wirtschaftsstrukturelle Bestandsaufnahme*, s. 140-142 i w dodatku s. 34-41.

1990	10,8	6,6	4,2
1991	9,9	6,0	3,9
1992	10,1	6,5	3,6
1993	12,0	8,3	3,7
1994	12,9	8,8	4,1
1995	13,0	10,2	2,8
1996	13,8	11,2	2,6
1997	14,6	12,5	2,1
1998	13,8	11,4	2,4
1999	13,5	11,2	2,3
2000	12,2	10,0	2,2
2001	b.d.	b.d.	b.d.
2002	b.d.	b.d.	b.d.
2003	12,0	10,1	1,9
2004	12,5	10,3	2,2
2005	b.d.	b.d.	b.d.

W piętnastolecu 1975-1989 mamy do czynienia z tak zwanym kryzysem skumulowanym, w którym po raz pierwszy na taką skalę w RFN i w Zagłębiu Ruhry wystąpił problem bezrobocia masowego.

O rozmiarach kryzysu gospodarczego na rynku pracy świadczą dobitnie dane statystyczne zawarte w ekspertyzie ekonomicznej dotyczącej sytuacji w Zagłębiu Ruhry, a wykonanej w 1978 r. na zamówienie rządu Nadrenii Północnej-Westfalii. Otóż w 1970 r. na 10 tys. zarejestrowanych bezrobotnych przypadało 60 tys. zarejestrowanych ofert pracy, z których znaczna część odpowiadała profilem bezrobotnym, nisko wykwalifikowanym robotnikom, natomiast w 1977 r. na około 13 tys. ofert pracy przypadało 106 tys. bezrobotnych, przy czym profil oferowanych miejsc pracy tylko częściowo pasował do kwalifikacji zwolnionych pracowników⁸⁴.

Kryzys embarga dostaw ropy naftowej przez OPEC oraz szoku cenowego w 1973 r. był główną przyczyną globalnej, największej do tego czasu po II

⁸⁴ Na temat skali bezrobocia w Zagłębiu Ruhry zob. np.: P e t z i n a, *Wirtschaft und Arbeit*, s. 539-567.

wojnie światowej recesji gospodarczej w następnym, 1974 r. W latach 1973-1974 mimo gigantycznego wzrostu cen paliw panowała jeszcze pewna koniunktura inflacyjna, łagodząca w dość znacznym stopniu, chociaż tylko chwilowo, zjawiska kryzysowe w całej ekonomice Niemiec i krajów wysoko rozwiniętych. Widzimy to wyraźnie obserwując rozwój odsetka bezrobotnych w RFN: w 1972 r. wynosił on 0,9%, w 1973 r. – 1%, w 1974 jeszcze 2,4%, zaś w 1975 r. już 4,4%; stan ten został przekroczony dopiero w 1981 r., podczas drugiej „fali” kryzysu naftowego. Stopa bezrobocia między 4 a 5% w pierwszej dekadzie naszego wieku nie robi być może wrażenia, bowiem jest ona obecnie uważana za stopę bezrobocia naturalnego (*Sockelarbeitslosigkeit*) w Europie Zachodniej. Jednak po niemal 30 latach powojennego *boomu* gospodarczego w Niemczech oraz pełnego zatrudnienia zjawisko to było postrzegane jako lawinowy wzrost bezrobocia, a nawet określane wówczas jako bezrobocie masowe⁸⁵.

Jeszcze wyraźniej zaobserwować możemy ów trend powstawania bezrobocia masowego w RFN w liczbach bezwzględnych: w roku o najniższym stanie bezrobocia – 1970 było 79 tys. osób bez pracy w całych Niemczech, w 1971 r. zarejestrowano 146 tys. osób – a więc wzrost niemal dwukrotny, chociaż na bardzo niskim poziomie, w 1972 r. wzrost wynosił prawie 50 tys.: 194 tys. (czyli wzrost o około 33% w stosunku do roku poprzedniego), w 1973 r. wzrost wynosił niecałe 25 tys. osób do poziomu 219 tys. (wzrost tylko o 11% w stosunku do roku 1972), w roku 1974 nastąpił skok o 337 tys. do poziomu 557 tys., zaś w 1975 r. nastąpił kolejny skok o prawie 450 tys. osób do poziomu 1.005 tys. bezrobotnych. W kolejnych pięciu latach bezrobocie w całym kraju spadło o 100-270 tys. osób (w zależności od roku), zaś następny wzrost w 1981 r. był skutkiem drugiego szoku naftowego i następującego po nim ogólnoświatowego kryzysu ekonomicznego.

W Zagłębiu Ruhry kryzys gospodarczy 1974-1975 był jednak początkiem stałego stanu dezintegracji gospodarczej i masowego bezrobocia, na który stany koniunktury rynkowej nie miały już niestety wpływu, w odróżnieniu od sytuacji w całym kraju, gdzie np. w 1979 r. zanotowano o ponad ćwierć miliona mniej bezrobotnych niż w roku 1975, a liczba pozostających bez pracy w całych Niemczech w 1979 r. – 736 tys., była niższa aż o 37% od tej w 1975 r. Dla tych dwu dat oznaczających punkt dolny pierwszej recesji naftowej oraz punkt najwyższej koniunktury po niej, a przed kolejnym za-

⁸⁵ H. W i e n e r t, *Kohle und Stahl unter anhaltendem Veränderungsdruck*, w: *Erneuerung des Ruhrgebietes. Regionales Erbe und Gestaltung für die Zukunft*, Paderborn 1993, s. 55-64.

łamanie się rynku cen paliw, w Zagłębiu Ruhry nie ma mowy o takim spadku, lecz nastąpił nawet wzrost o 5% – z 95 tys. bezrobotnych do 99 tys. osób pozostających bez pracy. W roku 1979 niemalże co siódmy pracownik pozostający bez zatrudnienia w RFN mieszkał w Zagłębiu Ruhry (sic!). A należy przy tym wziąć pod uwagę fakt, że tylko co dwunasty mieszkaniec zachodnich Niemiec mieszkał w tym terytorialnie niewielkim regionie.

Już w latach sześćdziesiątych, w okresie ostrego kryzysu górnictwa, licznych likwidacji kopalń i masowych zwolnień górników, bywały lata (np. 1964 r. 16 tys. bezrobotnych w regionie Ruhry wobec 100 tys. w całym kraju; 1967 r. – 22 tys. w Zagłębiu wobec 112 tys. w całym kraju), gdy odsetek zarejestrowanych osób pozostających bez zatrudnienia był wobec skali całego kraju znaczny i sięgał niemal 1/5 lub 1/6 globalnej liczby bezrobotnych notowanych w Republice Federalnej. Jednak stopa bezrobocia między 0,5 do 0,9 ogółu zatrudnionych oznaczała, że przytłaczająca większość osób znajdowała ponownie pracę, zaś znaczna część liczby rejestrowanych była bardzo krótko na zasiłku dla bezrobotnych. Na rynku pracy RFN w okresie nieustannego wzrostu gospodarczego 1948-1973 panowało pełne zatrudnienie, a odsetki liczby osób bez pracy dla tego okresu potwierdzają tę opinię w całej rozciągłości.

Najwyższy stan bezrobocia w latach siedemdziesiątych w Zagłębiu Ruhry zanotowano w roku 1978 – 113,5 tys., po którym nastąpiło pewne odprężenie na rynku pracy, aby już jednak w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych nabrać nowej dynamiki wzrostu. Zwłaszcza w latach 1980-1983 bezrobocie narastało w sposób skokowy: ze 104 tys. poprzez 145 tys. w 1981 r. i 200 tys. w 1982 r. do 254 tys. w roku 1983. Na kryzys strukturalny *Montanindustrie*, czyli przemysłu ciężkiego, nałożył się kryzys koniunkturalny w postaci drugiej recesji naftowej 1980-1982, która szczególnie w dziedzinie przemysłu stalowego i metalowego w Europie Zachodniej doprowadziła do spadku cen sprzedaży, kontyngentowania produkcji przez Europejską Wspólnotę Gospodarczą, oraz dużego spadku mocy produkcyjnych w następnym okresie w Niemczech⁸⁶.

W latach 1975-1989 kryzys rynku pracy w Zagłębiu Ruhry połączony z (jak to się powszechnie określa w niemieckiej literaturze przedmiotu) głębokim kryzysem strukturalnym gospodarki osiągnął w dotychczasowej historii regionu swój najniższy punkt. Mimo koniunkturalnego ożywienia

⁸⁶ A. G a l l a s, *Arbeitsmarktpolitik im Ruhrgebiet*, w: *Das Ruhrgebiet- Ein starkes Stück Nordrhein-Westfalen. Politik in der Region 1946-1996*, red. B. Rainer, Essen 1996, s. 427.

gospodarczego w drugiej połowie lat siedemdziesiątych oraz w latach 1982-1988 liczba bezrobotnych w Zagłębiu Ruhry wzrastała niemal niezależnie od wzrastającej w kraju i w sąsiednich regionach liczby aktywnych zawodowo i spadającej liczby osób zarejestrowanych w federalnym urzędzie pracy.

Owo powszechnie określane jako „kryzys strukturalny” lub „przemiana strukturalna” zjawisko skorelowane jest z powolnym upadkiem dominujących gałęzi przemysłowych górnictwa i przemysłu ciężkiego w sytuacji braku wystarczającego rozwoju innych branż gospodarki. Niezależnie od tego, czy przyczyną głębokiego bezrobocia lat 1975-1988 był kryzys struktury gospodarczej, jak domniemują jedni autorzy, czy też, jak twierdzą inni ekonomiści, był on spowodowany nieumiejętnością dostosowania się, dopasowania gospodarki regionu Ruhry do zmienionych globalnych (w skali kraju i w skali gospodarki światowej) warunków ekonomicznych, faktem było pogłębianie się zjawiska dezintegracji gospodarczej, której głównym i najważniejszym objawem było masowe bezrobocie. Utrzymało się ono mimo wysiłków polityki gospodarczej (zwanej też w niektórych niemieckich pracach naukowych „polityką koniunktury”) rządu centralnego, jak i rządu Nadrenii Północnej-Westfalii i nie zmniejszało się ono istotnie w okresach ożywienia gospodarczego⁸⁷.

Fenomen ten określa się w niemieckiej literaturze przedmiotu jako „odłączenie się” rozwoju gospodarczego Zagłębia Ruhry od rozwoju ogólnokrajowego, w którym bezrobocie nie wzrastało w takim tempie ani nie utrzymywało się na wysokim poziomie, jak w badanym przez nas regionie⁸⁸.

W latach pięćdziesiątych-sześćdziesiątych XX wieku określa się rynek pracy zachodnich Niemiec, w tym i Zagłębia Ruhry, jako „wymieciony do czysta” (*leergefegt*)⁸⁹.

Odsetek bezrobotnych w granicach do 0,5 oznacza realny brak rąk do pracy w wielu branżach; braki te uzupełniano naborem pracowników za granicami kraju. Niewiele zmieniała tu krótka recesja lat 1966-1967, ponieważ bardzo szybko to niewielkie bezrobocie 2,6% (głównie w górnictwie) wchłonięte zostało przez ogólnokrajowy rynek pracy i zanikło zupełnie do 1970 r.,

⁸⁷ *Daten Ruhrgebiet. Die Arbeitsmarktsituation des Ruhrgebiets und der Bundesrepublik – Ein Vergleich- Untersuchung von Entwicklung und Ursachen der Arbeitsmarktsituation im Ruhrgebiet in den Jahren 1982 und 1983*, Essen 1983, s. 26.

⁸⁸ *Zahlenspiegel Ruhrgebiet, Arbeitsmarkt*.

⁸⁹ Tamże.

kiedy to mamy znowu do czynienia z sytuacją pełnego zatrudnienia i pewnym strukturalnym, występującym w pewnych gałęziach, brakiem rąk do pracy.

Pierwsze dane o wysokości bezrobocia w Zagłębiu Ruhry posiadamy z roku 1962 i wynosiło 11.700 osób (odsetek bezrobotnych poniżej 0,5%), później nastąpił cykl niewielkiego w istocie narastania tej wielkości, aby w 1970 r. osiągnąć kolejny punkt minimum w wysokości 12.700 osób zarejestrowanych (0,6%). Od 1974 r. do roku 1988, który był pierwszym punktem szczytowym, bezrobocie w regionie narastało znacząco. Jeśli weźmiemy pod uwagę ciągi lat pozytywnej koniunktury obniżających dynamikę wzrostu bezrobocia, przybyło w Zagłębiu Ruhry 278.200 osób bez pracy, a więc wzrost wobec 1970 r. wynosił 2.190% i był niemal dwudziestokrotny⁹⁰.

Tabela 28. Liczba bezrobotnych w Zagłębiu Ruhry w latach 1960-2004 (dane na 30 września danego roku)⁹¹

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1960	b.d.	35.952	130.861
1961	b.d.	28.308	107.883
1962	11.732	27.592	91.338
1963	15.489	33.797	104.507
1964	16.055	32.042	100.266
1965	13.474	27.654	84.974
1966	21.845	40.495	112.726
1967	61.350	118.659	341.078
1968	43.603	67.824	174.467
1969	20.160	35.755	100.477
1970	12.762	30.096	79.338
1971	18.640	44.783	146.713
1972	31.520	65.992	194.660

⁹⁰ Tamże; Regionalinformation Ruhrgebiet, październik 2004.

⁹¹ Regionalinformation Ruhrgebiet, 2004.

1973	32.008	74.928	219.281
1974	64.920	183.250	556.981
1975	95.350	292.538	1.005.495
1976	97.389	271.627	898.701
1977	109.343	285.026	911.239
1978	113.593	285.598	864.274
1979	99.025	252.418	736.809
1980	104.232	275.592	822.565
1981	145.121	411.662	1.256.374
1982	200.882	581.948	1.820.030
1983	254.844	695.070	2.134.140
1984	267.140	698.589	2.143.486
1985	268.709	712.981	2.151.577
1986	265.841	699.440	2.046.121
1987	280.852	729.032	2.107.122
1988	280.905	726.534	2.099.863
1989	254.284	646.861	1.880.776
1990	231.719	589.492	1.727.760
1991	215.032	545.213	2.638.271
1992	222.288	581.584	2.894.374
1993	264.304	715.913	3.447.223
1994	284.223	761.231	3.493.334
1995	285.190	766.606	3.521.049
1996	297.780	825.906	3.848.449
1997	313.897	866.559	4.308.097
1998	298.992	817.807	3.965.381
1999	294.853	801.805	3.943.236
2000	278.392	743.641	3.684.790
2001	279.650	759.570	3.743.022

2002	284.043	801.372	3.941.832
2003	299.979	861.238	4.206.836
2004	310.973	883.685	4.256.664
2005	363.970	1.041.426	4.650.046
2006	350.206	976.158	4.237.835

Po kilku latach odprężenia na rynku pracy Niemiec i okręgu Ruhry jako efektu koniunktury zjednoczenia Niemiec, od 1993 r. światowa recesja związana z „wojną w Zatoce” uderza ze zdwojoną siłą w rynek niemiecki i bezrobocie narasta znowu w sposób lawinowy. Według stanu w 1997 r., drugim i ostatnim, jak dotąd, roku szczytowym bezrobocia w Zagłębiu Ruhry, wzrost wobec 1970 r. przyjętego za podstawę wynosił 301.200 osób, czyli 2.372%. Do roku 2000 bezrobocie spadło w regionie z 313.900 w 1997 r. do 278.400, jednak trend lat 2001-2005 był znowu negatywny i w 2005 r. zarejestrowano prawie 364.000 osób bezrobotnych. Faza recesji w cyklu koniunkturalnym zmieniła wektor ponownie w 2006 r.; w latach 2007-2008 mowa jest o dobrej koniunkturze i dalszym spadku bezrobocia, jednak aktualne statystyki nie są jeszcze kompletne i precyzyjne dla celów analitycznych. Z doniesień federalnej agencji pracy z 2007 r. wynika, że bezrobocie w kraju spadło poniżej 4 mln.

Mierzony długookresowo przyrost bezrobocia między 1980 a 2000 r. wynosił 174 tys. osób, czyli w stosunku do stanu 104.200 osób w roku wyjściowym 1980 wynosił 167%. Stwierdzić należy wyraźne zjawisko spadku bezrobocia w okresach koniunktury jedynie o ułamek wartości wzrostu bezrobocia w okresie recesji. Tak było w latach 1979-1980, 1985-1987, 1989-1992, 1998-2000, co prezentują dane statystyczne w tabeli 28.

Bezrobocie w 2000 r. w porównaniu z innymi częściami kraju było wyższe: odsetek bezrobotnych wynosił w okręgu Ruhry 12,2%, w Nadrenii Północnej-Westfalii – 9,5%, w całym kraju – 10%, zaś w podobnych pod względem struktury regionach zachodnich Niemiec – 10,3%. Jedynie w regionach byłego NRD odsetek bezrobocia był wyższy lub dużo wyższy niż w Zagłębiu Ruhry⁹².

Nieco inne efekty prezentuje analiza udziału liczby bezrobotnych Zagłębia Ruhry w globalnej liczbie bezrobotnych w RFN. Podczas gdy od początku lat

⁹² Obliczenia autora na podstawie: Zahlenspiegel, Erwerbstätigkeit.

sześćdziesiątych stanowiła ona około 10-15%, to w okresie od kryzysu górnictwa 1966-1967 – 20% i więcej ogólnej liczby pozostających bez pracy w Niemczech. Oczywiście musimy pamiętać, że stopa bezrobocia wynosiła wówczas około 1%, a więc w świetle dzisiejszych standardów w tej dziedzinie panowało tak w całym kraju, jak i jego największym okręgu przemysłowym pełne zatrudnienie. Meldujący się zwalniani pracownicy szybko otrzymywali nowe miejsca pracy. Od lat 1973-1974, czyli od początku kryzysu naftowego obserwujemy zjawisko powstania bezrobocia masowego, które było zdecydowanie silniejsze dla całej Republiki Federalnej niż dla regionu Ruhry – udział liczby bezrobotnych Zagłębia w ogólnej liczbie dla RFN spada do około 10%, a potem oscyluje aż do lat dziewięćdziesiątych między 10 a 13%. W okresie od 1991 r. do ostatnich lat odsetek ten spada jako efekt wspomnianego już ogromnego wzrostu statystyki bezrobotnych przez włączenie do niej zwalnianych z likwidowanych zakładów pracy osób w byłym NRD.

2. WSKAŹNIKI AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ I ZATRUDNIENIA

Wprowadzenie wskaźnika odsetka osób czynnych zawodowo uzupełnia w dużej mierze dane dotyczące kształtowania się stopy bezrobocia. Zagadnienie to ujmuje tabela 30, natomiast dane statystyczne dotyczące globalnej liczby zatrudnionych w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu Nadrenii oraz całego RFN pokazano w tabeli 29.

Najbardziej zaskakującą tendencją w rozwoju liczby osób czynnych zawodowo w Zagłębiu Ruhry w ostatnich czterech dziesięcioleciach jest utrzymywanie się wysokiej wartości aktywności zawodowej ludności regionu w kontekście długookresowego, bardzo wyraźnego trendu spadkowego liczby realnie zatrudnionych, a także podobnego długookresowego trendu spadku liczby ludności Zagłębia Ruhry. Stan liczby czynnych zawodowo w pierwszej dekadzie XXI stulecia w przedziale między 2 mln a 2,2 mln osób utrzymuje się na poziomie analogicznym do lat 1967-1972, które cechowały się już pewnym kryzysem strukturalnym w regionie, ale były też latami pełnego zatrudnienia i wyższego o około 10% zaludnienia. Punktami najniższymi poniżej 2 mln były lata 1985-1986, ale już w latach *boomu* zjednoczeniowego 1990-1992 nastąpił ponowny wzrost, jak również po niżu recesyjnym lat 1993-1998 kolejny raz nastąpił wzrost do poprzedniego poziomu w następujących latach. Również po recesji 2001-2004 obserwowany jest od 2005 r. wzrost liczby osób czynnych zawodowo do poziomu sprzed ponad 40 lat, kiedy to liczba ludności Zagłębia Ruhry była wyższa w przedziale 10-15%,

zaś w gospodarce kraju i regionu panowało pełne zatrudnienie czynnika pracy.

Tabela 29. Liczba osób czynnych zawodowo w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu i kraju w latach 1964-2005⁹³

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1964	2.335.400	7.108.000	26.390.000
1965	2.371.700	7.210.700	26.629.000
1966	2.321.100	7.185.000	26.630.000
1967	2.190.500	6.909.700	25.906.000
1968	2.186.500	6.841.200	25.870.000
1969	2.174.000	6.916.400	26.169.000
1970	2.200.600	6.962.500	26.343.000
1971	2.211.600	6.872.900	26.102.000
1972	2.179.800	6.968.400	26.861.000
1973	2.174.700	6.998.800	27.066.000
1974	2.143.700	6.904.800	26.853.000
1976	2.057.500	6.729.000	25.752.000
1977	2.038.200	6.744.100	25.884.000
1978	2.019.300	6.739.400	26.021.000
1979	2.052.600	6.824.800	26.347.000
1980	2.062.000	6.948.000	26.874.000
1981	2.073.000	6.983.000	26.947.000
1982	2.034.800	6.883.600	26.774.000
1985	1.921.100	6.774.800	26.626.000
1986	1.980.200	6.828.800	26.940.000
1987	2.029.500	6.840.000	27.073.000
1988	2.056.500	6.892.100	27.366.000
1989	2.103.300	6.972.500	27.742.000

⁹³ Zahlenspiegel, Erwerbstätigkeit, Arbeitsmarkt; Nachtewey, s. 207.

1990	2.170.000	7.439.600	29.334.000
1991	2.158.300	7.482.500	37.445.000
1992	2.185.200	7.601.600	36.940.000
1993	2.139.300	7.515.700	36.380.000
1994	2.068.200	7.412.700	36.076.000
1995	2.062.700	7.299.700	36.048.000
1996	2.067.000	7.341.000	35.982.000
1997	2.070.000	7.392.000	35.805.000
1998	2.063.000	7.405.000	35.860.000
1999	2.114.000	7.562.000	36.402.000
2000	2.129.000	7.605.000	36.604.000
2001	2.129.000	7.686.000	36.816.000
2002	2.121.000	7.620.000	36.536.000
2003	2.083.000	7.515.000	36.172.000
2004	2.036.000	7.401.000	35.659.000
2005	2.092.000	7.637.000	36.566.000

Kolejnym istotnym porównaniem jest analiza danych na temat aktywności zawodowej dla analogicznych lat w regionie Ruhry na tle makroregionu i kraju. Pierwszą obserwacją jest stwierdzenie pewnej odmienności kształtowania się trendu w Zagłębiu Ruhry wobec makroregionu i całego RFN przy ogólnym podobnym (skorelowanym) przebiegu spadków i wzrostów. I tak w latach sześćdziesiątych spadek w regionie omawianym był silniejszy niż w reszcie kraju; podczas gdy inne regiony w latach po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. osiągnęły wyższe stany czynnych zawodowo niż w latach sześćdziesiątych, region Ruhry nigdy nie osiągnął liczb z okresu „cudu gospodarczego”. W całym kraju już od 1985 r. liczba aktywnych zawodowo przewyższyła tę z lat sześćdziesiątych, zaś w okresie 15 lat po zjednoczeniu przy pewnej oscylacji związanej z cyklem gospodarczym, uległa długookresowej stagnacji, nie osiągając jednak punktu szczytowego z początku lat dziewięćdziesiątych. W makroregionie Nadrenii Północnej-Westfalii widać z kolei pewien niewielki wzrost w ostatnich 10 latach w stosunku do rekordowych lat 1990-1992.

Obserwując kształtowanie się odsetków aktywności zawodowej społeczeństwa w stosunku do ogólnej liczby ludności, zauważyć należy najpierw stały wyższy poziom dla całego RFN niż dla Zagłębia Ruhry oraz Nadrenii, przy czym w makroregionie był on zawsze wyższy niż w omawianym okręgu. Gdyby z danych landu wyłączyć dodatkowo dane regionu Ruhry, różnica na korzyść landu byłaby jeszcze większa, biorąc pod uwagę fakt, że czynni zawodowo regionu stanowią do początku lat dziewięćdziesiątych około 30% stanu całej Nadrenii.

Tabela 30. Odsetek aktywnych zawodowo w stosunku do ogółu liczby ludności⁹⁴

Rok	Zagłębie Ruhry (w %)	Nadrenia Północna-Westfalia (w %)	RFN (w %)
1964	41,7	42,9	45,0
1965	42,3	43,1	44,9
1966	41,7	42,7	44,5
1967	39,7	41,0	43,2
1968	39,7	40,4	42,8
1969	39,5	40,4	42,8
1970	38,9*	41,2	43,4
1971	40,3	40,1	42,4
1972	40,0	40,5	43,5
1973	40,1	40,6	43,6
1974	39,8	40,1	43,3
1975	b.d.	b.d.	b.d.
1976	37,4	39,4	41,9
1977	37,3	39,6	42,2
1978	38,3	39,6	42,4
1979	38,0	39,6	42,9
1980	38,2	40,1	43,6

⁹⁴ Zahlenspiegel, Erwerbstätigkeit.

1981	38,6	40,7	43,7
1982	38,1	41,0	43,5
1983	b.d.	b.d.	b.d.
1984	b.d.	b.d.	b.d.
1985	37,0	40,6	43,6
1986	38,2	40,9	44,1
1987	38,6	40,9	44,3
1988	38,9	40,8	44,3
1989	39,3	40,8	44,2
1990	40,2	42,9	36,8
1991	39,6	42,8	46,7
1992	40,1	43,0	45,6
1993	39,3	42,3	44,7
1994	38,0	41,6	44,2
1995	37,9	40,8	44,1
1996	38,1	40,9	43,9
1997	38,2	41,1	43,6
1998	38,3	41,2	43,7
1999	39,3	42,0	44,3
2000	39,7	42,2	44,5
2001	39,8	42,6	44,7
2002	39,8	42,2	44,3
2003	39,2	41,6	43,8
2004	38,4	41,0	43,2
2005	39,6	42,3	44,4

Niższa stopa aktywności zawodowej w Zagłębiu niż w innych regionach kraju już w okresie wysokiego zatrudnienia i wysokiego udziału przemysłu Ruhry w gospodarce kraju lat sześćdziesiątych-siedemdziesiątych jest tłumaczona charakterem społecznym przemysłu ciężkiego, którego pracownicy uzyskując duże zarobki, byli wówczas najczęściej jednymi pracującymi w małżeństwie ewentualnie w rodzinie. Ten model powodował zauważaną re-

latywnie niską aktywność pracowniczą kobiet, która powoli ulegała zmianie od lat siedemdziesiątych poprzez osiemdziesiąte, dziewięćdziesiąte, aż po skurczenie się przemysłu ciężkiego Ruhry do obecnego stanu.

Negatywne dla rozwoju gospodarczego Zagłębia Ruhry jest zjawisko wzrastania bezrobocia z jednoczesnym wzrostem liczby zatrudnionych, które obserwowaliśmy dla okresu 1984-1988. Przy wzroście odsetka bezrobotnych z 14% do 15,1% w tych latach przybyło wśród zatrudnionych 20 tys. osób: z 1.622 tys. do 1.642 tys. Dla okresu 1992-1997 zanotowano wzrost odsetka bezrobocia o 91 tys. osób z 10,1% do 14,6% (a więc o 45%), spadek miejsc pracy wynosił w tym okresie 184 tys.: z 1.743 tys. do 1.559 tys. i wynosił 10,5%⁹⁵.

W latach 1997-2000 59 tys. osób znalazło pracę, ale tylko o 35 tys. osób zmniejszyło się bezrobocie. Oznacza to, że wzrost zatrudnienia lub tworzenie nowych miejsc pracy przy likwidowaniu w innych gałęziach dotychczasowych stanowisk pracy nie kompensuje bezrobocia w regionie i wskazuje na istnienie wielkiej, tak zwanej „cichej” czy też ukrytej rezerwy (z niemieckiego: *Stille Reserve*), do której zalicza się bardzo wielu nowo zatrudnionych pracowników. Rezerwa ta w okresach koniunktury ukazuje swój potencjał, w okresach recesji zostaje wyparta⁹⁶.

Tabela 31. Liczba zatrudnionych (opłacających składki ubezpieczeń społecznych) w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu i kraju w latach 1976-2005⁹⁷

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1976	1.808.110	5.587.582	19.939.300
1977	1.755.982	5.494.178	19.879.900
1978	1.742.461	5.497.011	20.088.400
1979	1.755.870	5.592.088	20.572.900
1980	1.765.766	5.648.763	20.953.900
1981	1.761.183	5.634.660	20.864.000
1982	1.692.904	5.493.833	20.417.500

⁹⁵ Strukturbericht Ruhrgebiet 2002, Essen 2002, s. 32.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Tak np.: G o c h, *Eine Region im Kampf*.

1983	1.646.345	5.376.440	20.146.500
1984	1.622.369	5.351.678	20.040.300
1985	1.626.409	5.393.575	20.378.400
1986	1.640.370	5.479.477	20.730.100
1987	1.642.364	5.543.959	21.045.200
1988	1.640.630	5.590.204	21.265.100
1989	1.654.658	5.683.539	21.619.300
1990	1.697.797	5.880.214	22.368.100
1991	1.734.106	6.058.681	23.173.439
1992	1.743.088	6.126.999	23.530.300
1993	1.700.501	6.002.337	23.122.500
1994	1.649.197	5.886.813	28.238.193
1995	1.624.846	5.845.738	28.118.100
1996	1.601.424	5.789.336	27.739.000
1997	1.575.078	5.741.031	27.279.500
1998	1.558.555	5.736.900	27.207.800
1999	1.569.688	5.806.864	27.482.584
2000	1.583.784	5.907.289	27.825.624
2001	1.578.460	5.929.580	27.817.114
2002	1.561.862	5.889.812	27.571.147
2003	1.521.427	5.736.058	26.954.686
2004	1.495.842	5.631.485	26.523.982
2005	1.470.088	5.556.270	26.178.266

Podobnym zjawiskiem jest wzrost liczby aktywnych zawodowo osób (tabela 29 i 30) od połowy lat osiemdziesiątych do pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych, z jednoczesnym narastaniem liczby osób bezrobotnych. Czynniki stymulujące to zjawisko może być kilka, zaś siła ich oddziaływania jest, jak dotąd, niezbyt dobrze znana. Zwraca się uwagę na fakt, że wiele nowych miejsc pracy tworzone jest w sektorze usług; są to często zawody nisko opłacane, nierzadko w niepełnym wymiarze godzin, pracę taką często podejmują też kobiety, które ujmowane były w statystyce tak zwanej ukrytej rezerwy lub w ogóle jako bierne zawodowo. Podejmowały one zajęcie

za stawki zarobkowe, które były i są nadal nie do przyjęcia dla osób (głównie mężczyźni utrzymujących rodziny) zwalnianych z przemysłu. Przytacza się również jako przyczynę częściową tego stanu rzeczy dużą imigrację ze wschodniej i środkowej Europy lat osiemdziesiątych-dziewięćdziesiątych. Imigranci trafiali do statystyk czynnych zawodowo lub też nawet od razu do statystyk bezrobotnych, bowiem w pierwszym okresie pobytu przybysze uczęszczając na naukę języka niemieckiego, pobierali zarazem transfery pieniężne z budżetu państwa⁹⁸.

Tak więc zwiększająca się liczba osób czynnych zawodowo lub poszukujących pracy trafiała na pozostającą na mniej więcej stałym poziomie lub niewiele wzrastającą liczbę miejsc pracy. Lekarstwem na ten stan rzeczy ma być w pierwszej dekadzie XXI wieku według niektórych polityków tworzenie „sektora niskich płac”. Jest to zapewne skuteczne lekarstwo na obniżenie statystyk bezrobocia – spadły one w latach 2006-2008 w skali kraju wyraźnie poniżej 4 mln; natomiast wątpliwe jest, aby strategia ta wzmocniła finanse publiczne, bowiem pracownicy sektora niskich płac otrzymują zbyt niskie zarobki, aby samodzielnie utrzymać swe rodziny – nie płacą podatków dochodowych, natomiast pobierają transfery z kas społecznych dla uzupełnienia budżetów rodzinnych do poziomu tak zwanych dochodów minimalnych, zapewniających egzystencję. „Sektor niskich płac” osiągnął w pierwszej połowie 2006 r. 2,6 mln osób, według innych źródeł było ich w końcu 2007 r. 4,6 mln⁹⁹.

3. WSKAŹNIKI ZATRUDNIENIA W SEKTORACH PRODUKCJI I USŁUG

Zatrudnienie w II sektorze gospodarki – sektorze produkcyjnym zanalizujemy w niniejszym paragrafie na tle zatrudnienia w zasadniczej części II sektora – w przemyśle, tak jak to jest ujęte w odrębnej statystyce RVR – „Związku Regionalnego Zagłębia Ruhry”, a także sektora III gospodarki, czyli sektora usług. Ten podział przyjmujemy w ślad za statystykami RVR, które niestety nie wyróżniają przy omawianiu zatrudnienia drugiego działu II sektora produkcyjnego, którym jest budownictwo¹⁰⁰.

⁹⁸ Doniesienia medialne i dyskusja prasowa z roku 2007; np. Tageszeitung z 24 sierpnia 2006; wikipedia.de, luty 2008.

⁹⁹ Zahlenspiegel, Definitionen, Erwerbstätigkeit, itd.

¹⁰⁰ Zahlenspiegel, Industrie.

Liczba pracujących w przemyśle (tab. 32) regionu posiadała trend trwale spadkowy od końca lat pięćdziesiątych, czyli od początku kryzysu górnictwa węgla kamiennego w Zagłębiu Ruhry. Mimo pewnych krótkich okresów stabilizacji zatrudnienia w przemyśle, jak w latach 1960-1962, 1969-1971, 1990-1991, pochyła krzywa zatrudnienia wyraźna jest tak w średnim, jak i w długim okresie. Między 1957 r. szczytowego zatrudnienia w przemyśle Ruhry a ostatnim znany ze statystyki 2005 r. spadek jest o ponad 73%, a więc pracowników przemysłu jest obecnie niemal czterokrotnie mniej. Ten rozwój nie jest skorelowany z rozwojem liczby zatrudnionych w kraju: szpica krzywej linii zatrudnienia pojawia się w roku 1970, zaś stan zatrudnienia z 1957 r. utrzymuje gospodarka niemiecka jeszcze w 1992 r. Co prawda liczba pracujących w przemyśle spadała od wielkiego kryzysu gospodarczego w 1974 r., jednak w okresach koniunktury obserwujemy ponowne krótkotrwałe wzrosty, zwłaszcza w okresie *boomu* zjednoczeniowego 1989-1992. W ostatnich 15 latach dostrzec można już bardzo wyraźny trend spadkowy liczby pracowników przemysłu Niemiec.

Tabela 32. Liczba zatrudnionych w dziale przemysłu sektora II gospodarki w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu i kraju w latach 1976-2005¹⁰¹

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1957	1.101.247	2.816.560	7.221.000
1960	1.037.146	2.817.068	8.081.000
1961	1.039.573	2.874.879	8.316.000
1962	1.035.085	2.858.334	8.339.000
1963	1.006.956	2.804.957	8.264.000
1964	995.556	2.801.518	8.301.000
1965	994.053	2.833.578	8.460.000
1966	950.821	2.769.475	8.385.000
1967	839.214	2.552.763	7.843.000
1968	826.581	2.535.180	7.899.000
1969	844.424	2.628.076	8.308.000

¹⁰¹ Zahlenspiegel, Erwerbstätigkeit.

1970	862.210	2.696.117	8.603.000
1971	862.413	2.681.612	8.538.000
1972	823.675	2.601.541	8.340.000
1973	810.158	2.588.948	8.368.000
1974	788.445	2.508.425	8.144.000
1975	787.542	2.356.577	7.616.000
1976	767.065	2.292.243	7.428.000
1977	765.206	2.280.653	7.632.000
1978	744.246	2.248.267	7.584.000
1979	727.440	2.225.003	7.607.239
1980	721.111	2.214.836	7.659.521
1981	703.963	2.148.116	7.488.918
1982	679.759	2.069.921	7.226.067
1983	645.178	1.980.530	6.927.105
1984	614.535	1.941.778	6.853.653
1985	606.955	1.947.341	6.943.060
1986	602.909	1.964.219	7.062.687
1987	592.777	1.951.706	7.054.767
1988	577.791	1.942.458	7.037.807
1989	573.141	1.965.289	7.213.063
1990	577.694	2.024.152	7.409.867
1991	571.314	2.038.109	7.514.820
1992	550.487	1.983.110	7.332.577
1993	508.975	1.843.055	6.805.362
1994	467.151	1.721.347	6.368.261
1995	433.143	1.649.688	6.778.910
1996	410.492	1.586.295	6.519.810
1997	388.555	1.520.595	6.310.885
1998	379.067	1.519.988	6.404.553
1999	369.930	1.496.957	6.368.091
2000	358.645	1.472.072	6.374.753

2001	344.291	1.453.055	6.392.746
2002	323.514	1.381.853	6.208.685
2003	313.419	1.345.222	6.132.769
2004	302.824	1.298.344	6.015.287
2005	295.198	1.273.358	5.927.740

Należy tutaj zaznaczyć pewną różnicę metodologiczną w statystykach danych tabel 32 oraz 33 i 34. Podczas gdy te dwie ostatnie ujmują pracowników wyłącznie płacących ubezpieczenia społeczne, to w tabeli dotyczącej przemysłu (zamieszczonej w statystykach poza działem „Zatrudnienie” w dziale „Przemysł”) ujęto wszelkich zatrudnionych, a więc najprawdopodobniej także zatrudnionych w umowach o honorarium, o dzieło oraz zatrudnionych (oficjalnie) w wymiarze poniżej 15 godzin tygodniowo, a którzy zwolnieni są od obowiązkowych składek ubezpieczeń. Ponieważ w latach sześćdziesiątych-osiemdziesiątych te formy zatrudnienia były znacznie rzadsze niż w latach 1990-2005, można przypuszczać, że faktycznie stan zatrudnienia w przemyśle Ruhry pracowników pełnoetatowych jest mniejszy niż przedstawia to tabela 32. Podobnie można przypuszczać, że liczba faktycznie zatrudnionych pracowników sektora II gospodarki jest wyższa, niż prezentują ją dane dla osób zatrudnionych, opłacających składki ubezpieczeń społecznych.

Podobnie jak w dziale przemysłu kształtują się długookresowe trendy w klasyfikacji zatrudnionych w całym sektorze II gospodarki, sektorze produkcyjnym w okresie od 1976 do 2005. Krótko- i średniookresowo obserwujemy jednakże spore różnice. I tak szczyt zatrudnienia dla sektora II w Niemczech przypada nie na rok 1970, lecz w latach 1994-1996. Dolny punkt niżu średniookresowego przypada na lata 1984-1985, potem trend przybiera linię lekko wznoszącą aż do roku 1995/96. Odtąd linia trendu średnio- jak i krótkookresowego wyraźnie zmienia kierunek na spadkowy.

Dla regionu Ruhry wskaźniki te kształtują się zupełnie inaczej. Obserwujemy ciągłą linię spadkową na każdym odcinku, zarówno w krótkich, jak i w średnich okresach oraz w długim okresie.

Tabela 33. Liczba zatrudnionych w II sektorze gospodarki produkcyjnym (opłacających składki ubezpieczeń społecznych) w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu i kraju w latach 1976-2005¹⁰²

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1976	1.046.836	3.109.559	10.571.228
1977	1.010.486	3.052.671	10.526.163
1978	984.619	3.004.114	10.510.709
1979	980.656	3.023.200	10.668.500
1980	977.987	3.028.364	10.809.800
1981	966.077	2.982.295	10.622.600
1982	908.681	2.856.836	10.247.700
1983	881.458	2.769.310	9.960.800
1984	853.108	2.727.602	9.745.900
1985	845.108	2.720.666	9.895.900
1986	847.945	2.750.681	10.067.600
1987	833.693	2.743.629	10.081.900
1988	816.594	2.729.620	10.061.400
1989	814.296	2.764.078	10.187.300
1990	821.029	2.830.909	10.463.700
1991	821.847	2.874.016	10.700.000
1992	806.142	2.840.414	10.626.700
1993	760.949	2.692.894	10.112.400
1994	709.218	2.559.583	11.642.700
1995	681.291	2.501.420	11.479.600
1996	651.063	2.416.110	11.075.300
1997	623.715	2.335.972	10.730.100
1998	602.294	2.302.136	10.568.300
1999	562.252	2.186.963	10.036.328
2000	547.497	2.163.378	9.929.698

¹⁰² Tak np. prof. Jacques Defourny, „Rzeczpospolita” z 1 lutego 2008, s. B11.

2001	525.939	2.117.089	9.737.465
2002	500.372	2.037.001	9.420.825
2003	474.302	1.939.720	9.054.350
2004	456.002	1.862.920	8.787.639
2005	441.971	1.804.762	8.553.835

Zadziwiająca jest, że nawet w okresie wysokiej koniunktury, kiedy to zarówno produkcja, obroty, jak i PKB rosły krótkookresowo (np. 1979-1980, 1985-1997), notowany jest spadek zatrudnienia w sektorze produkcyjnym. Powodów tej sytuacji może być znowu wiele; zapewne ciągły wzrost wydajności pracy, wcześniej planowane w poprzedzających koniunkturę latach ograniczenia zatrudnienia, coraz częstsze wczesne emerytury – decyzje uprzedzające nieuchronną w ocenie pracowników likwidację ich miejsca pracy i bezrobocie oraz inne czynniki.

W ciągu niespełna 30 lat (1976-2005) utracono w regionie blisko 60% miejsc pracy w sektorze produkcji, a więc spadek był dwuipółkrotny. Różnica ze spadkiem miejsc pracy w przemyśle nie jest duża, jeśli porównamy te same lata. Jednak w statystyce przemysłu – jak już nadmieniliśmy – zawarte są prawdopodobnie miejsca pracy w niepełnym wymiarze godzin, których nie ma w statystyce tabeli 33 dla II sektora. Wniosek byłby taki, że spadek całego sektora produkcyjnego w ostatnim 30-leciu nie był aż tak ostry, jak w przemyśle, a więc sytuacja działu budownictwa nie była aż tak trudna, jak przemysłu.

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja sektora III gospodarki, czyli usług (tab. 34), do którego włączana jest również przytłaczająca większość (nieprodukcyjnego) „sektora” publicznego, zwanego też „gospodarką społeczną”¹⁰³. Wychodzenie tego działu gospodarki „na prowadzenie” przed innymi określa się w niemieckiej literaturze przedmiotu jako „tercjaryzacja” gospodarki, czyli zdominowanie ekonomiki przez dział usług¹⁰⁴.

Sektor III gospodarki zarówno okręgu Ruhry, jak i całych Niemiec posiada trend rozwojowy o kierunku przeciwnym do kierunku sektora produkcyjnego, a mianowicie jest to zdecydowanie tendencja wzrostowa. Do połowy lat osiemdziesiątych krzywa liczby pracujących w usługach podnosiła się i ob-

¹⁰³ *Strukturwandel, Tertiärisierung, Entwicklungspotenzial und Strukturpolitik – Regionen im Vergleich: Ruhrgebiet, Pittsburg, Luxemburg, Lille, Bonn 2000, s. 85.*

¹⁰⁴ *Zahlenspiegel, Erwerbstätigkeit.*

niżała cyklicznie w takt cyklu koniunkturalnego; i tak np. dla lat 1977-1978 oraz 1982-1984 obserwujemy niewielkie spadki zatrudnienia. Od 1985 r. do lat 2003-2005 następuje nieprzerwany wzrost zatrudnionych w III sektorze w zagłębiu Ruhry. Co prawda w ostatnich dla statystyki latach 2000-2005 zauważa się pewną stabilizację z lekkimi spadkami, ale biorąc pod uwagę doniesienia medialne ostatnich trzech lat na temat koniunktury gospodarczej i wzrostu zatrudnienia, możemy przypuszczać, że stagnacja ta nie jest linią trendu ani w średnim okresie, ani w długim, liczonym np. dla pierwszej dekady XXI wieku.

Tabela 34. Liczba zatrudnionych (opłacających składki ubezpieczeń społecznych) w sektorze usług w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu i kraju w latach 1976-2005¹⁰⁵

Rok	Zagłębie Ruhry	Nadrenia Północna-Westfalia	RFN
1976	752.858	2.441.749	9.171.727
1977	736.963	2.403.442	9.145.685
1978	749.193	2.455.610	9.367.200
1979	766.131	2.529.705	9.683.400
1980	778.801	2.581.046	9.923.700
1981	786.032	2.612.524	10.009.000
1982	774.627	2.596.003	9.997.000
1983	755.590	2.565.929	9.960.300
1984	759.926	2.581.517	10.064.200
1985	771.552	2.629.221	10.251.400
1986	782.389	2.683.975	10.431.200
1987	798.573	2.755.908	10.735.300
1988	813.818	2.816.258	10.978.900
1989	830.391	2.876.341	11.214.100
1990	866.058	3.004.337	11.681.000
1991	901.179	3.138.407	12.249.500
1992	925.773	3.239.887	12.681.300

¹⁰⁵ Tamże.

1993	928.459	3.263.087	12.791.200
1994	928.790	3.280.557	16.192.500
1995	932.501	3.298.316	16.245.400
1996	939.865	3.329.043	16.291.000
1997	940.645	3.360.386	16.177.400
1998	945.620	3.389.359	16.267.800
1999	996.156	3.572.065	17.069.524
2000	1.024.994	3.695.930	17.532.468
2001	1.041.246	3.764.431	17.731.475
2002	1.050.621	3.805.413	17.815.661
2003	1.036.664	3.750.253	17.576.626
2004	1.029.699	3.722.414	17.418.545
2005	1.018.156	3.705.567	17.316.535

Jak wynika z badań szczegółowych, wzrost usług jest efektem zwłaszcza szybkiego rozwoju takich gałęzi usług, jak ochrona zdrowia, bowiem w tradycyjnych dużych działach trzeciego sektora, jak handel i komunikacja, dynamika wzrostu zatrudnienia należy już do przeszłości.

I tak jeśli spojrzymy na statystykę zatrudnionych w handlu i w usługach w okręgu Ruhry opłacających ubezpieczenia społeczne, a więc pełnoetatowych pracowników (płacących również podatki dochodowe w przeciwieństwie do zatrudnionych w niepełnym wymiarze godzin), to zauważymy, że liczba pracujących w tych dwóch wielkich działach usług dla roku 1975 i dla roku 2005 pozostaje na podobnym poziomie około 350 tys., chociaż między tymi datami ulegała koniunkturalnym wahaniom, zarówno w górę, jak i w dół. Inaczej przedstawia się to zjawisko, jeśli spojrzymy na statystyki osób czynnych zawodowo w tych dziedzinach gospodarki. Tutaj linia trendu dla lat dziewięćdziesiątych i pierwszej dekady XXI wieku jest wzrostowa i wynosi ponad 600 tys. osób, podczas gdy w latach 1960-1990 linia trendu miała przebieg bardziej poddany krzywej cyklu koniunkturalnego, która oddziaływała na zatrudnienie podobnie mocno, jak polityka gospodarcza rządu, który bądź to dokonywał cięć w zatrudnieniu w służbach publicznych – do których

należała spora część działu zatrudnienia „komunikacja” – bądź to rozluźniał dyscyplinę budżetową, zwiększając zatrudnienie¹⁰⁶.

Całość sektora III w długim okresie posiada jednak, jak już nadmieniliśmy, cechę długotrwałego wzrostu. W porównaniu do sytuacji w makroregionie i w całym kraju liczba pracowników w usługach w regionie Ruhry nie rozwijała się tak szybko w okresie 1976-2006. W okresie tym liczebność zatrudnionych w regionie Ruhry zwiększyła się znacznie poniżej 50%, podczas gdy dla Nadrenii Północnej-Westfalii odestek ten wynosi zdecydowanie powyżej 50%, zaś dla kraju sięga on 90-100%. Wskaźnik ten wraz ze wskaźnikami wielkiego kurczenia się sfery produkcyjnej w okręgu Ruhry są najdobitniejszymi wskazówkami podupadania regionu, który tylko dzięki ogromnym wysiłkom polityki gospodarczej rządu centralnego i prowincjonalnego – nie tylko w formie subwencji budżetowych, ale przede wszystkim w sferach koncepcyjnej oraz infrastrukturalnej – utrzymał życie gospodarczo-społeczne regionu na poziomie zbliżonym do średniego dla kraju¹⁰⁷.

Analiza kształtowania się wskaźników PKB i PNB prowadzi nas do następujących wniosków:

1. Począwszy od okresu odbudowy powojennej, gdy Zagłębie Ruhry wytwarzając około 40% globalnej produkcji krajowej, miało swój najwyższy udział w tworzeniu PNB w ramach państwa, nieprzerwanie spada ten udział od około 12,5% w latach pięćdziesiątych do około 7-8% na początku obecnej dekady.

Ten trend spadkowy znaczenia regionu Ruhry dla Niemiec nie jest skorelowany z danymi o PNB w przeliczeniu na jednego mieszkańca. To zjawisko miało swe przyczyny w szeregu okoliczności, jak np.: spadku ogólnej liczby ludności w związku z migracją zarobkową do innych regionów kraju, relatywnie wysoką wartością produktów regionu, co przy stałym wroście wydajności pracy i ograniczaniu zatrudnienia utrzymywało średniowysoki poziom wytwarzania PKB w Zagłębiu Ruhry, jak i w efekcie synergii jako skutku zjednoczenia Niemiec, kiedy to relatywnie niskie wskaźniki niektórych zachodnich „landów” w skali ogólnokrajowej – obniżonej po 1990 r. – średniej krajowej PKB, pod wpływem bardzo niskich wskaźników PKB prowincji byłego NRD, w statystykach ulegały podwyższeniu do poziomu średniego.

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ Tamże.

2. Przebieg linii wzrostu/spadku gospodarczego ukazuje charakterystyczne trendy krótko- jak i średniookresowe. W latach sześćdziesiątych aż po wielki kryzys naftowy 1973 r. wzrost makroregionu Nadrenii (przy czym region Ruhry, jako czynnik o wadze $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{3}$ potencjału całej Nadrenii, był czynnikiem wzmacniającym tendencje makroregionalne) układał się regularnie poniżej lub znacznie poniżej stopy wzrostu gospodarczego liczonego dla kraju. W latach kryzysu 1973-1974 pod wpływem koniunktury przemysłowej i inflacyjno-surowcowej (węgiel, stal, metale nieżelazne) wzrost gospodarczy makroregionu był paradoksalnie wyższy niż w całym kraju. Od 1975 r. ponownie pojawia się luka rozwojowa między wzrostem Niemiec a Nadrenii w wysokości 0,5-1,0%, a tylko w roku wysokiej koniunktury przemysłowej 1979 wzrost makroregionu wynosił 4,3% wobec 4,2% w skali kraju. W latach dziewięćdziesiątych po włączeniu (w sensie statystycznym) byłego NRD do RFN trendy wzrostowe uległy pewnej zmianie. W latach recesji 1993-1995 luka we wzroście zaczęła się zmniejszać aż do lekkiej przewagi Nadrenii nad krajem w roku 1995, po czym znowu pojawia się ów rozdziew, sukcesywnie zwiększając się o kilka dziesiątych procenta w kolejnych latach aż do początków XXI wieku.

Generalnie można stwierdzić od lat sześćdziesiątych (kryzys górnictwa) niemal stale niższy wzrost gospodarczy w Nadrenii w relacji do innych dużych makroregionów RFN, zaś od lat siedemdziesiątych XX wieku luka ta była wyraźna. Głównym faktorem tego „ciągnięcia w dół” makroregionu nadreńskiego był podupadający gospodarczo – na tle relatywnej prężności gospodarki Niemiec – okręg Ruhry.

3. Porównując powyższe dane z danymi tabel 4-6, otrzymujemy dowód empiryczny uzasadniający tezę, że Zagłębie Ruhry pozostawało wyraźnie poza trendami wzrostowymi kraju, a nawet makroregionu; region Ruhry wyraźnie obniżał dane Nadrenii Północnej-Westfalii, która liczona bez Ruhry miała dane na poziomie oscylującym wokół średniej w Niemczech zachodnich. Wyjątkiem jest tutaj okres pozejednoczeniowy 1990-1993, kiedy to luka rozwojowa okręgu Ruhry oraz Nadrenii wobec kraju maleje ku zeru, a w 1991 r. Zagłębie osiąga po raz pierwszy przewagę wzrostu (wynoszącego wówczas niemal 9,7%) nad wzrostem globalnym w państwie, zaś w 1995 r. po raz drugi podobną przewagę, wynoszącą około 0,6-0,7%.

4. Tendencję depresyjną (regresywną) Zagłębia Ruhry znacznie silniej unaoczniają nam dane PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Co prawda nie dysponujemy danymi realnego PKB, lecz liczonego w cenach nominalnych, to jednak zarówno różnice bezwzględne, jak i względne liczone

w procentach wyraźnie prezentują nam stały trend niższego PKB/mieszkańca w Zagłębiu Ruhry aniżeli w makroregionie Nadrenii oraz znacznie niższego niż średnia krajowa. Nawet włączenie w 1992 r. do statystyki znacznie słabszych landów byłego NRD nie zapobiegło niskim lotom regionu Ruhry, który przy nowej, o około 10% niższej średniej krajowej nadal plasuje się poniżej owej średniej razem z najuboższymi makroregionami wschodnimi.

5. Diametralnie inny obraz jawi nam się w badaniu średniego wskaźnika PKB liczonego na jedną osobę zatrudnioną. Otóż w tej statystyce Zagłębie Ruhry w sposób ciągły plasuje się powyżej średniej krajowej, i to zarówno w latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych, dziewięćdziesiątych, jak i w pierwszych latach XXI wieku. Oznacza to – po pierwsze – że wartość produkcji w Zagłębiu Ruhry posiada nadal średnio relatywnie wysoką wartość. Dzieje się tak w znacznej części dlatego, że region Ruhry ma niższy niż inne regiony udział zatrudnionych w sektorze usług (który *en bloc* wytwarza niższą wartość produktu globalnego niż sektor przemysłu w Niemczech, zaś ciągle wyższy w sektorze produkcji. Po drugie – w okręgu jest znacznie wyższy odsetek osób pobierających świadczenia i transfery (typu wczesne emerytury czy pomoc społeczna) niż w innych regionach kraju.

6. Porównawcza analiza kształtowania się wskaźnika PKB wytwarzanego przez dwa zasadnicze sektory gospodarki Zagłębia Ruhry obejmujące łącznie 99% wolumenu, ukazuje znane trendy kurczenia się sektora produkcyjnego i wzrostu sektora usług w świetle wskaźników produktu globalnego, ujętych w nominalnych wartościach pieniężnych. Rozwój sektora III jest ciągłą linią wznoszącą się, niezależnie od cyklu koniunkturalnego, natomiast trend spadkowy sektora przemysłu liczony w wartościach pieniężnych, po okresach fluktuacji związanych z naprzemiennie występującymi okresami koniunktury i recesji, został powstrzymany oraz ustabilizował się w pierwszej dekadzie XXI wieku.

7. Dane produkcji górnictwa węgla kamiennego oraz przemysłu stalowego wykazują rozbieżny od początku lat dziewięćdziesiątych trend rozwojowy tych dwu dominujących w Zagłębiu Ruhry gałęzi: podczas gdy wydobycie węgla i wartość sprzedaży górnictwa maleje nieprzerwanie, produkcja stali ustabilizowała się. Wartość globalna eksportu przemysłu regionu Ruhry, jeśli linię trendu oczyścimy z wahań cyklu koniunkturalnego, również wykazuje pewną średnio- i długookresową stabilizację, nawet jeśli wziąć poprawkę na pewną różnicę względną spowodowaną nieurealnieniem nominalnych wartości w statystykach niemieckich poprzez stopę inflacji; jak wielokrotnie mieliśmy

okazję zauważyć, inflacja w RFN była niska. Eksport przemysłu regionu Ruhry w porównaniu z krajem rozwijał się w tempie znacznie niższym.

8. Trendy rozwoju liczby przedsiębiorstw w Zagłębiu Ruhry na tle makroregionu oraz kraju nie pokrywają się. W przemyśle obserwujemy stały trend spadkowy, który w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych ulega trwałej (jak dotąd) stabilizacji na poziomie około 2100-2200. W budownictwie liczba firm osiągnęła pierwszy szczyt w połowie lat sześćdziesiątych, potem ulegała naprzemian stagnacji i lekkim spadkom, aż do okresu zjednoczenia Niemiec w 1990 r., kiedy to osiągnęła drugi szczyt o 1/3 wyższy niż pierwszy 25 lat wcześniej, a następnie od 1996 r. obserwujemy pewien spadek oraz stagnację liczby firm budowlanych, przy czym w Zagłębiu Ruhry spadki są większe, a wzrosty w okresach koniunktury mniejsze niż w reszcie kraju.

9. Dochody gospodarstw domowych wykazują bardzo interesujące zjawisko utrzymywania się na wysokim, bliskim średniej krajowej, poziomie, mimo znacznego spadku udziału PKB regionu w PKB państwa. Zjawisko to nie może być wyjaśnione migracjami, bo w tym obszarze badawczym zmienne objaśniające działają w wektorze przeciwnym (relatywna słabość dochodowa imigrantów, zmniejszenie liczby pracujących na korzyść liczby pobierających transfery z budżetu państwa, odpływ najbardziej przedsiębiorczych jednostek do innych regionów kraju i in.). Badanie programów restrukturyzacyjnych przez autora niniejszej pracy pozwala wyrazić przypuszczenie, że to forsowne programy osłonowe i infrastrukturalno-gospodarcze programy rewitalizacyjne rządów centralnego i prowincjonalnego Nadrenii Północnej-Westfalii pozwoliły utrzymać dochody gospodarstw domowych na poziomie średniej dla kraju.

10. Badanie wskaźników rynku pracy prowadzi do następujących wniosków. Od lat siedemdziesiątych, i to jeszcze przed wielkim kryzysem naftowym 1973/74, stopa bezrobocia w Zagłębiu Ruhry była zdecydowanie wyższa niż w całej Republice Federalnej, a różnica oscylowała między około 20% (np. w 1975 r.) a 80% (1988 r.). Zmiana trendu dla regionu nastąpiła wraz ze zjednoczeniem Niemiec. Okręg Ruhry ma nadal wyższą stopę bezrobocia niż średnia dla kraju, ale różnica ta jest od ponad 15 lat mniejsza niż wcześniej. Wpłynęły na ten stan rzeczy zarówno *boom* inwestycyjny, związany ze zjednoczeniem Niemiec w 1990 r., jak i efekty restrukturyzacyjne gospodarki regionu, ale chyba w wyższym stopniu uwzględnienie w statystykach Niemiec landów byłego NRD, które cechują się bardzo wysoką stopą bezrobocia. Tak np. w roku 1990 notuje się dla zachodnich landów 1,7 mln pozostających bez pracy, zaś w 1993 r. dla całości państwa 3,4 mln.

11. Interesujące wnioski prezentuje analiza udziału liczby bezrobotnych Zagłębia Ruhry w globalnej liczbie bezrobotnych w RFN. Podczas gdy od początku lat sześćdziesiątych stanowiła ona około 10-15%, to w okresie od kryzysu górnictwa 1966-1967 – 20% i więcej ogólnej liczby pozostających bez pracy w Niemczech. Oczywiście musimy pamiętać, że stopa bezrobocia wynosiła wówczas około 1%. Od lat 1973/74 pojawia się w Niemczech bezrobocie masowe, które było zdecydowanie silniejsze dla całej Republiki Federalnej niż dla regionu Ruhry. Udział liczby bezrobotnych Zagłębia w ogólnej liczbie dla RFN spada do około 10%, a potem oscyluje aż do lat dziewięćdziesiątych między 10 a 13%, zaś od 1991 r. do pierwszej dekady XXI wieku odsetek ten spada jako efekt włączenia do statystyk landów w byłej NRD.

12. Wskaźniki aktywności zawodowej i zatrudnienia ukazują nam odmienność kształtowania się liczby realnie zatrudnionych osób w stosunku do potencjału ogólnej liczby czynnych zawodowo. Mimo spadku liczby osób pracujących w Zagłębiu Ruhry, liczba aktywnych zawodowo utrzymuje się na wysokim długookresowo mierzonym poziomie, zaś przy pewnym spadku zaludnienia w regionie odsetek czynnych zawodowo w relacji do okresu najbardziej kryzysowego 1975-1988 nieco wzrósł. Stwierdzić należy współistnienie trendu spadkowego liczby zatrudnionych oraz stabilnego trendu liczby czynnych zawodowo. Istotne jest także zjawisko stale niższego niż w innych regionach kraju odsetka czynnych zawodowo, co związane było ze strukturą społeczną regionu przemysłu ciężkiego, w którym częściej niż w innych w rodzinach pracowała tylko jedna osoba, najczęściej ojciec/mąż w przemyśle. W ostatnich latach odsetek ten zbliżył się do średniej krajowej, w miarę jak sektor produkcji odgrywa coraz mniejszą rolę w gospodarce Zagłębia Ruhry.

13. Porównanie kształtowania się wskaźników zatrudnienia w obejmujących 99% gospodarki regionu sektorze II produkcyjnym i w sektorze III usług, nasuwa oczywiste wnioski o tak zwanej tercjaryzacji gospodarki, czyli trendzie rozszerzającym dominację w zatrudnieniu tak regionu, jak i kraju sektora nieprodukcyjnego usług. W okręgu Ruhry nie wszystkie działy tego sektora utrzymywały dynamikę wzrostu; i tak np. handel i komunikacja od kilku dziesięcioleci posiadają zerową, długookresowo licząc, dynamikę wzrostu. Rozwojowe są inne dziedziny usług, jak np. ochrona zdrowia, szeroko rozumiana kultura i sport, i inne. Spadek udziału sektora produkcji w zatrudnieniu i ciągły spadek bezwzględnej liczby zatrudnionych w przemyśle do ¼ wartości z lat sześćdziesiątych ma tę dodatkową cechę, że wydaje

się odporny na koniunkturę – nawet w okresach wzrostu produkcji obserwowany jest globalny spadek zatrudnienia.

Przedstawione tutaj wnioski można by rozszerzyć o dalsze analizy danych, jednak rozsadałoby to ramy jednego artykułu.

LITERATURA

- A b e l s h a u s e r Werner: Ruhrkohlebergbau seit 1945. Wiederaufbau, Krise Anpassung, München 1984.
- B r u n e, Wirtschaftsstrukturelle Bestandsaufnahme.
Das Ruhrgebiet im Industriezeitalter, t. II, red. W. Köllman [i in.], Düsseldorf 1990.
- Daten Ruhrgebiet. Die Arbeitsmarktsituation des Ruhrgebiets und der Bundesrepublik. Ein Vergleich- Untersuchung von Entwicklung und Ursachen der Arbeitsmarktsituation im Ruhrgebiet in den Jahren 1982 und 1983, Essen 1983.
- E c k e y Heinz-Jürgen: Analyse der sektoralen Entwicklung im Ruhrgebiet, Essen 1982.
- Europäische Energie- und Umweltpolitik für das Ruhrgebiet. Europa und das Ruhrgebiet. Dokumentationsreihe, Bd. I, Duisburg 1988.
- G a l l a s Andreas: Arbeitsmarktpolitik im Ruhrgebiet, w: Das Ruhrgebiet – Ein starkes Stück Nordrhein-Westfalen. Politik in der Region 1946-1996, red. B. Rainer, Essen 1996.
- G o c h Stefan: Eine Region im Kampf mit dem Strukturwandel. Bewältigung von Strukturwandel und Strukturpolitik im Ruhrgebiet, Essen: Klartext-Verlag 2002.
- G o c h Stefan: Politik zur ökonomischen, sozialen und ökologischen Bewältigung des Strukturwandels im Ruhrgebiet – Ein Überblick, w: Das Ruhrgebiet – Ein starkes Stück Nordrhein-Westfalen. Politik in der Region 1946-1996, red. R. Bovermann, S. Goch, H.J. Priamus, Essen: Klartext 1996, s. 380-426.
- H i l g e r Nicole: Industriestandorte im Wandel zum Kulturstandort. Kommunale Vergleichsstudie zwischen den Regionen Antwerpen und dem Ruhrgebiet am Beispiel der Städte Antwerpen und Dortmund. Studien zur Regionalismus in Europa, Bd. I, Münster [i in.]: Waxmann 1999.
- Industrialisierung – Ent-Industrialisierung – Modernisierung? Beiträge zur Industrie- und Sozialgeschichte 8, red. R. Wirtz, Köln 1998.
- K i l p e r Heiderose, L a t n i a k Erich, R e h f e l d Dieter, S i m o n i s Georg: Das Ruhrgebiet im Umbruch. Strategien regionaler Verflechtung, (Schriften des Institut Arbeit und Technik, Bd. VIII), Opladen: Leske and Budrich 1994.
- K ü h n Stefan: Komplementärer Regionalismus. Analysen, Bausteine und Szenarien für die Restrukturierung politischen Handelns, Düsseldorf 1999.
- K ö l l m a n n Wolfgang: Beginn der Industrialisierung, w: Das Ruhrgebiet im Industriezeitalter, t. I, red. W. Köllmann [i in.], Düsseldorf 1990.

- K r o c k o w Albrecht: Vergleichende Betrachtung der Ausfuhren und des Auslands-umsatzes im Produzierenden Gewerbe, „Wirtschaft und Statistik“ 5(2003) – Statistisches Bundesamt.
- Nicht auf halbem Wege stehen bleiben. Vorstellungen für eine Erneuerung des Ruhrgebietes, Essen: Arbeitnehmerfraktion in der Verbandsversammlung des Kommunalverbandes Ruhrgebiet und Deutscher Gewerkschaftsbund, Landesbezirk Nordrhein-Westfalen 1990.
- N o l l Wulf, R e c h m a n n Bernhard: Strukturwandel im Ruhrgebiet, Essen 1989.
- P e t z i n a Dietmar: Wirtschaft und Arbeit 1945-1985, w: Das Ruhrgebiet im Industriezeitalter, t. I, red. W. Köllmann [i in.], Düsseldorf 1990, s. 485-570.
- Perspektive Ruhr. Ein strukturpolitisches Programm für das Ruhrgebiet, Essen: Kommunalverband Ruhrgebiet 2002.
- Regionalinformation Ruhrgebiet (wydawnictwo ciągłe, miesięczne, od co najmniej 1990 r. o charakterze wewnętrznym związku regionalnego Ruhry – Regionalverband Ruhr w Essen).
- Ruhrgebiet 2000+. Handlungsansätze zur Revitalisierung der regionalen Strukturpolitik im Rahmen der Innovationsoffensive für den Standort NRW, Essen: Kommunalverband Ruhrgebiet 1997.
- Ruhr-Memorandum 1997. Zu Lage und Perspektiven der Ruhrwirtschaft, Essen: Arbeitnehmerfraktion in der Verbandsversammlung des Kommunalverbandes Ruhrgebiet und Deutscher Gewerkschaftsbund, Landesbezirk NRW 1997.
- Strukturbericht Ruhrgebiet 2002, Essen: Kommunalverband Ruhrgebiet 2002.
- Strukturwandel im Ruhrgebiet. Neufassung, oprac. R. Kampher, Essen 1993.
- Strukturwandel, Tertiärisierung, Entwicklungspotenzial und Strukturpolitik – Regionen im Vergleich: Ruhrgebiet, Pittsburg, Luxemburg, Lille, Bonn 2000, s. 85.
- T e n f e l d e Klaus: Das Ruhrgebiet und Nordrhein-Westfalen. Das Land und die Industrieregion im Strukturwandel der Nachkriegszeit, w: Die Entdeckung des Ruhrgebiets. Das Ruhrgebiet in Nordrhein-Westfalen 1946-1996, red. J.P. Barbian, L. Heid, Essen 1997, s. 26.
- War die Zukunft früher besser? Visionen für das Ruhrgebiet, Essen 2000.
- Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975, Frankfurt 1976.
- W i e l Paul: Wirtschaftsgeschichte des Ruhrgebietes, Essen 1970.
- W i e n e r t Helmut: Kohle und Stahl unter anhaltendem Veränderungsdruck, w: Erneuerung des Ruhrgebietes. Regionales Erbe und Gestaltung für die Zukunft, Paderborn 1993.
- Zahlenspiegel Ruhrgebiet (dyskietka), Essen 2000, Kommunalverband Ruhrgebiet (statystki).
- Zahlenspiegel Ruhrgebiet (CD), Essen 2006, Regionalverband Ruhrgebiet (statystki).

ANZEIGEANALYSE DER DYNAMIK
VON WIRTSCHAFTSWECHSEL IM RUHRGEBIET

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dieser Artikel befasst sich mit volkswirtschaftlicher Analyse der makroökonomischen Indikatoren (wie BIP, BWS usw.) die als eine Untersuchung der wirtschaftlichen Wandels des Ruhrgebietes innerhalb der letzten 60 Jahren nach der zweiten Weltkrieg vollgezogen wurde. Dynamik der Prozesse in der Industrie dieser Region wurde im Vergleich zur Bundesrepublik untersucht. Als Effekt der Schrumpfungsprozesse in der Montanindustrie in der gesamten westlichen Hemisphäre, hat das Ruhrgebiet, als noch in 50-60-er Jahren Europas größtes Industriegebiet, eine schwere und dauerhafte Krise erlebt. Wirtschaftliche Verflechtung der Region hat sich aufgelöst, Massenarbeitslosigkeit und Auswandern der Arbeitskräfte waren die Anzeichen der Krise des Industriegebietes. In dieser Situation haben die öffentlichen und staatlichen Akteure eine ganze Reihe von Maßnahmen und Strategien versucht, die Region zu retten und zu erneuern. Folgende Arbeit versucht anhand der Bewertung statistischen Daten und eine Analyse der Indikatoren zu berichten, wie sich die Dynamik der ökonomischen Trends in kurz-, mittel- und langfristigen Zeiträumen präsentiert hat. Es wurde dabei beobachtet, dass die Korrelation zwischen der Schrumpfung der industrielle Produktion und der Schrumpfung der Wertschöpfung als auch der Einkommen der Bevölkerung nicht in einer klare Zusammenhang tendiert, sondern von anderen wichtigen Faktoren abhängt. Die Analyse dient dem Zweck der Beurteilung der Wirtschaftspolitik und Strategien, die man im Ruhrgebiet benutzt hat, um das Region von einem industriellen Kollaps zu schonen und seine Wirtschaft auf eine neue Basis zu revitalisieren. Detaillierte Analyse der statistischen Daten zeigt uns, dass einfacher Vergleich der Indikatoren der Hauptfaktoren keine ausreichende Basis für Beurteilung der wirtschaftlichen Prozesse ist; man benötigt genaue Betrachtung komplexe Zahl der Faktoren und Merkmale um wertvolle wissenschaftliche Thesen zu formulieren.

Słowa kluczowe: zmiany gospodarcze w Zagłębiu Ruhry, rynek pracy.

Schlüsselworte: Wirtschaftswechsel im Ruhrgebiet, Arbeitsmarkt.

Key words: economical changes in the Rhur, labour market.